UNIVERSAL
LIBRARY

OU-234095

UNIVERSAL
LIBRARY

شفاء للسان و ذكرى للمتقين و مرشد و مفكر و

گر تو خواهے باقی این گفتگو ای اخی در دفتر چارم بجو

بفضل رحمانی و امداد یزدانی و طفیل احمد الثانی کہ آئینۂ جمال این خیال ست

گزر سر معرفت اگہ شوی لفظ بگذاری سوے معنی روی

دفتر بآئین نوی

مثنوی مولوی معنوی

ہست قرآن در زبان پہلوی

خوشتر آن باشد کہ سر دلبران گفتہ آید در حدیث دیگران

از الہامات حضرت محی الدین مخدومی مولانا رومی کہ این کلام بکمالش دال ست

من چہ گویم وصف آن عالیجناب نیست پیغمبر لے دارد کتاب

در مطبع نامدار نول کشور رحمۃ اللہ علیہ طبع شد

فهرست دفتر چهارم کتاب مستطاب مثنوی شریف مولوی معنوی علیه الرحمة

	مضمون کتاب
۹	تمامی حکایت آن عاشق کنیز که عجس میگریخت در باغی مجهول و معشوق را در آن باغ یافت۔
۱۱	حکایت آن واعظ که در آغاز هر وعظی قدم گیری دعای خیر بر ظالمان آنج۔
۱۳	سوال کردن شخصی از عیسیٰ که یا روح الله در وجود آدم همه صفتها صعب تر چیست آنج۔
۱۴	قصه خیانت کردن عاشق و باگمان دن معشوق۔
۱۶	قصه صوفی که بخانه آمد و زن را با بیگانه دید۔
۱۸	معشوق را زیر چادر پنهان کردن جهت تلبیس و مباهات آنج
۱۹	گفتن زن که او در بنه جا نیست مراد او ستر و صلاحت
۲۱	بیان آنکه غرض از بصیر و سمیع و علیم گفتن حق چیست۔
۲۳	مثل آنکه دنیا گلخن و تقوی حمام و تو انگران بر گرد کنان اند
۲۴	قصه آن دباغ که در بازار عطاران از بوی عطر بیهوش شد۔
۲۶	معالجه کردن برادر دباغ دباغ را بخانه بوی سرگین۔
۲۸	عذر خواستن عاشق گناه خود را تلبیس و پوشش آنج۔
۲۹	رد کردن معشوق عذر عاشق را و تلبیس او را و دعوی او مالیدن
۳۱	گفتن جهودی امیر المومنین علی رضی را که اگر اعتماد بر حفظ الله تعالی داری آنج۔
۳۳	قصه مسجد اقصی و فرو رفتن و عزم کردن داود آنج۔
۳۵	شرح انما المومنون اخوة و اعلام کنفس واحدة آنج۔
۴۱	بقیه قصه بنای مسجد اقصی در دست سلیمان علیه السلام۔
۴۲	قصه آغاز خلافت عثمان رضی و خطبه وی در بیان آنکه ناصح عقال آنج۔
۴۵	در بیان آنکه حکمای طبیعی میگویند آدمی عالم صغیر است و حکمای الهی آنج۔
۴۷	تفسیر این حدیث که مثل امتی کمثل سفینة نوح من تمسک بها نجا آنج۔
۴۹	قصه هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا بسوی سلیمان علیه السلام
۵۲	کرامات و نور شیخ عبد الله مغربی قدس سره۔
۵۳	باز گردانیدن سلیمان علیه السلام رسولان بلقیس را با آن هدیها آنج

	مضمون کتاب
۵۴	قصه عطاری که سنگ ترازوی او از عمل سر شوی بود آنج
۵۶	دلداری کردن دختر سلیمان مر آن رسولان را آنج۔
۵۸	دیدن درویشی جماعت مشایخ را در خواب آنج۔
۵۹	نیت کردن او که این زر بین هیزم کش دهم آنج۔
۶۱	تحریض کردن سلیمان رسولان را بر تعجیل کردن آنج۔
″	سبب عجبت سلطان ابراهیم ادهم و ترک کردن ملک خراسان۔
۶۳	حکایت آن مرد تشنه که از سر جوی بن جوزه آب میخورد۔
۶۵	در بیان نانی که از مقعدش بادی بجست آنج
″	در بیان تحمل کردن انبیا ادبی و طریق رفق و مدارات سپردن۔
۶۶	تهدید فرستادن سلیمان پیش بلقیس۔
۶۹	پیدا کردن سلیمان بلقیس را که خاصتا لامر الله جدت
۷۰	بقیه قصه سلطان ابراهیم ادهم رح۔
۷۱	بقیه قصه اهل سبا و نصیحت دارشاد سلیمان آنج۔
۷۲	آزاد شدن بلقیس از ملک و مست شدن او از شوق ایمان آنج۔
۷۶	چاره کردن سلیمان در احضار تخت بلقیس آنج۔
۷۷	قصه یاری خواستن جلیمه رض از بتان آنج۔
۷۹	حکایت آن پیر عرب که دلالت کرد جلیمه را آنج۔
۸۱	خبر یافتن جد مصطفی از گم شدن مصطفی آنج۔
۸۵	نشان خواستن عبد المطلب در صفت محمد صلعم آنج۔
″	بقیه قصه دعوت سلیمان بلقیس را با ایمان۔
۸۶	مثل قانع شدن آدمی بدنیا آنج۔
۹۱	بقیه دعوت سلیمان بلقیس را آنج۔
۹۲	بقیه قصه عمارت کردن سلیمان مسجد اقصی را آنج۔
۹۵	قصه شاعر و صله دادن شاه و مضاعف کردن آنج۔
۹۶	باز آمدن همان شاعر بعد چند سال میهمان صله آنج۔
۱۰۲	مانستن بدرائی این و زیردون در اضداد مروت آنج۔
۱۰۳	نشستن دیو بر مقام سلیمان آنج۔
۱۰۵	در آمدن هر دو در سلیمان در مسجد اقصی۔
۱۰۶	آموختن چشیده گوگرد قابیل از زاغ آنج۔

	مضمون کتاب
۱۱۱	قصه صوفی که در بیان گلستان سر بنو نهاده مراقب بود آنج۔
۱۱۳	قصه رستن غروب در گوشه مسجد اقصی آنج۔
۱۱۷	بیان آنکه حصول علم و مال و جاه مر بعضرا نصیحت اوست آنج۔
۱۱۸	بیان تفسیر آیه شریفه یا ایها المزمل آنج۔
۱۲۱	در بیان آنکه ترک الجواب جواب آنج۔
″	در تفسیر این حدیث نبوی که ان الله تعالی خلق الملائکة در کب فیهم العقل آنج۔
۱۲۶	چالیش عقل با نفس همچو تازع مجنون با ناقه آنج۔
۱۲۸	نشستن آن غلام قصه حکایت نقصان اجرمی سوی شاه
۱۳۰	حکایت آن فقیه با ستار بزرگ و آنکه دستار ش بربود و با گله و نعره فقیه که بازش کن و ببین که چه می بری آنج۔
۱۳۱	نصیحت دنیا مر اهل دنیا را بزبان حال و بیوفائی آنج۔
۱۳۴	بیان آنکه عارف را غذائی ست از نور حق که اجابت عند بلی یطعمنی آنج۔
۱۳۵	خطاب با مغروران دنیا و گرفتاران نفس۔
۱۳۷	تفسیر آیه فاوجس فی نفسه خیفة موسی خلنا لا تخف انک انت الاعلی۔
۱۳۹	زجر کردن مرعی را از دعوی و امر کردن او را بمتابعت اسمعیل آنج
۱۴۰	بقیه قصه آن نوشتن غلام رقعه را بطلب اجرمی۔
۱۴۲	حکایت آن مداح که از جهت ناموس لشکر ممدوح میکرد و بوی انروده و خم اندرون او آنج۔
۱۴۶	در یافتن طبیبان الهی امراض دل و دین را آنج۔
″	فرزند دادن بایزید از زادن بوالحسن قدس سرهما آنج۔
۱۵۰	جواب سلطان بایزید قدس سره معنی قول رسول انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن۔
۱۵۱	زادن شیخ ابو الحسن خرقانی قدس سره آنج۔
″	رجوع بحکایت کمی اجرای آن غلام آنج۔
۱۵۴	آشفتن آن غلام از نارسیدن جواب نامه از قبل شاه۔
۱۵۵	گرد زدن باد بر تخت سلیمان بسبب زلت او۔
۱۵۶	خندیدن شیخ ابو الحسن خرقانی بایزید را قدس سرهما آنج۔
۱۵۷	رقعه دیگر نوشتن آن غلام پیش شاه آنج۔

نمبر	مضمون
۱۵۸	ستودن پیغمبر عاقل را دشمنو هیمان محمد را۔
۱۶۰	قصۂ شخصیکہ با شخصے مشورت میکرد الخ۔
۱۶۱	امیر گردانیدن رسول علیہ السلام جوان ہذلی را الخ
۱۶۴	اعتراض کردن معترضی بر رسول علیہ السلام الخ۔
۱۶۸	جواب گفتن پیغمبر علیہ السلام آن اعتراض کنندہ را
۱۷۰	قصۂ سبحانی ما اعظم شانی گفتن بایزید قدس سرہ الخ
۱۷۴	سبب فصاحت و بسیار گفتن آن فضول الخ۔
〃	بیان کردن رسول سبب تفضیل الخ۔
۱۷۷	علامت عاقل تمام و نیم عاقل الخ۔
۱۷۸	قصۂ آبگیر و صیادان و آن سہ ماہی الخ۔
۱۷۹	سر حدیث حب الوطن من الایمان الخ۔
۱۸۰	واقف شدن آن ماہی عاقل و سفر پیش گرفتن۔
۱۸۱	قصۂ آن مرغ گرفتہ کہ وصیت کرد الخ۔
۱۸۳	چارہ اندیشیدن آن ماہی نیم عاقل الخ۔
۱۸۴	بیان آنکہ حمد کردن احمق وقت گرفتاری الخ۔
۱۸۵	در بیان آنکہ وہم قلب عقل ست الخ۔
۱۸۶	عجایبات موسیٰ کہ صاحب عقل بود الخ۔
۱۸۹	بیان آنکہ عمارت در ویرانی ست الخ۔
〃	جواب دادن موسیٰ فرعون را در تہدید او۔
۱۹۰	جواب فرعون موسیٰ را در تہدید او
〃	نفی کردن موسیٰ جادوئی و سحر را از خود۔
۱۹۲	بیان آنکہ ہر حس مدرک را از آدمی نیز ملکاتے دیگر ست۔
۱۹۶	حملہ آوردن این جانیان قناعت بردن از جانیان الخ
۱۹۸	بیان تن خاکی آدمی زاد ہمچون آہن نیکو جوہر الخ
۲۰۰	باز گفتن موسیٰ علیہ السلام اسرار فرعون را الخ۔
۲۰۱	در بیان آنکہ در توبہ و استغفار باز ست از کرم حق۔
۲۰۲	گفتن موسیٰ فرعون را الخ۔
۲۰۴	شرح کردن موسیٰ آن چار فضیلت را الخ۔
۲۰۵	تفسیر کنت کنزاً مخفیاً الخ۔
۲۰۷	فرہ شدن آدمی بذکاوت الخ۔
۲۰۸	تمامی شرح کردن موسیٰ با فرعون الخ۔
۰	بیان این خبر کہ کلموا الناس علی قدر عقولہم الخ۔

نمبر	مضمون
۲۰۹	معنی حدیث من بشر فی بخرج الصفر الخ۔
۲۱۰	مشورت کردن فرعون با سیہ الخ۔
۲۱۳	قصۂ باز با بادشاہ و کپسیر زن کہ در خانۂ او بود۔
۲۱۵	قصۂ آن زن کہ طفل او بر سر نادوان غیر دیدہ بود الخ
۲۱۹	در بیان حدیث رسول جزیا مومن الخ۔
۲۲۰	مشورت کردن فرعون با وزیرش ہامان الخ
۲۲۱	تزیین سخن ہامان با فرعون۔
۲۲۳	نومید شدن موسیٰ از ایمان آوردن فرعون۔
۲۲۴	منازعت کردن امیران عرب با رسول علیہ السلام
〃	سیل آمدن و قضیب آندا ختن الخ۔
۲۲۵	در تمامی حدیث موسیٰ و تقریع و توبیخ فرعون۔
۲۲۶	در بیان آنکہ ثنا سازے قدرت حق نیرسد کہ بہشت کجا ست۔
۲۲۸	بحث کردن سنی و فلسفی و جواب دہری الخ۔
۲۳۳	تفسیر آیۂ کریمہ وما خلقنا السموات الایہ۔
۲۳۷	وحی کردن حق تعالیٰ بموسیٰ کہ ای موسیٰ من کہ خالقم ترا دوست دارم۔
۲۳۸	خشم کردن پادشاہ بر ندیم خود الخ۔
۲۴۱	گفتن جبرئیل خلیل را کہ ہل لک حاجۃ قال بلی اما الیک فلا۔
۲۴۳	مطالبت کردن موسیٰ از حضرت عزت۔
۲۴۵	بیان آنکہ روح حیوانی و عقل جزوی دو ہم بر مثال دو غ اند۔
۲۴۷	مثال دیگر ہم درین معنی۔
۲۵۰	حکایت آن پادشاہ زادہ کہ پادشاہی حقیقے بوی روی نمود الخ۔
۲۵۴	عروس خواستن پادشاہ از ہر بسیر از خوف انقطاع نسل۔
〃	اختیار کردن پادشاہ دختر زاہد را۔
۲۵۶	جادوئی کردن کپسیر کابلی شاہزادہ را الخ۔
۲۵۷	استجاب شدن دعای پادشاہ در خلاصی پسر از جادوگر کابلی
۲۵۹	در بیان آنکہ شاہزادہ آدمی زادہ است۔
۲۶۳	حکایت آن زاہدے کہ در سال قحط خندان و شاد بود

نمبر	مضمون
	باہلے و بسیاری عیال۔
۲۶۴	در بیان آنکہ مجموعۂ عالم صورت عقل کل ست الخ۔
۲۶۶	قصۂ فرزندان عزیر علیہ السلام کہ از پدر احوال وی پرسیدند۔
۲۶۹	در تفسیر حدیث انی لاستغفر اللہ ربی فی کل یوم سبعین مرۃ۔
۲۷۰	در بیان آنکہ عقل جزوی تا بگوریش نہ بیند در باقی مقلد انبیاء و اولیاست۔
۲۷۳	بیان آیۂ کریمہ یا ایہا الذین آمنوا اتقوا اللہ و آمنوا برسولہ یؤتکم کفلین من رحمتہ الخ۔
۲۷۵	قصۂ شکایت استر با شتر کہ من بسیار رو رومے افتم در راہ رفتن الخ۔
۲۷۷	تصدیق کردن استر جوابہای اشتر را الخ۔
۲۸۰	لابہ کردن قبطی مر سبطی را کہ یک طرف بنیت خوش از نیل پر کن و بر لب من نہ الخ۔
۲۸۴	درخواستن قبطی دعای خیر و ہدایت از سبطی الخ۔
۲۸۷	حکایت آن زن پلید کار کہ شوہر را گفت الخ۔
۲۹۰	باقی قصۂ موسیٰ علیہ السلام۔
۲۹۱	سخت شدن کار بر قبطیان و شفاعت طلبیدن فرعون از موسیٰ علیہ السلام۔
۲۹۴	بیان اطوار و منازل خلقت آدمی از بدو فطرت الخ۔
۲۹۹	بیان آنکہ خلق دوزخ گرسنگانند و نالانند۔
۳۰۰	رفتن ذوالقرنین بکوہ قاف الخ۔
۳۰۱	بیان آنکہ مورچہ کے بر کاغذ سیر رفت نوشتن قلم دید قلم را ستودن گرفت الخ۔
۳۰۲	باز التماس کردن ذوالقرنین از کوہ قاف و بیان عجائب ثنای حق۔
۳۰۴	نمودن جبرئیل خود را بمصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلم بصورت خویش الخ۔
۳۱۲	در بیان اعتقاد یہود و نصاریٰ پیش از بعثت در شان جناب حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم۔
۳۱۴	

دیباچهٔ دفتر چهارم از دفترهای مثنوی معنوی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ حَقَّ حَمْدِهٖ وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰی خَیْرِ خَلْقِهٖ مُحَمَّدٍ وَّ

همه سپاس و ستایش مر خدای راست چنانکه سزاوار سپاس و ستایش اوست و درود و رحمت خاص و برترین آفرینش او کنام باخترش محمد است صلی الله علیه وسلم

اٰلِهٖ وَصَحْبِهٖ وَذُرِّیَّاتِهٖ اَمَّا بَعْدُ فَهٰذَا الطَّعْنُ الرَّابِعُ اِلَی اَحْسَنِ الْمَرَابِعِ

بر اولاد او و اصحاب او و فرزندان او هر چه که باشد بعد تسمیه و تحمید و تصلیه و تسلیم بدانکه مذکور میشود حرکت و رفتن و کوچ کردن یعنی طعن چهارم است بسوی نیکوترین منزلها

وَاَجَلِّ الْمَنَافِعِ تَسَرُّ قُلُوْبُ الْعَارِفِیْنَ بِمُطَالَعَتِهٖ کَسُرُوْرِ الرِّیَاضِ

و بزرگترین فائدها شاد میشود دلهای عارفان بمطالعه و دیده ورشدن آن همچو شاد شدن بوستانها

بِصَوْبِ الْغَمَامِ وَاُنْسِ الْعُیُوْنِ بِطِیْبِ الْمَنَامِ فِیْهِ اِرْتِیَاحُ الْاَرْوَاحِ

بقطرهای ابر همچو آرام گرفتن چشمها بخواب خوش دران طعن راحت جانهاست

وَشِفَاءُ الْاَشْبَاحِ وَهُوَ کَمَا یَشْتَهِیْهِ الْمُخْلِصُوْنَ وَیَهْوَوْنَهٗ وَیَطْلُبُهُ

و شفای تنها و آن طعن همچنانست که میخواهند و آرزو می برند و اخلصان و دوست میدارند ایشان او را و میخواهند او را

السَّالِکُوْنَ وَیَتَمَنَّوْنَهٗ لِلْعُیُوْنِ قُرَّةٌ وَلِلنُّفُوْسِ مَسَرَّةٌ اَطْیَبُ الثِّمَارِ

راهروان و تمنا مینمایند آنرا مر چشمها را خنکی ست و مر نفسها را شادی ست خوشترین میوهاست

لِمَنِ اجْتَنٰی وَاَجَلُّ الْمُرَادَاتِ وَالْمُنٰی مُوْصِلُ الْعَلِیْلِ اِلٰی طَبِیْبِهٖ وَ

مر کسی را که بچیند و بزرگترین خواهشها و آرزوهاست رساننده بیمار است بسوی طبیب وی و

هَادِی الْمُحِبِّ اِلٰی حَبِیْبِهٖ وَهُوَ بِحَمْدِ اللّٰهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ اَعْظَمِ الْمَوَاهِبِ

راه نماینده دوست ست بسوی دوست و محبوب وی و آن طعن بشکر خدای عزوجل از بزرگترین بخششهاست

وَاَنْفَسِ الرَّغَائِبِ مُجَدِّدُ عَهْدِ الْاُلْفَةِ وَمُسَهِّلُ عُسْرَةِ اَصْحَابِ الْکُلْفَةِ

و نفیس ترین مرغوبات ست تازه کننده زمان یا قول الفت ست و آسان کننده دشواری اهل رنج و محنت ست

یَزِیْدُ النَّظَرُ فِیْهِ اَسَفًا لِمَنْ بَعُدَ وَسُرُوْرًا وَسُکْرًا لِمَنْ سَعِدَ تَضَمَّنَ

افزون میکند دیدن دران طعن تاسف را مر کسی را که دور ست و شادی و مستی مر کسی را که نیک بخت ست و در گیرنده است

صَدْرُهٗ مَا لَمْ یَتَضَمَّنْ صُدُوْرُ الْغَانِیَاتِ مِنَ الْحُلَلِ جَزَاءً لِاَهْلِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ

سینهٔ آن طعن چیزی که در گرفته است آن چیز را سینهای زنان سرود گو را از چیزها که باشد در جایگه آنچیز باداش ست مر خداوندان دانش و کردار را

فَهُوَ كَبَدْرٍ طَلَعَ وَجَدِيرٌ رَجَعَ زَائِدٌ عَلَى تَأْمِيلِ الْآمِلِينَ ذَائِدٌ كَذَوْدِ الْعَاطِلِينَ

پس آن ظعن همچو ماه شب چهارده هم ست که طلوع کند و بجائی که باز نیاید افزونست بر امید داشتن امیدواران دفع کننده ست دفع کردن بیکار همچو دفع کردن عاطلان حاکی ن

يَرْفَعُ الْعَمَلَ بَعْدَ انْخِفَاضِهِ وَيَبْسُطُ الرَّجَاءَ عِنْدَ انْقِبَاضِهِ كَشَمْسٍ أَشْرَقَتْ

بر میدارد عمل را بعد فرو شدن آن عمل و فراخ میسازد امیدرا نزد بسته شدن آن امید همچو آفتابی که روشن بر آید

مِنْ بَيْنِ غَمَامَةٍ تَفَرَّقَتْ نُورٌ لِأَصْحَابِنَا وَكَنٌّ لِأَعْقَابِنَا وَنَسْئَلُ اللهَ تَعَالَى

از میان ابری که متفرق و پراگنده شود نوراست مر یاران و مصاحبان ما را و پوشیدگی ست پس آیندگان ما را و میخواهیم از خدا تعالی

التَّوْفِيقَ لِشُكْرِهِ فَإِنَّ الشُّكْرَ قَيْدٌ لِلْعَتِيدِ وَصَيْدٌ لِلنَّزِيدِ وَلَا يَكُونُ إِلَّا مَا يُرِيدُ

توفیق را برای شکران پس بدرستیکه شکر قیدست مر موجود را و شکار کردنست مر زیادتی را و نمی باشد هیچ چیزی مگر انچه میخواهد الله تعالی

وَمِمَّا شَجَانِي أَنَّنِي كُنْتُ نَائِمًا ... أُعَلَّلُ مِنْ بَرْدٍ بَطِيبِ التَّنَسُّمِ

و از انچه اندوهگین ساخت مرا این ست که بدرستیکه من بودم خواب کننده مشغول میساختم خودرا از خواب بخوشی نفسی

إِلَى أَنْ دَعَتْ وَرْقَاءُ فِي غُصْنِ أَيْكَةٍ ... تَفَرَّدَ مَبْكَاهَا بِحُسْنِ التَّرَنُّمِ

تا آنکه خواند کبوتر یا مرغ خوش آهنگ در شاخ بیشه که منفرد و ممتاز است گریه او بسرود نیکو

فَلَوْ قَبْلَ مَبْكَاهَا بَكَيْتُ صَبَابَةً ... بِسُعْدَى شَفَيْتُ النَّفْسَ قَبْلَ التَّنَدُّمِ

پس اگر پیش گریه او گریه میکردم از روی عشق یاد عشق از بهر سعدی که نام معشوقه است شفا میدادم نفس را پیش از پشیمانی

وَلَكِنْ بَكَتْ قَبْلِي فَهَيَّجَ لِي الْبُكَا ... بُكَاهَا فَقُلْتُ الْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ

و لیکن گریه کرد او پیش از من پس برانگیخت برای من گریه را گریه کردن او پس گفتم که بزرگی مر متقدم راست

رَحِمَ اللهُ الْمُتَقَدِّمِينَ وَالْمُتَأَخِّرِينَ وَالْمُتَنَجِّزِينَ وَالْمُتَحَرِّزِينَ بِفَضْلِهِ وَكَرَمِهِ

رحمت فرماید خدا پیشینیان را و پسینیان را و وفا کنندگان وعده را و دریابندگان و دانشوران را بفضل خود و کرم خود

وَجَزِيلِ آلَائِهِ وَنَعْمَائِهِ فَهُوَ خَيْرُ مَسْئُولٍ وَأَكْرَمُ مَأْمُولٍ فَاللهُ خَيْرٌ

و بنعمتهای بزرگ خود و بنعمت خود پس او بهترین سوال کرده شده ست و بزرگترین امید داشته شده است پس خدای تعالی بهترست

حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ وَخَيْرُ الْمُؤْنِسِينَ وَخَيْرُ الْوَارِثِينَ وَخَيْرُ

در حالیکه نگاهبان ست و او مهربانترین مهربانان ست و بهترین آرامندگان ست و بهترین وارثان ست و بهترین

الْمُخْلِفِ لَا رَبَّ الْعَابِدِينَ وَالزَّارِعِينَ وَالْحَارِثِينَ وَصَلَّى اللهُ عَلَى مُحَمَّدٍ

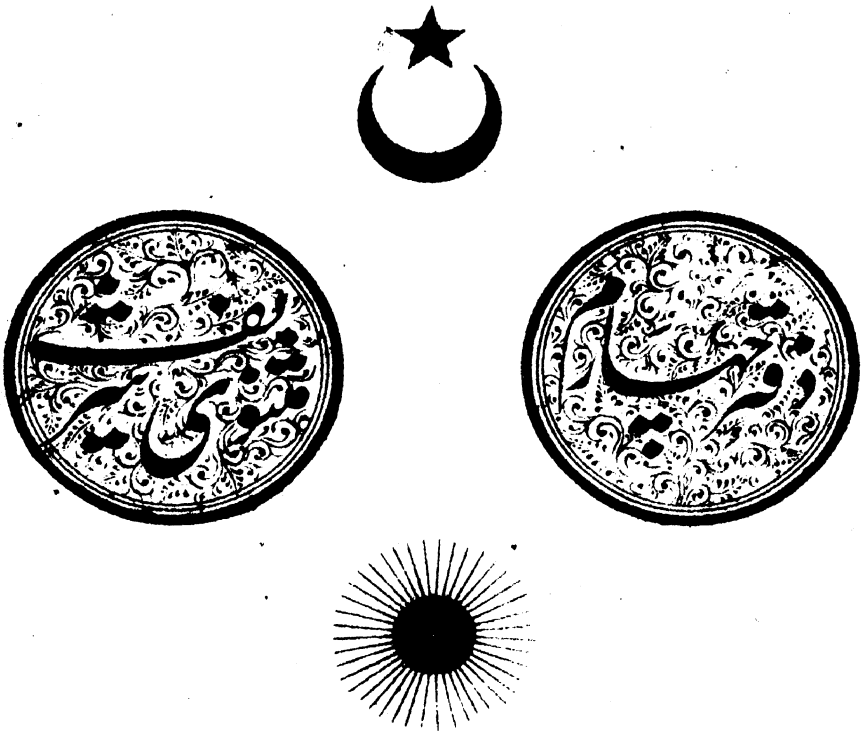
عقب رساننده است مر روزیهای عبادت کنندگان و زراعت نمایندگان و کشت و کارکنندگان را و درود فرستد خدا تعالی بر محمد صلی الله علیه وسلم

وَآلِهِ وَصَحْبِهِ الْأَكْرَمِينَ وَعَلَى جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ آمِينَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ

و بر آل او و بر اصحاب او که بزرگترانند و بر همه انبیا و مرسلان قبول کن دعا را ای پروردگار جمیع عالم

ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين

در مطبع عامره واقعه دائره مطبوعه در شد

بسم الله الرحمن الرحيم

حق حق حق

ای ضیاء الحق حسام الدین تمی
همت عالی تو ای مر مجتبی
کردن این مثنوی را رابسته
مثنوی پویان گشته تا بدید
مثنوی را چون تو مبدا بوده
چون چنین خواهی خدا خواهد چنین
کان لقد بوده در ما سلفی
مثنوی از تو هزاران تکمله داشت
در لب و گفتش خدا شکر تو دید
زانکه شاکر تر ز بادت وعدها
گفت و اسجد و اقترب بر دان تمام

ای گلبست از مه سورت مسوی
می شد این را خداوندا تمم
گر مرا گویی آن سوگه تو داشته
تا بدید از خاطی کش مست دید
گر فزون گردد تو اش فزوده
می دهد حق آرزوی مستعین
تا که گمان نکند که آمد جزا
در دعا و شکر گفتها بر فراشت
فضل کرد و لطف فرمود و فزید
آنچنان که قرب مزد سجده هاست
قرب جان شد سجده ابدان ما

گر زیادت می شود زین رو بود
با تو ما چون رز تبا بستان خوشیم
خوش بمبش این کاروان را تا نهج
حج زیارت کردن خانه بود
زان ضیا گفتم حسام الدین را
کاین حسام و این ضیا یک ست هین
نور از ان ماه باشد دین ضیا
شمس را قرآن ضیا خواند بدید
شمس چون عالی تر آمد خود ز ماه
بس بس اندر نور مه مسبح مدید
آفتاب اعز اضی را کامل نمود
تا که قلب و نقد نیک آید پدید
تا که نورش کامل آمد در زمین
لیک بر قلاب مغوض ست سخت
پس عدو جان صراف ست قلب
انبیا با دشمنان برهی شدند
کاین مخراعی را که هست او نور دار

زیر رای تو هوس وهمی بود
حلم داری هین بمش تا کم شویم
ای امیر صبر و مفتاح الفرج
حج رب البیت مردانه بود
تو خور شیدی و این دو دو ضیا
آن خور شید از ضیا باشد غنی
آن خور شید این فرو خوان از ضیا
وان قمر را نور خواند این از کمر
پس ضیا از نور افزون ان بجاه
چون برآمد آفتاب آن شد پدید
تا جسم تا زرها در رو رود
تا بود از عین و از حیله بعید
تا جران را رحمة للعالمین
تا که زوشد کاسد او را نقد و رخت
دشمن درویش کی بود غیر کلب
پس ملایک بر سلم می شدند
زیف و دو مهای در دان دو رداء

دفتر چهارم

دزد و قلاب ست خصم نور و بس
زین دوای فریادرس فریادرس

روشنی بر دفتر چارم بریز
کآفتاب از چرخ چارم کرد خیز

هین ز چارم نورده خورشید و آ
تا بتابد بر بلاد و بر دیار

بر کش افسانه بخواند افسانه است
وآنکه دیدش نقد خود مردانه است

آب نیل ست و بقبطی خون نمود
قوم موسی را نه خون بود آب بود

دشمن این حرف این دم در نظر
شد ممثل سرنگون اندر سقر

ای ضیاء الحق تو دیدی حال او
حق نمودت پاسخ افعال او

دیدهٔ غیبت چو غیب ست ای استاد
کم مباد از ین جهان این دید و داد

این حکایت را که نقد وقت ماست
گر تمامش می کنی اینجا رواست

ناکسان را ترک کن بهر کسان
قصه را پایان برو مخلص رسان

ای عاشقان مثنوی را
این حکایت گر نشد آنجا تمام
چارمین جلدست آرش در نظام

تمامی حکایت آن عاشق که از عسس بگریخت در باغی محبوبهٔ معشوق را دران باغ یافت و عسس را از شادی دعای خیر میکرد و می گفت که عسسی ان تکرهوا شیئا و هو خیر لکم

اندرین بودیم کان شخص از عسس
راند اندر باغ از خوف او فرس

بود اندر باغ آن صاحب جمال
کز غمش این در عنا بد هشت سال

سایهٔ او را نبود امکان دید
همچو عنقا وصف او را می شنید

جز یکی لقمه که اوّل از قضا
بر روی افتاد و شد او را دلربا

بعد ازان چند انکه می کوشید او
خود مجالش می نداد آن تندخو

نی به لابه چاره بودش نی بمال
سیر چشم و بی طمع بود آن نهال

عاشقِ هر پیشه و هر مطلبی
حق بیالود اوّلِ کارش لبی

چون بدان آسیب درجست آمدند
پیش پاشان می نهند هر روز بند

چون در افتادند اندر جستجو
بعد ازان در بست و کابین جست او

چون در افگندش بحیت وجوی کار
بعد ازان در بست که کابین بیار

هم بران یومے تنند و میروند
هر دمے راجی و آئس می شوند

هر کسے را هست اُمیدے بر کسے
که کشادندش دران روزی درے

باز در بستندش و آن در پرست
بر همان امید آتش پاشدست

چون درآمد خوش درآن باغ انجمن
خود فروشد پا بگنجش ناگهان

مر عسس را ساخته یزدان سبب
تا زبیم او دود در باغ شب

بیند آن معشوقه را او با چراغ
طالبِ انگشتری در جوی باغ

پس قرین میکرد ذوق آن نفس
با ثنای حق دعای آن عسس

گر زیان کردم عسس را آز گزید
بیست چندان سیم و زر بروی برید

از عوانے مر ورا آزاد کن
آنچنان که شاد دم او را شاد کن

سعد وارش این جهان و آنجهان
گرچه خرمی آن عوان هست ای خدا
گر خبر آید که شه رحمت نمود
ور خبر آید که شه رحمت نمود
مائتی در جان او افتد ازان
صد چنین ادبار ها دارد عوان
او عوان را در دعا درمی کشید
بر همه زهر و براو تریاق بود
پس بد مطلق نباشد در جهان
در زمانه هیچ زهر و قند نیست
مر یکی را پای دگر را پای بند
زهر مار آن مار را باشد حیات
خلق آبی را بود دریا چو باغ
همچنین بر می شمر ای مرد کار
زید اندر حق آن شیطان بود
آن بگوید زید صدیق بهشتی ست
زید یک فاست بر آن یک جنان

از عوانی وسگی آش و اران
که همه ره خلق را خواهد بلا
بر مسلمانان شود او زفت و شاد
از مسلمانان فگند آور ابجود
گیرد ش قولنج زین غم در زمان
زین بلا فریاد رس ای مستعان
کز عوان او را چنان راحت رسید
آن عوان پیوند آن مشتاق بود
بد به نسبت باشد این را هم بدان
که یکی را پای دگر را بند نیست
مر یکی را زهر و دیگر را چو قند
نسبتش با آدمی باشد ممات
خلق خاکی را بود آن مرگ و داغ
نسبت این را ز یک تا صد هزار
در حق شخص دگر سلطان بود
وین بگوید زید گبر و کشتنی ست
او برین دیگر همه رنج و زیان

گر تو خواهی گو ترا باشد شکر ‌ منگر از چشمِ خود آن خوب را
چشمِ خود بر بند زان خوش چشمِ تو ‌ بلکه زو کن عاریت چشم و نظر
تا شوی ایمن ز سیر و ملال ‌ چشمِ او من باشم نه دست و دلش
هر چه کرده است چون او شد دلیل ‌ سوی محبوب حبیب و خلیل

پس ورا از چشمِ عشاقش نگر
بین بچشمِ طالبان مطلوب را
عاریت کن چشم از عشاق او
پس ز چشمِ او برو سوی او نگر
گفت کان الله له زین ذو الجلال
تا رهد از مدبر بیها مقبلش

حکایت آن واعظ که در آغاز هر وعظی و تذکیری دعای خیر بر ظالمان و سخت دلان و خبیثان و مفسدان و بی اعتقادان کردی

آن یکی واعظ چو بر تخت آمدی ‌ قاطعانِ راه را داعی شدی
دست برمی داشت یا رب رحم ران ‌ بر بدان و مفسدان و طاغیان
بر همه تسخر کنان و اهلِ ضیر ‌ بر همه کافردلان و اهلِ دیر
مے نکردی او دعا بر اصفیا ‌ مے نکردے جز خبیثان را دعا
مر ورا گفتند کاین معهود نیست ‌ دعوتِ اهلِ ضلالت جود نیست
گفت نیکوئی ازینها دیده ام ‌ من دعاشان زین سبب بگزیده ام
خبث و ظلم و جور چندان ساختند ‌ کہ مرا از شر بخیر انداختند

هر گهے که رو بدنیا کردمے — من از ایشان زخم و ضربت خوردمے

کردمی از زخم آن جانب پناه — باز آوردندمے گرگان براه

چون سبب سازِ صلاحِ من شدند — پس دعاشان بر من ستای همچو بند

بنده می نالد بحق از دردِ خویش — صد شکایت میکند از رنجِ خویش

حق همی گوید که آخر رنج و درد — مر ترا لابه کنان و راست کرد

این گله زان نعمتی کن کشت زند — از درِ ما دور و مطرودت کند

در حقیقت هر عدو داروی تست — کیمیاے نافع و دلجوی تست

که ازو اندر گریزے در خلا — استعانت جوئی از لطفِ خدا

در حقیقت دوستانت دشمنند — که ز حضرت دور و مشغولت کنند

هست حیوانی که نامش اشتر است — کو بزخمِ چوب زفت و لمتر است

تا که چوبش میزنے به می شود — او ز زخمِ چوب فربه می شود

نفسِ مومن اشترے آمد یقین — کو بزخم و رنج زفت ست و سمین

زین سبب بر انبیا رنج و شکست — از همه خلقِ جهان افزون ترست

تا ز جانها جانِ شان شد زفت تر — که ندیدند آن بلا قومے دگر

پوست از دارو بلا گشن میشود — چون آدیم طائفے خوش میشود

ورنه تلخ و تیز مالیدے درو — گنده گشتے تا خوش او ناپاک بو

آدمی را پوست نامد بوغ دان — از رطوبتها شده زشت و گران

تلخ و تیز و مالش بسیار دہ
تا شود پاک و لطیف و با فرہ

ور نمی تانی رضا دہ اے عیار
کہ خدا رنجت دہد بے اختیار

کہ بلاے دوست تطہیر شماست
علمِ او بالاے تدبیرِ شماست

چون صفا بیند بلا شیرین شود
خوش شود دارو چو صحت بین شود

برد بیند خویش را در عینِ مات
پس بگوید اقتلونی یا ثقات

این عوان در حقِ غیر سود شد
لیک اندر حقِ خود مردود شد

رحمِ ایمانے از و بریدہ شد
کینِ شیطانی بر و پیچیدہ شد

کارگاہِ خشم گشت و کین وری
کینہ دان اصلِ ضلال و کافری

سوال کردنِ شخصے از عیسےٰ کہ یا روح اللہ در وجود از ہمہ صعبہا صعب تر چیست و جواب گفتن عیسی علیہ السلام

گفت عیسیٰ را یکے ہشیار سر
چیست در ہستی ز جملہ صعب تر

گفتش ای جان صعب تر خشمِ خدا
کہ ازان دوزخ ہمی لرزد چو ما

گفت زین خشمِ خدا چہ بود امان
گفت ترکِ خشمِ خویش اندر زمان

عنوان

قصدِ خیانت کردنِ عاشق و بانگ زدنِ معشوق

گاه دم را مدح و ثنا می کند — گاه دم را هجو و دشنامی کند

پس بدان احوال دیگر بادها — که ز جزوی کل همی بیند نهاد

باد را حق گه بهاری می کند — در دش زین لطف عاری میکند

بر گروهِ عاد ضرصر می کند — باز بر هودش معطر میکند

میکند یک باد را از هر سموم — مر صبا را میکند خرم قدوم

باد دم را بر تو بنهاد او اساس — تا کنی هر باد را بر وی قیاس

دم نمیگردد سخن بی لطف و قهر — یک گروهی شهد و بر قومی ست زهر

مروحه جنبان پی انعام کس — وز برای قهر هر پشه و مگس

مروحهٔ تقدیر ربانی چرا — پر نباشد ز امتحان و ز ابتلا

چونکه جز باد دم یا مروحه — نیست الا تا مفسده یا مصلحه

این شمال و این صبا و این دبور — کی بود از لطف و از انعام دور

یک کفِ گندم ز انبارے ببین — فهم کن کان جمله باشد همچنین

کل باد از برجِ بادِ آسمان — کی جدا بے مروحهٔ آن دان روان

بر سرِ خرمن بوقتِ انتقاد — نی که فلاحان ز حق جویند باد

تا جدا گردد ز گندم کاهها — تا بانبارے رود یا چاهها

چون بماند دیر آن بادِ وزان — جمله را بیند بحق لابه کنان

همچنین در خلق آن بادِ ولا — گر نیاید بانگ در آید که دا

گر نمی دانند کش رانندهٔ اوست
باد را پس کردن زاری چه خوست

اهلِ کشتی همچنان جویای باد
جمله خواهانش ازان رب العباد

همچنین بر دردِ دندانها زیاد
دفع میخواهی بسوز و اعتقاد

از خدا الا به کنان آن جندیان
که بده بادِ ظفر ای کامران

رقعهٔ تعویذ می خواهند نیز
در شکنجه طلق زن آن هر عزیز

پس همه دانسته اند این را یقین
که فرستد باد رب العالمین

پس یقین در عقلِ هر دانندهٔ هست
اینکه با جنبنده جنباننده هست

گر تو او را می نه بینی در نظر
فهم کن آن را باظهار اثر

تن بجان جنبد نمی بینی تو جان
لیک از جنبیدنِ تن جان بدان

گفت او گر ابلهم من در ادب
زیرکم اندر وفا و در طلب

گفت ادب این بود که خود دیده شد
آن دگر را خود همیدانی تو لَه

خود ادب این بود و آن دیگر دفین
زین تبر باشد که دیدستش یقین

هر چه زین کوزه تراود بعد ازین
یک نمط خواهد بدن جمله چنین

قصهٔ صوفی که بخانه آمد و زن را با بیگانه دید

صوفی آمد بسوی خانه روز
خانه یک در بود و زن با کفش دوز

جفت گشته با حریف خویش زن
اندران یک حجره از دو سو اس تن

چون بزد صوفی بحجره در چاشتگاه
هر دو درماندند نے حیلت نه راه

هیچ مهودش نه بد کو آن زمان — سوی خانه باز گردد از دکان
قاصداً آن روز بیوقت آن مروع — از خیالے کرد باخانه رجوع
اعتماد زن بر آن کو هیچ بار — این زمان فاخانه نامد او زکار
آن قیاسش راست نامد از قضا — گرچه شارست هم بدهد سزا
چونکه بد کردی تبر مس امین مباش — زانکه تخم نست و بر و یاند خداش
چند گاهے او بپوشاند که تا — آید آخر زان پشیمانی حیا

حکایت بر سبیلِ تمثیل

چون عمر آن شاه و میرِ مومنان — داد دزدے را بجلاد دو عوان
بانگ زد آن دزد کاے میرِ دیار — اولین بارست جرمم زینهار
گفت امیرش حاش لله که خدا — بارِ اول قهر راند در جزا
بارها پوشد پے اظهارِ فضل — باز گیرد از پے اظهارِ عدل
تا که این هر دو صفت ظاهر شود — آن مبشر گردد این منذر شود
بارها زن نیز آن بد کرده بود — سهل بگذشت آن و سهلش می نمود
آن نمی دانست عقلِ پای بست — که سبو دائم زجو ناید درست
آنچنانش تنگ آورد آن قضا — که منافق را کند مرگ فجا
شد طریق و نے رفیق و نی امان — دست کرده آن فرشته سوی جان

آنچنانکه زن در آن حجره خفا ... خشک شد او و حریفش ز ابتلا

گفت صوفی با دل خود کای دوگبر ... از شما کینه کشم لیکن بصبر

لیک نادانسته آرم این نفس ... تا نگردد مطلع زین حال کس

از شما کینه کشد پنهان محق ... اندک اندک همچو بیماری دق

مرد دق باشد چو تخ هر لحظه کم ... لیک پندارد بهر دم بهترم

همچو گفتاری که می گیرندش او ... غرّه آن گفت کاین گفتار کو

نیست در سوراخ گفتار ای عمو ... گشته او مغرور تر زین گفتگو

این همی گویند و بندش می نهند ... او خوش و آسوده کز من غافل اند

هیچ پنهان خانه آن زن را نبود ... شیخ و دهلیز دره بالا نبود

نی تنوری که در و پنهان شود ... نی جوانی که حجاب آن شود

همچو عرصه پهن روز رستخیز ... نی گودی نی پشته نی جای گریز

گفت یزدان وصف آن جای حرج ... بهر محشر لاتری فیها عوج

معشوق را زیر چادر نهان کردن حبهٔ تلبیس و بهانه و مکر که ان کیدکن عظیم

چادر خود را برو افگند زود ... مرد را زن کرد و در را بر کشود

زیر چادر مرد رسوا و عیان ... سخت پید اچون شتر بر زد بان

از تعجب گفت صوفی چیست این
گفت خاتونیست از اعیانِ شهر
در ببستم تا کسی بیگانه
گفت صوفی چیستش آیین خدمتے
گفت میلش خویشی و پیوستگی ست
یک پسر دارد که اندر شهر نیست
خواست دختر را بَبَنید زیردست
باز گفت ار آرد باشد یا سبوس
گفت صوفی ما فقیر و زار کم
کے بود این کفو ایشان در زواج
کفو باید هر دو جفت اندر نکاح
کے بود هم رنگ نقر و احتشام
جامه نیمے اطلس و نیمے پلاس
با کبوتر باز کے شد هم نفس

هرگز این را من ندیدم کیست این
مرد را از مال و اقبال ست بهر
در نیاید زود نادانه به
تا برآرم بے سپاس و منتے
نیک خاتونے ست حق داند که کیست
خوب و زیرک چابک و مکسب کنیست
اتفاقاً دختر اندر مکتب ست
می کنم او را بجان و دل عروس
قوم خاتون مالدار و محتشم
یک دراز چوب و در دیگر زعاج
ورنه ننگ آید نماندار تیلاح
چون شود هم جنس یاقوت و رخام
عیب باشد نزد اصحاب شناس
کے شود هم راز عفت با نمگس

گفتن زن که او در بند جاه نیست مراد او ستر و صلاح ست و جواب گفتن صوفی آن سر پوشیده را

گفت گفتم من چنین عذری و او
گفت نی من نیستم اسباب جو

ما ملولیم از قماش و زر و سیم
فارغیم و محترم در مال عظیم

ما ز مال و زر ملول و محتشم
ما بحرص و جمع نے چون عامه ایم

قصد ما ستر ست و پاکی و صلاح
در دو عالم خود بدآن باشد فلاح

باز صوفی عذر دیگر شیئے بگفت
وآن مکرر کرد تا بنود نهفت

گفت زن من هم مکرر کرده ام
بے جهازی را مقرر کرده ام

اعتماد اوست راسخ تر ز کوه
که ز صد فقرش نمے آید شکوه

او همیگوید مرا دم عفت است
از شما مقصود صدق و همت است

گفت صوفی خود جهاز و مال ما
دید و مے بیند هویدا انی خفا

خانهٔ تنگے مقام یک تنے
که در و پنهان نماند سوزنے

باز ستر و پاکی و زهد و صلاح
او ز ما به داند اندر انتباح

به ز ما مے داند او احوال ستر
وز پس و پیش و سر و دنبال ستر

بے جهازی خود عیان همچون خورست
وز صلاح و ستر او واقف تر ست

ظاهرا او بے جهاز و خادم ست
وز صلاح و ستر او خود عالم ست

شرح مستوری ز با شرطے نیست
چون بر او پیدا چو روز روشنیست

این حکایت را بدان گفتم کرتا
لاف کم بافے چو رسوا شد خطا

مر ترا هم اے بدعوے ستر او
این بدست اجتهاد و اعتقاد

چون زن صوفی تو خائن بودهٔ
دامِ مکر اندر دغا بگشودهٔ

کہ ز ہر ناشستہ روئی گپ زنی
شرم داری وز خدای خویش نے

بیان آنکہ غرض از بصیر و سمیع و علیم گفتن حق را چیست

از پئ آن گفت حق خود را بصیر
کہ بود دیدِ ویت ہر دم نذیر

از پئ آن گفت حق خود را سمیع
تا بہ بندی لب ز گفتارِ شنیع

از پئ آن گفت حق خود را علیم
تا نیندیشی فسادے تو ز بیم

نیست آنہا بر خدا اسمِ علم
کہ سیہ کافور دارد نام مِسم

اسم مشتق است ز اوصافِ قدیم
نے مثالِ علتِ اُولے سقیم

ور نہ تسخر باشد و طنز و دغا
کز را سامع ضریران را ضیا

یا علم باشد سمیے نام و صیت
یا سیاہ روزشت را نامِ صبیح

طفلکِ نوزادہ را حاجی لقب
یا لقب غازی نہی بہر نسب

گر بگویند این لقبہا در مدیح
چون ندارد آن صفت نبود صحیح

تسخره وطنزے بود آن یا جنون
پاک حق عمّا یقول الظالمون

من همی دانستمت پیش از وصال
که نکو روئے ولیکن بدخصال

من همی دانستمت پیش از لقا
کز ستیزه راسخی اندر شقا

چونکه چشم سرخ باشد در غمش
دانمش زان در دگرگم منمیش

تو مرا چون بره دیدی بی شبان
تو گمان بردی ندارم پاسبان

عاشقان از درد زان نالیده اند
که نظر ناجایگه مالیده اند

بی شبان دانسته اند آن ظبی را
رمه ایگان دانسته اند آن سبی را

تا ز غیرت تیر آمد بر جگر
که منم خارس گزافه کم نگر

کے کم از برّہ کم از بزغالہ ام
کہ نباشد حارس از دنبالہ ام

حارسے دارم کہ ملکش مے سزد
داند آن ہا دے کہ بر من می وزد

سرد بود آن باد یا گرم آن علیم
نیست غافل نیست غائب ای سقیم

نفس شہوانے ندارد نورِ جان
من بدل کوریت می دیدم عیان

نفس شہوانی زحق کرست و کور
من بدل کوریت می دیدم زدور

ہشت سالت زان نپرسیدم ہیچ
کہ پرست دیدم زجہل پیچ پیچ

خود چہ پرسم زانکہ او باشد چنون
کہ تو چونی چون بود او سرنگون

مثل آنکہ دنیا گلخن و تقوے حمام و تو انگران سرگین کشانند

شہوتِ دنیا مثالِ گلخن ست
کہ از و حمامِ تقوے روشن ست

لیک قسمِ متقی زین تون صفاست
زانکہ در گرما بہ است و در نقاست

اغنیا مانندۂ سرگین کشان
بہرِ آتش کردنِ گرما بہ دان

اندر ایشان حرص بنہادہ خدا
تا بود گرما بہ گرم و با نوا

ترکِ این تون گیرد و در گرما بران
ترک تون را عین آن گرما بہ دان

ہر کہ در تون ست او چون خادم ست
مرد را کہ صابر ست و حازم ست

ہر کہ در حمام شد سیمائے او
ہست پید از برخِ زیبائے او

تو نشان را نیز سیما آشکار
از لباس و از دخان و از غبار

ور نہ بینی روش بویش رابگیر
بو عصا آمد برائے ہر ضریر

گر ندارے بود در آرش در سخن — از حدیث نو بدان را زکهن
پس بگوید تو نئی صاحب ذهب — بیست سله چرک بردم تا بشب
حرص تو چون آتش ست اندر جهان — باز کرده هر زبانه صد دهان
پیش عقل این زر چو سرگین ناخوش ست — گرچه چون سرگین فروغ آتش ست
آفتابے که دم از آتش زند — چرک تر را لائق آتش کند
آفتاب آن سنگ را هم کرد زر — تا بتوان حرص افتد صد شرر
آنکه گوید مال گرد آورده ام — چیست یعنی چرک چندین برده ام
این سخن گرچه که رسوائی فزاست — در میان تو نیان زین فخر هاست
که تو شش سله کشیدی تا بشب — من کشیدم بیست سله بی کرب
آنکه در تون زاد و پاکے راندید — بوے مشک آرد بر و رنجے پدید
گر تبون انباز خواهی بود تو — زین زیان هرگز نه بینی سود تو

قصهٔ آن دباغ که در بازار عطاران از بوی عطر بیهوش شد

آن یکے دباغ در بازار شد — تا خرد آنچه ورا در کار بد
ناگهان افتاد بیهوش و خمید — چونکه در بازار عطاران رسید
بوی عطرش زد ز عطاران راد — تا بگردیدش سر و بر جا فتاد
همچو مردارا و فتاد و بے خبر — نیم روز اندر میان رهگذر
جمع آمد خلق بر وی آن زمان — جملگان لاحول گویان کنان

آن یکی کف بر دلِ ادمی براند
وز گلاب آن دیگری بروی فشاند

آن دمی دانست کاندر مرتعه
از گلاب آمد ورا آن واقعه

آن یکی دستش همی مالید و سر
وان دگر گهگل همی آورد تر

آن بخورد و عود و شکر زد بهم
وان دگر از پوششش میکرد کم

وان شده خم تا نفس چون می کشد
وان دگر بو از دهانش می شمد

وآن دگر نبضش گرفته از خرد
منتظر تا نبضِ او چون سر جهد

تا که میخورد دست یا بنگ و حشیش
خلق درماندند اندر بهشیش

پس خبر بردند خویشان را شتاب
که فلان افتاده است آنجا خراب

کس نمی داند که چون مصروع گشت
یا چه شد گو را فتاد از بام طشت

یک برادر داشت آن دباغ رفت
گر نزد دانا بیامد زود تفت

اندکی سرگین سگ در آستین
خلق را بشگافت و آمد باچنین

گفت من ز بخش همیدانم ز چیست
چون سبب دانی دوا کردن جلی ست

چون سبب معلوم نبود مشکل ست
دارویِ رنج و درد و صد محل ست

چون بدانستی سبب را سهل شد
دانشِ اسباب دفعِ جهل شد

گفت با خود هستش اندر مغز و رگ
توی بر تو بوی آن سرگین سگ

تا میان اندر حدث او تا بشب
غرقِ دباغی ست آورد زی طلب

با حدث کردست عادت سال و ماه
بوی عطرش لاجرم سازد تباه

پس چنین گفت ست جالینوس مه — آنچه عادت داشت بیمار آنش دهد
کز خلافِ عادتست آن رنج او — پس دوائے رنجش از معتاد جو
چون جعل گفت ست از سرگین گشی — از گلاب آید جعل را بیهشی
هم ازان سرگین سگ دارد وی اوست — که بدان او را همی معتاد و خوست
الجنیثیات الخبیثین را بخوان — رد و پشتِ این سخن را باز دان
ناصحان او را العنبر یا گلاب — مے دوا سازند بهرِ فتح باب
مر خبیثان را نسازد طیبات — در خور و لائق نباشد اے ثقات
چون ز عطر و مے گزر گشتند و گم — بد فغان شان که تطیّر نا بکم
رنج و بیماریست مارا این مقال — نیست نیکو وعظِ تان مارا بفال
گر بیاغازید نصحے آشکار — ما کنیم آن دم شمارا سنگسار
ما به لهو و لعب فربه گشته ایم — در نصیحت خویش را نسرشته ایم
هست قوتِ ما در دغ و لاف و لاغ — شورشِ معدهت ما را ازین بلاغ
رنج را صد تو دافزون میکنند — عقل را دارو با فیون میکنند
گند کفر و شرک ایشان بجید ست — همچنین که در باغ او فتاده پیچو دست

معالجه کردن برادر دباغ دباغ را بخفیه بوے سرگین

خلق را می راند ازوی آنچنان — تا علاجش را نه بینند آن کسان
سر بگوشش برد همچون راز گو — پس نهاد آن چیز را بر بینی او

تو بگفت سرگین سگ سائیده بود — دارو ے مغز پلید آن دیده بود
چونکه بوے آن حدث را او کشید — مغز زشتش بوی ناخوش را ندید
ساعتے شد مرد جنبیدن گرفت — خلق گفتند این فسونی بد شگفت
کاین بخواند افسون بگوشِ او دمید — مرده بود افسون بفریادش رسید
جنبش اهلِ فساد آن سو بود — که ز ناز و غمزه و ابرو بود
هر کرا مشک نصیحت سود نیست — لاجرم با بوی بد خوکرد زیست
مشرکان را زان نجس خواندست حق — کاندرون پشک زاد ند از سبق
کرم کو زاد ست از سرگین ابد — مے نگردد بعنبر خوے خود
چون ترد بردی نثار رش نور — او همه جسم ست نی دل چون قشور
ور ز رشتش نور حق قسمیش داد — همچو رسم مصر سرگین مرغ زاد
لیک نے مرغ حنیس خانگے — بلکه مرغِ دانش و فرزانگے
تو بدان مانے کز ان نوری تهے — زانکه بینی بر پلیدی می نهے
از فراقت زرد شد رخسار و رو — برگ زردی میوهٔ ناپخته تو
دیگ زاتش شد سیاه و دود فام — گشت از سختی چنین ماندست خام
هشت سالت جوش دادم در فراق — کم نشد یک ذره خامیت از نفاق
خامی و هرگز نخواهے پخت تو — گر هزاران بار جوشی اے عتو
غورهٔ تو سنگ بسته از سقام — غوره رها. اکنون مویز ند و تو خام

عذر خواستن عاشق گناه خود را بر ابلیس و روشن و فهم کردن معشوق آن را نیز

گفت عاشق امتحان کردم ترا
تا به بینم تو خریقی یا ستیر

من همی دانستم از بے امتحان
لیک باشد کی خبر همچون عیان

اقتا بے نام تو مشهور و فاش
چه زیان ست ار بکردم ابتلاش

تو منی من خویشتن را امتحان
مے کنم هر روز در سود و زیان

انبیا را امتحان کرده عدات
تا شده ظاهر از ایشان معجزات

امتحانِ چشمِ خود کردم به نور
اے که چشمِ بد ز چشمانِ تو دور

این جهان همچو خرابه است و تو گنج
گر تفحص کردم از گنجت مرنج

زان چنین بے خردگی کردم گزاف
تا زنم با دشمنان هر بار لاف

تا ترا بنم چون ترا نامے نهند
چشم از دیده گواهے ها دهد

گر شدم در راهِ حرمت راهزن
آمدم اے مه بشمشیر و کفن

خبر بدستِ خود مبرم پا و سر
که ازین دستم نه از دستِ دگر

از جدائی باز میرانے سخن
هر چه خواهی کن ولیکن این مکن

در سخن آبادم ایمن دم راه شد
گفت امکان نیست چون بیگاه شد

بوختها گفتیم و مغز آمد دفین — گر بمانیم این نماند همچنین

گر خطائی آمد از ما در وجود — چشم می داریم در عفوای ودود

امتحان کردم مرا معذور دار — چون ز فعل خویش گشتم شرمسار

رد کردن معشوق عذر عاشق را و تلبیس او را در روی او مالیدن

در جوابش برکشاد آن ماه لب — گر سوی ما روز و سوی تست شب

حیلها ای تیره اندر داوری — پیش بینایان چرا می آوری

هر چه در دل داری از مکر و رموز — پیش ما رسوا و پیدا همچو روز

گر بپوشیمش ز بنده پر ورے — تو چرا بیرونی از حد مے بری

از پدر آموز کادم در گناه — خوش فرود آمد بسوے پایگاه

چون بدید آن عالم الاسرار را — بر دو پا استاد استغفار را

بر سر خاکستر اندوه نشست — وز بهانه شاخ تا شاخی نجست

ربنا انا ظلمنا گفت و بس — چونکه جانداران بدید از پیش و پس

دید جانداران پنهان همچو جان — دور باش هر یکے تا آسمان

که بلا پیش سلیمان مور باش — تا نه بشگافد ترا این دور باش

جز مقام راستی یکدم مایست — هیچ لا لایم در او چون چشم نیست

کور اگر از پند پا لوده شود — هر دمے او باز آلوده شود

آدمی نبود کو را نظر — لیک اذا جاء القضا عمے ابصر

عمر ها باید بنا در گاه گاه
تا که بیند از قضا افتد بچاه

کور را خود این قضا همراه اوست
که مرا و را او فتادن طبع و خوست

ور حدث افتد ندا ند بوی چیست
از من است این بوی یا آلود گیست

ور کسی بر وی کند مشکی نثار
هم ز خود داند نه از احسانِ یار

پس دو چشمِ روشن ای صاحب نظر
بهتر از صد ما در ست و صد پدر

خاصه چشمِ دل که آن هفتاد توست
وین دو چشمِ حس خوشه چینِ او ست

ای در یغا ر هزنان بنشسته اند
صد گره زیرِ زبانم بسته اند

پای بسته چون رود خوش راهوار
پس گران بند ست این معذور دار

این سخن اشکسته می آید دلا
کاین سخن دُر ست و عیرت آسیا

ور اگر چه خرد و اشکسته شود
تو تیای دیدهٔ خسته شود

ای در از اشکستِ خود بر سر مزن
کز شکستن روشنی خواهی شدن

همچنین اشکسته بسته گفتنی ست
حق کند آخر درستش کو غنی ست

گندم از شکست و زهم در شکست
بر دکان آمد که نک نانِ درست

تو نیز ای عاشق چو جرمت گشت فاش
آب و رو عن ترک کن اشکسته باش

آنکه فرزندانِ خاص آمد ند
نفخهٔ انا ظلمنا می دمند

حاجتِ خود عرضه کن حجت مجو
همچو ابلیسِ لعین سخت رو

سخت روئی گر ورا شد عیب پوش
در ستیز و سخت روئی تو مکوش

آن ابوجهل از پیمبر معجزے
خواست همچون کینه و ترکِ غزے

از ستیزه خواست بوجهل لعین
معجزات از مصطفیٰ شاهِ مهین

معجزه جست از نبی بوجهل سگ
دید و نفزودش ازان الّا که شک

لیک آن صدیق حق معجز نخواست
گفت این رو خود نگوید جز که راست

کے رسد همچون تویی را کز منی
امتحانِ همچو من یارے کنی

گفتن جهودے امیر المومنین علی رضی الله عنه را که اگر اعتماد بر حفظ الله تعالے داری از سرِ این کوشک خود را بیفگن از و جوابِ آن حضرت رضی الله عنه اورا

مرتضیٰ را گفت روزی یک جهود
کو ز تعظیمِ خدا آگه نبود

بر سرِ بامے و قصرے بس بلند
حفظِ حق را واقفی اے هوشمند

گفت آرے او حفیظ است و غنی
هستیِ ما از طفیلی دمنی

گفت خود را این زمان در افگن تو ز بام
اعتمادے کن بحفظِ حق تمام

تا یقین گردد مرا ایقانِ تو
و اعتقادِ خوب بابرهانِ تو

پس امیرش گفت خامش کن برو
تا نگردد جانت زین جرأت گرو

کے رسد مر بنده را گویا خدا
آزمایش پیش آرد زو ابتلا

بنده را کے زهره باشد کز فضول
امتحانِ حق کند ای گیج گول

آن خدا را مے رسد کو امتحان
پیش آرد ہر دمے با بندگان

تا بما ما را نماید آشکار
کہ چہ داریم از عقیدہ در سرار

ہیچ آدم گفت حق را کہ ترا
امتحان کردم درین جرم و خطا

تا بہ بینم غایت حکمت شہا
وہ کرا باشد مجال این کرا

عقل تو از بس کہ آمد خیرہ سر
ہست عذرت از گناہ تو بتر

آنکہ او افراشت سقف آسمان
تو چہ دانی کردن او را امتحان

اے ندانستہ تو شر و خیر را
امتحان خود را کن انگہ غیر را

امتحان خود چو کردی ایلفان
فارغ آئے ز امتحان دیگران

چون بدانستے کہ شکر دانۂ
پس بدانی کاہل شکر خانۂ

پس بدان بے امتحانی کہ آلہ
شکرے نفرستدت ناجا گاہ

این بدان بے امتحان از علم شاہ
چون سرے نفرستدت در پایگاہ

ہیچ عاقل افگند در ثمین
در میان مستراح پر چمین

زانکہ گندم را حکیم آگہے
ہیچ نفرستد بانبارے کہے

شیخ را کہ پیشوا و رہبرست
گر مریدے امتحان کرد او خرست

امتحانش گر کنے در راہ دین
ہم تو گردی ممتحن اے بی یقین

جرأت و جہلت شود عریان فاش
او برہنہ کی شود زین اقتباش

گر بیاید ذرہ سنجد کوہ را
بر در وزان کہ ترازوش ای فتے

کز قیاس خود ترازو سے تند — مردِ حق را در ترازو مے کند

چون مگس خود را و بمیزانِ خرد — پس ترازوے خرد را بر درد

امتحان همچون تصرف دان درو — رد تصرف بر چنان شاهی مجو

چه تصرف کرد خواهد نقشها — بر چنان نقاش بهر امتحان

امتحانے گر بدانست و بدید — نے که هم نقاش آن بر وی کشید

چه قدر باشد خود این صورت که بست — پیشِ صورتها که در علم ویست

وسوسهٔ این امتحان چون آمدت — بختِ بد دان کامد و گردن زدت

چون چنین وسواس دیدی زود زود — با خدا گرد و در آ اندر سجود

سجده گه را تر کن از اشکِ روان — که خدایا دار ها ما زین گمان

آن زمان کت امتحان مطلوب شد — مسجدِ دینِ تو پُر خروب شد

هین چو وسواس آمدت در امتحان — باز گرد در رو بحق آر آن زمان

تا نگهدارد ترا آن ممتحن — از گمان و امتحانِ انس و جن

ای ضیاء الحق حسام الدین بیا — قصهٔ داود در گو و بنا

قصهٔ مسجد اقصیٰ و خروب رستن و عزم کردنِ داود علیه السلام پیش از سلیمان بر بنائے آن مسجد و موقوف شدن آن

چون در آمد عزم داود و دی به تنگ — که بسازد مسجدِ اقصیٰ بسنگ

وحی کرد ش حق که ترکِ این بخوان
که ز دستت بر نیاید این مکان

نیست در تقدیرِ ما آنکه تو این
مسجدِ اقصیٰ برآری اے گزین

گفت جرمم چیست ای دانای راز
که مرا گوئی که مسجد را مساز

گفت بے جرمی تو خونها کردهٔ
خونِ مظلومان بگردن بردهٔ

که ز آوازِ تو خلقے بے شمار
جان بدادند و شدند از اشکار

خون بسے رفت ست بر آوازِ تو
بر صداے خوب جان پردازِ تو

گفت مغلوبِ تو بودم مستِ تو
دستِ من بربسته بود از دستِ تو

نے که هر مغلوب شه محروم بود
نے که المغلوب کالمعدوم بود

گفت ای مغلوب معدومیت کو
جز به نسبت نیست معدوم الفتوا

اینچنین معدوم کو از خویش رفت
بهترین هستها افتاد و رفت

او به نسبت با صفاتِ حق فناست
در حقیقت در فنا او را بقاست

جملهٔ ارواح در تدبیرِ اوست
جملهٔ اشباح هم در تیرِ اوست

آنکه او مغلوب اندر لطفِ ماست
نیست مضطر بلکه مختار و رضاست

منتہائے اختیار اینست خود
کاختیارش گرد اینجا منقطع

اختیارش گر نبودے چاشنی
کے بگشتے آخر او محو از منی

در جہان گر لقمہ و گر شربت است
لذتِ او فرع محو لذت است

گرچہ از لذات بے تاثیر شد
لذتے بود او و لذت گیر شد

ہر کہ او مغلوب شد مرحوم گشت
در بحارِ رحمتش معدوم گشت

نے چنان معدوم کز اہلِ وجود
ہیچ بر دے چرخ بد اندر گاہِ جود

بلکہ والی گشت موجودات را
بی گمان و بی نفاق و بے ریا

بی مثال و بی مکان و بی نشان
بی زمان و بی چنین و بی چنان

بی خیال و بی سوال و بی جواب
دم مزن واللہ اعلم بالصواب

شرح انما المومنون اخوۃ و العلماء کنفس واحدۃ خاصۃ اتحادِ داؤد و سلیمان و سائر انبیا علیہم السلام کہ اگر

یکی از ایشان را منکر شوی ایمانِ تو هیچ نبی درست نباشد
و این علامتِ اتحاد است که اگر یکے خانه ازان هزار
خانه ویران کنی آن همه ویران شود و یک دیوار قائم نماند
که لا نفرق بین احد من رسله و العاقل
تکفیه الاشارة و این خود از اشارت گذشت

پس خطاب آمد بداود از خدا		کاے گزین من پیمبرِ خوش لقا
دل مدار اندر تفکر زین خبر	دل	ره مده در خود ملال و غم مخور
گرچه برناید بجهد و زور تو	بسازد	لیک مسجد را برآرد پورِ تو
گرچه برناید بجهدت این مقام		لیک پورِ تو کند آن را تمام
کردهٔ او کردهٔ تست آے حکیم	یقیم	مومنان را اتصالے دان قدیم
مومنان معدود لیک ایمان یکے	بصورت	جسمِ شان معدود لیکن جان یکے
غیرِ فهم و جان که در گاو و خرست	جان و عقل	آدمی را عقل و جانِ دیگرست
باز غیرِ عقل و جانِ آدمی	دو	هست جانے در ولی و در نبی
جانِ حیوانی ندارد اتحاد	دو	تو مجو این اتحاد از روح باد
گر خورد این نان نگردد سیرِ آن		ور کشد بار این نگردد آن گران

بلکه این شادی کند از مرگ او — از حسد میرد چو بیند برگ او

جان گرگان و سگان هر یک جداست — متحد جانهای شیران خداست

جمع گشتم جانها شان من باسم — کان یکی جان صد بود نسبت بجسم

همچو آن یک نور خورشید سما — صد بود نسبت بصحن خانها

لیک یک باشد همه انوار شان — چونکه برگیری تو دیوار از میان

چون نماند جانها را قاعده — مومنان باشند نفس واحده

فرق و اشکالات آید زین مقال — زانکه نبود مثل باشد این مثال

فرقها بیحد بود از شخص شیر — تا به شخص آدمی زاد دلیر

لیک در وقتِ مثال ای خوش نظر — اتحاد از روے جانبازی نگر

گان دلیر آخر مثال شیر بود — نیست مثلِ شیر در جملہ حدود

متحد نقشے ندارد این سرا — تا کہ مثلے وا نمایم مر ترا

ہم مثال ناقصے دست آورم — تا ز حیرانی خرد را وا خرم

شب بہر خانہ چراغے می نہند — تا بنورِ آن ز ظلمت مے رہند

آن چراغ این تن بود نورش چو جان — ہست محتاجِ فتیل آبِ دہان

آن فتیلہ پنج دارد از حواس — جملگی بر خواب و خورد دارد اساس

بی خور و بی خواب نرید نیم دم — با خور و با خواب نرید نیز ہم

بے فتیل و روغنش نبود بقا — با فتیل و روغن او ہم بوفا

زانکہ نورِ علتی اش مرگ جوست — چون زید کہ روزِ روشن مرگ اوست

جملہ حسہاے بشر ہم بی بقاست — زانکہ پیشِ نورِ روزِ حشر لاست

نورِ حس و جانِ ناپایانِ ما — نیست کلی فانی ولا چون گیا

یک مانند ستاره و ماهتاب — جمله محو اند از شعاع آفتاب

آنچنان که سوزد در دزخم یک — محو گردد چون درآید مار الیک

آنچنان که حور اندر آب حست — تا در آب از زخم زنبوران برست

میکند زنبور بر بالا طواف — چون برآرد سر ندارندش معاف

آب ذکر حق و زنبور این زمان — هست یاد این فلان و آن فلان

دم بخور در آب ذکر و صبر کن — تا رهی از فکر و وسواس کهن

بعد ازان تو طبع آن آب صفا — خود بگیرد جملگی سر تا بپا

آنچنان کز آب آن زنبور شر — میگریزد از تو هم گیرد حذر

بعد ازان خواهی تو دور از آب باش — که بسر هم طبع آبی خواجه تاش

بس کسانی کز جهان بگذشته اند — لا نیند و در صفات آغشته اند

در صفات حق صفات جمله شان — همچو اختر پیش آن خورشان نشان

گر ز قرآن نقل خواهی ای حرون — خوان جمیع هم لدنیا محضرون

محضرون معدوم بنود نیک بین — تا بقای روحها دانی یقین

روح محجوب از بقایش در عذاب — روح واصل در بقا پاک از حجاب

زین چراغ حس حیوان المراد — گفتمت هان تا نجوئی اتحاد

روح خود را متصل کن ای فلان — زود با ارواح قدس سالکان

صد چراغت ار مزندار بستند — پس جدایند و یگانه نیستند

زآن همه جنگند این اصحاب ما — جنگ کس ننشیند اندر انبیا

زانکه نورِ انبیا خورشید بود — نورِ حسِ ما چراغ و شمع و دود

یک بمیرد یک بماند تا بروز — یک بود پژمرده دیگر با فروز

جانِ حیوانی بود حی از غذی — هم بمیرد او بهر نیک و بدی

گر بمیرد این چراغ وطی شود — خانهٔ همسایه مظلم کی شود

نورِ آن خانه چو بی اینم بپاست — پس چراغِ حس هر خانه جداست

این مثالِ جانِ حیوانی بود — نی مثالِ جانِ ربانی بود

باز از هندوی شب چون ماه زاد — در سرِ هر روزنی نوری فتاد

نورِ آن صد خانه را تو یک شمر — که نماند نورِ این بی آن دگر

تا بود خورشید تابان بر افق — هست در هر خانه نور او رفیق

باز چون خورشید جانِ آفل شود — نورِ جمله جانها زائل شود

این مثالِ نور آمد مثلِ نی — مر ترا هادی عمد ور از هنر نی

بر مثالِ عنکبوت آن زشت خو — پرده‌هایِ گنده را بر بافت او

از لعابِ خویش پرده نور کرد — دیدهٔ ادراک خود را کور کرد

گر دمِ اژدر بگیرد دو بر خورد — ور بگیرد پاش نبْوَد لگد

---

۱ ای روح حیوانی خود را آماده ۱۲

۲ تا حقیقت روح و آنگاه ارواح منکشف گردد ۱۲

۳ پس ۱۲

۴ نشنیده ۱۲

۵ زهر ۱۲ — علام ۱۲

۶ روحانی ۱۲

۷ بهر ۱۲

۸ کی بماند نورش ۱۲

۹ نورِ آن ۱۲

۱۰ خاصتا ۱۲

۱۱ که مشابهت بجان دارد ۱۲

۱۲ شاید مراد فلسفی باشد ۱۲

۱۳ مزدور حی انبیا ۱۲

۱۴ ای سوار خود ۱۲ — کلام حق ۱۲ — نفس ۱۲

کم نشین بر اسپ توسن بی لگام — عقل و دین را پیشوا کن و السلام

اندرین آهنگ ننگر سست و پست — کاندرین ره صبر شق انفس ست

باز گردد قصه مسجد بگو — با سلیمان نبی نیک خو

بقیه قصه بنای مسجد اقصی در دست سلیمان علیه السلام

چون سلیمان کرد آغاز بنا — پاک چون کعبه همایون چون منا

در بنایش دیده می شد کرّ و فر — نی فسرده چون بناهای دگر

در بناها هر سنگ کز کهی شکست — فاش سیرابی همیگفت از نخست

همچو از آب و گل آدم کیده — نور زان گه پاره ها تابان شده

سنگ بی حسّ مثال آینده شده — وان در و دیوارها زنده شده

حق همیگوید که دیوار بهشت — نیست چون دیوارها بیجان و زشت

چون در و دیوار تن با آگهی ست — بلکه چیره است خود بینی زنده ۱۲ الف

هم درخت و میوه هم آب زلال — زنده باشد خانه چون شاهنشهی ست

زانکه جنت را نه زالت بسته اند — با بهشتی در حدیث و در مقال

بلکه از اعمال دنیت بسته اند

این بنا از آب و گل مُرده بدست
آن بنا از طاعتِ زنده شدست

این باصلِ خویش ماند پُر خلل
وان باصلِ خود که علم ست و عمل

ہم سریر و قصر و ہم تاج و ریاب
با بہشتے در سوال و در جواب

فرش بے فراش پیچیده شده
خانه بے کناس روئیده شده

این بیت و ما بعد در بیانِ حالِ بہشت ست
تخت او سیارِ بے حمال شد
حلقهٔ او در مطر و قوال شد

ہر گاه که اہل جنت بخواہند در و دیوار قوالی بگفتند
خانهٔ دل بین ز غم ژولیده شد
بے کناس از تو بہ روبیده شد

ہست در دل زندگی دار الخلود
در زبانم چون نمے آید چه سود

چونکه گشت آن مسجدِ اقصیٰ تمام
ز اہتمامات سلیمان والسلام

چون سلیمان در شدے ہر بامداد
مسجد اندر بہرِ ارشادِ عباد

پند دادی گه بگفت و لحن و ساز
گه بفعل اعنے رکوعِ با نماز

پند فعلی خلق را جذاب تر
کز رسد در جانِ ہر با گوش و کر

و اندران وقتِ امیری کم بود
در حشم تاثیرِ آن محکم بود

قصهٔ آغاز خلافت عثمان رض و خطبه وی در بیانِ آنکه ناصح فعال بفعل به از ناصح قوال به قول

قصهٔ عثمان که بر منبر برفت
چون خلافت یافت بشتابید تفت

منبر مہتر کہ سہ پایہ بدست
رفت بوبکر دوم پایہ نشست

بر سوم پایہ عمر در دورِ خویش
از برائے حرمتِ اسلام و کیش

دورِ عثمان آمد و بالائے تخت
برشد و بنشست آن محمود بخت

پس سوالش کرد شخصے بوالفضول
کان دو نشستند برجائے رسول

پس تو چون جستی ازیشان برتری
چوں بر تبت تو ازیشان کمتری

گفت اگر پایہ سوم را بسپرم
ور دوم پایہ شوم من جائے جو

ہست این بالا مقامِ مصطفےٰ
وہم مثلے نیست با آن شہ مرا

بعد ازان برجائے خطبہ آن دود
تا بقرب عصر لب خاموش بود

زہرہ نے کس را کہ گوید ہین بخوان
یا برون آید ز مسجد آن زمان

مہیبتے بنشستہ بد بر خاص و عام
پر شد از نورِ خدا آن صحن و بام

ہر کہ بینا ناظرِ نورش بدے
کور زان خورشید ہم گرم آمدے

پس ز گرمی فہم کردی چشمِ کور
کہ برآمد آفتابے بے فتور

لیک این گرمے کشاید دیدہ را
تا بہ بیند عین ہر شنیدہ را

گر مہیش را ضجرتے و حالتے
زان تپش دل را گشادی فسحتے

کور چون شد گرم از نورِ قدم
از فرح گوید کہ من بینا شدم

سخت خوش مستی ولی ای بوالحسن
پارۂ راہ است تا بینا شدن

این نصیب کور باشد ز آفتاب
صد چنین و الله اعلم بالصواب

و آنکه او آن نور را بینا بود
شرح او کے کار بوعلی سینا بود

گر شود صد تو که باشد این زمان
که نجنباند بکف پرده عیان

وای بر وی گر بیابد پرده را
تیغ اللهی کند دستش جدا

دست چه بود خود سرش را برکند
آن سری که جهل شهاتی کند

این بتقدیر سخن گفتم ترا
ورنه خود دستش کجا و آن کجا

خاله را خایه بدے خالو شدے
این بتقدیر است یعنی گر بدے

از زبان تا چشم گو پاک از شک ست
صد هزاران سال گویم اندک ست

این مشو نومید نور از آسمان
حق چو خواهد میرسد در یک زمان

صد اثر در کانها از اختران
میرساند قدرتش در هر زمان

اختر گردون ظلم را ناسخ ست
اختر حق در صفاتش راسخ ست

چرخ پانصد سالہ راہ اے مستعین — در اثر نزدیک آمد باز زمین
سہ ہزاران سال و پانصد تا زحل — دمبدم خاصیتش آرد عمل
در ہمش آرد چو سایہ در ایاب — طول سایہ چیست پیشِ آفتاب
وز نفوسِ پاکِ اخترویش مدد — سوی اخترہائے گردون میرسد
ظاہر آن اختران قوامِ ما — باطنِ ماگشتہ قوامِ سما

در بیان آنکہ حکمای طبیعی گویند آدمی عالم صغیر ست و حکمای الٰہی گویند آدمی عالم کبیر ست زیرا کہ علم آن حکما برصورتِ آدمی مقصور بود و علمِ اینہا بر باطنِ آدمی موصول

پس بصورت عالمِ صغریٰ توئی — پس بمعنی عالمِ کبریٰ توئی
ظاہر آن شاخ اصلِ میوہ است — باطناً بہر ثمر شد شاخ ہست
گر نبودے میل و امیدِ ثمر — کے نشاندی باغبان بیخِ شجر
پس بمعنی آن شجر از میوہ زاد — گر بصورت از شجر بودش ولاد
مصطفیٰ زین گفت کادم و انبیا — خلفِ من باشند در زیرِ لوا

بهر این فرموده است آن ذوفنون — رمز نحن الآخرون السابقون

گر تصور ست من زآدم زاده ام — من بمعنی جد جد افتاده ام

گر بر ای من بدش سجده ملک — ور ز پی من رفت بر هفتم فلک

پس زمن زائید در معنی پدر — پس زمیوه زاد در معنی شجر

اول فکر آخر آمد در عمل — خاصه فکری کو بود وصف ازل

حاصل اندر یک زمان از آسمان — میرود مے آید اندر کاروان

نیست بر این کاروان این ره دراز — کے مفازه رفت آید با مفاز

دل بکعبه میرود در هر زمان — جسم طبع دل بگیرد زامتنان

این دراز و کوتهی مرجسم راست — چه دراز و کوته آنجا که خداست

چون خدا مر جسم را تبدیل کرد — رفتنش بے فرسخ و بی میل کرد

صد امید ست این زمان بردارگام — عاشقانه اے فتی خل الکلام

گرچه پیله چشم بر هم میزنی — چون در سفینه خفته ره میروی
پلک — کنایه از آرام است

تفسیر این حدیث که مثل امتی کمثل سفینة نوح من تمسک بها نجا و من تخلف عنها غرق

یعنی مراد اصحاب اند حاصل آنکه من چون نوحم و اصحاب من مثل کشتی از نوح

بهر این فرمود پیغمبر که من — همچو کشتی ام بطوفان زمن
ما و اصحابیم چون کشتی نوح — هر که دست اندر زند یابد فتوح
چونکه با شیخی تو دور از زشتیی — روز و شب سیاری و در کشتیی
در پناه جان جان بخشی بوی — کشتی اندر خفته ره میروی
گمگشل از پیغمبر آیام خویش — تکیه کم کن بر فن و بر گام خویش
گرچه شیری چون روی ره بی دلیل — همچو روبه در ضلالی و ذلیل
هین مپر الا که با پرهای شیخ — تا نه بینی عون لشکرهای شیخ
یک زمانی موج لطفش بال تست — آتش قهرش دمی حمال تست
قهر او را ضد لطفش کم شمر — اتحاد هر دو بین اندر اثر
یک زمان چون خاک سبزت میکند — یک زمان پر باد و گبرت میکند
جسم عارف را دهد وصف جماد — تا برویید گل و نسرین و شاد

لیک او بیند نہ بیند غیر او
جز بمغز پاک ندہد خلد بو

مغز را خالی کن از انکار یار
تا کہ ریحان یابی از گلزار یار

تا بیابی بوے خلد از یار من
چون محمد بوی رحمن از یمن

در صفِ معراجیان گر بیستی
چون براقت پر کشاید نیستے

نی چو معراجِ زمینی تا قمر
بلکہ چون معراج کلکی تا شکر

نے چو معراجِ بخاری تا سما
بل چو معراجِ جنینی تا نہا

خوش براقی گشت خنگِ نیستی
سوے ہستی آردت گر نیستی

کوہ و دریاہا شمش میں میکند
تا جہانِ حس را پس میکند

پا بکش در کشتی و میر روان
چون سوی معشوق جان جانِ روان

دست نی و پاے نے رو تا قدم
آنچنان کہ تا خت جانہا از عدم

بر درید اے در سخن پردہ قیاس
گر نبودے سمع سامع را لعاس

اے فلک برگفت او گوہر ببار
از جہان او جہانا شرم دار

گر ببارد گوہرت شیش تا شود
حامدت گوید دہ و بینا شود

پیش تمارے کردہ باشی بہر خود — چونکہ ہر سرمایۂ توصد شود
ہمچو آن ہدیہ کہ بلقیس از سبا — بر سلیمان می فرستادای کیا

قصۂ ہدیہ فرستادنِ بلقیس از شہر سبا بسوے سلیمان علے نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام

ہدیۂ بلقیس چل اشتر بدست — بار آنہا جملہ خشتِ زر بدست
چون بصحراے سلیمانی رسید — فرشِ آن را جملہ زر بختہ دید
بر شعاعِ زر تا چہل منزل براند — تا کہ زر را در نظر آبے نماند
بارہا گفتند زر را دا بریم — سوے مخزن ما چہ بیگار اندریم
عرصۂ کش خاک زر دہ دہی ست — زر بہ بردن آنجا ابلہی ست
اے ببردہ عقل ہدیہ تا الٰہ — عقل آنجا کمتر ست از خاکِ راہ
چون کسادِ ہدیہ آنجا شد پدید — شرمساری شان ہمی واپس کشید
بازگفتند از کساد و از روا — چیست بر ما بندہ فرمانیم ما
گر زر و گر خاک ما را بردنی ست — امر فرماندہ بجا آوردنیست
گر بفرمایند کین واپس برید — ہم بفرمان تحفہ را باز آورید
امر و فرمان را ہمے باید شنید — تا بدانجا ہدیہ را باید کشید
خوش روان گشتند با ہدیہ روان — تا بتختِ آن سلیمانِ جہان

---

۱ از قصۂ منقولہ مولانا است رضی اللہ عنہ ۱۲ ۲ فوج کساد یعنے بسیار و رائج شدن دینار و درم ۱۲ ۳ محمد (اختر سماری) ۱۲ ۴ حاصل ۱۲ ۵ واپس کنید (شان) ۱۲ ۶ اصول ۱۲

خندهٔ ابش آمد چون سلیمان آن بدید
کز شما من کے طلب کردم مزید

من نمیگویم مرا هدیه دهید
بلکه گفتم لائق هدیه شوید

که مرا از غیب نادر هدیهاست
که بشر آن را نیارد نیز خواست

می پرستید اختری گو زر کند
رو بیاور آرید گو اختر کند

مے پرستید آفتابِ چرخ را
خوار کرده جانِ عالی برخ را

آفتاب از امرِ حق طبّاخ ماست
ابلهے باشد که گویم او خداست

آفتابت گر بگیرد چون کنی
آن سیاهی زو تو چون بیرون کنی

نے بدرگاهِ خدا آری صداع
کین سیاهی را ببرد او ده شعاع

گر کشندت نیم شب خورشید کو
تا بنالی یا امان خواهی ازو

حادثات اغلب بشب واقع شود
وان زمان معبود تو غائب بود

سوے حق گر راستانه خم شوی
وآرهی از اختران محرم شوی

چون شوی محرم کشایم با تو لب
تا به بینی آفتابی نیم شب

خبر روانِ پاک او را شرق نے
در طلوعش روز و تسبیما فرق نے

روز آن باشد که او شارق شود
شب نماند شب چو او بارق شود

چون نماید ذرّه پیشِ آفتاب
خور چنان باشد دران انوار و تاب

آفتابی را که رخشان می شود
دیده پیشش کُند و حیران می شود

همچو ذرّه بنگرش در نورِ عرش
پیشِ نورِ مجدِ موفورِ عرش

خوار و مسکین بینی او را بیقرار
دیده را قوت شده از کردگار

کیمیایی که از و یک ماشرے
بر دخان افتاد و گشت آن اخترے

نادرا اکسیرے که از وی نیم تاب
بر ظلامی زد بکردش آفتاب

بو العجب مینا گری کز یک عمل
بست چندین خاصیت را بر زحل

باقی اختر ها و گوهر هاے جان
هم برین مقیاس ای طالب بدان

دیده حسے زین آفتاب
دیده ربّانی جوے و بیاب

تا زبون گردد بپیش آن نظر — شعشعات آفتاب باشرر
گان نظر نوری و این نارے بود — نار پیش نور بس تارے بود

کرامات و نور شیخ عبد اللہ مغربی قدس سرہ

گفت عبد اللہ شیخ مغربی — شصت سال از شب ندیدم من شبے
من ندیدم ظلمتے در شصت سال — نی بروز و نے بشب از اعتدال
صوفیان گفتند صدق قال او — شب همی رفتیم در دنبال او
در بیابانهاے پر از خار و گو — او چو ماه بدر ما را پیش رو
روی پس ناکرده میگفتی بشب — هین گو آمد میل کن در سوی چپ
باز گفتی بعد یک دم سوی راست — میل کن زیرا که خاری پیش پاست
روز گشتی پای بوسش گشته ما — زانکه بودش پاک از گل هر دو پا
روز گشتی پایش را پای بوس — گشته پاهایش چو پاهاے عروس
نی ز خاک و نے ز گل بروی اثر — تر ز خراش خار و آسیب حجر
مغربی را مشرقی کرده خداے — کرده مغرب را چو مشرق نور زاے
نور این شمس شموس فارس ست — روز خاص و عام را او حارس ست
چون نباشد حارس آن نور مجید — که هزاران آفتاب آرد پدید

تو بنورِ اُو همے رو در امان — در میانِ اژدها و کژدمان
پیش پیشت میرود آن نورِ پاک — میکند هر رهزنے را چاک چاک
یوم لا یخزی النبی را راست دان — نورِ یسعی بین ایدیهم بخوان
گرچه گردد در قیامت آن قرون — از خدا اینجا بخواهید آزمون
کو به بخشد هم بمبغ وهم بماغ — نور جان والله اعلم بالبلاغ

بازگردانیدنِ سلیمان علیه السلام رسولان بلقیس را با آن هدیها که آورده بودند سوے بلقیس و دعوت سلیمان بلقیس را بایمان و ترکِ آفتاب پرستی

باز گردید اے رسولانِ خجل — زر شما را دل بما آرید دل
این زرِ من بر سرِ آن زر نهید — کوریِ تن فرخ استر را دهید
فرخ استر لائقِ حلقه زرست — زر عاشق روی زرد و صفرست
که نظرگاهِ خداوندست آن — که نظر اندازِ خورشیدست کان
کو نظرگاهِ شعاعِ آفتاب — کو نظرگاهِ خداوندِ لُباب
از گرفت من زجان اسیر کنید — گرچه اکنون هم گرفتارِ منید

مرغ فتنه دانه بر بام ست او
پر کشاده بسته دام ست او

چون بدانه داد او دل را بجان
تا گرفته مرورا بگرفته دان

آن نظر که سوی دانه می کند
آن گره دان کو بپا برمی تند

دانه گوید گر تو مے در دی نظر
من همے در دم ز تو صبر و مقر

چون کشایند آن نظر این سو ترا
پس مدان از خویشتن غافل مرا

چون کشیدت آن نظر اندر پیم
پیش بدانے کز تو من غافل نیم

قصهٔ عطاری که سنگ ترازوے او از گل سرشوی بود و دزدیدن مشتری گل خواره ازان گل هنگام سنجیدن شکر و دیدن عطار آن را و نادیده کردن

پیش عطارے یکی گلخوار رفت
تا خرد ابلوج و قند خاص و زفت

پس بر عطار طرار دو دل
موضع سنگ ترازو بود گل

گفت عطارا ی جوان ابلوج من
هست نیکو بی تکلف بے سخن

لیک گل سنگ ترازوی منست
گر ترا میل شکر بخریدن ست

گفت هستم در مهمے قند جو
سنگ میزان هر چه خواهی باش گو

گفت با خود پیش آنکه گل خورست — سنگ چه بود گل ز شکر بهترست
همچو آن دلاله که گفت ای پسر — نوعروسی یافتم بس خوب فر
سخت زیبا لیک هم یک چیز هست — کان ستیره دختر حلوا گرست
گفت بهتر از چنین خود گر بود — دختر او چرب و شیرین تر بود
گر نداری سنگ و سنگت از گل ست — این به و به گل مرا میوه دل ست
اندر ان کفه ترازو زاعتماد — او بجای سنگ آن گل را نهاد
پس برای کفه دیگر بدست — هم بقدر آن شکر را می شکست
چون نبودش تیشه او دیر ماند — مشتری را منتظر آنجا نشاند
رویش آن سو بود گل خورنا شگفت — گل از و پوشیده و زدیدن گرفت
ترس ترسان که نیاید ناگهان — چشم او بر من فتد از امتحان
دید عطار آن و خود مشغول کرد — که فزون تر دزد هین ای روی زرد
گر بدزدی از گل من مے بری — رو که هم از پهلوی خود مے خوری
تو همی ترسے ز من لیک از خری — من همی ترسم که تو کمتر خوری
گرچه مشغولم چنان احمق نیم — که شکر افزون کشتے تو از بیم
چون نه بینی مر شکر را از آزمود — پس بدانی احمق و غافل که بود
مرغ از ان دانه نظر خوش میکند — دانه هم از دور راهش می زند
گر ز نای چشم حظے مے برے — نی کباب از پهلوے خود میخوری

گفت] ۱۲ گفتند
همچو] ۱۲ از ینجا مقولهٔ مولاناست
گفت] ۱۲ گفتند
گر] ۱۲ گفتند
اندر] ۱۲ پس بران
پس] ۱۲ دیگر
چون] ۱۲ روے آنکه
رویش] ۱۲ دیده
ترس] ۱۲ نباید
دید] ۱۲ خوش
گر] ۱۲ اورا
تو] ۱۲ چرب
گرچه] ۱۲ چرب
چون] ۱۲ بر
مرغ] ۱۲ باز رفت بایات سابقه
گر] ۱۲ گفتند

---

۵ شکر افزون کشتے آه یعنے از معرفت و دانائی خود بر ما سبقت بری از ینچنین نخواهد شد (از نسخهٔ ای از شکر من که از نے پیدا شده است از نسخهٔ ۱۲)

این نظر از دور چون تیر ست و سیم — عشقت اقرون می شود صبر تو کم

مال دنیا دام مرغان ضعیف — ملک عقبی دام مرغان شریف

تا بدین ملکے که او دامی ست ژرف — در شکار آیند مرغان شگرف

من سلیمان می نخواهم ملک تان — بلکه من برهانم از هر ملک تان

کاین زمان هستند خود مملوک ملک — مالک الملک آنکه او نجهد ز ملک

باز گو نه اے اسیر این جهان — نام خود کردی امیر این جهان

ای تو بنده این جهان محبوس جان — چند گوئی خویش را خواجه جهان

دلداری کردن و نواختن سلیمان مر آن رسولان را و دفع وحشت و آزار دل ایشان و عذر قبول نا کردن هدیه شرح کردن با ایشان

ای رسولان می فرستم بانِ سول — رد من بهتر شمارد از قبول

پیش بلقیس انچه دیدید از عجب — باز گوئید از بیابان ذهب

که چهل منزل بروی زر بدید — وز چنین هدیه خجل چون می شدید

تا بداند که بزر طامع نه ایم — ما ز را ز زر آفرین آورده ایم

آنکه گر خواهد همه خاک زمین — سر بسر زر گردد و دُر ثمین

حق برای آن کند اے زرگزین — روزِ محشر این زمین را نقره‌گین

فارغیم از زر که ما بس پرفنیم — خاکیان را سر بسر زرّین کنیم

از شما کے گدیهٔ زر مے کنیم — ما شما را کیمیا گر مے کنیم

ترکِ آن گیرید گر ملکِ سباست — کہ برونِ آب و گل بس ملکهاست

تختہ بندست آنکہ تختش خواندهٔ — صد رسن داری و بر در ماندهٔ

پادشاهی نیستت بر ریشِ خود — پادشاهی چون کنی بر نیک و بد

بے مرادِ تو شود ریشت سفید — شرم دار از ریشِ خود ای کژ امید

مالک الملک ست هر کس سر نهد — بی جهانِ خاک صد ملکش دهد

لیک ذوقِ سجده پیشِ خدا — خوشتر آید از دو صد دولت ترا

پس بنالی کہ نخواهم ملکها — ملکِ آن سجده مسلّم کن مرا

بادشاهانِ جهان از ریدگی — بو نبردند از شرابِ بندگی

ورنہ ادهم وار سر گردان و دنگ — ملک را بر هم زدندے بیدرنگ

لیک حق بهرِ ثباتِ این جهان — مُهر شان بنهاد بر چشم و دهان

تا شود شیرین برایشان تخت و تاج — کہ ستانیم از جهانداران خراج

از خراج ار جمع آری زر چو ریگ — آخر آن از تو بماند مرده ریگ

همرهِ جانت نگردد ملک و زر — زر بده سرمه ستان بهر نظر

تا نه بینی کاینجهان جاهیست تنگ — یوسفانه آن رسن آری بچنگ

تا بگوید چون ز چاه آئی بیام
جان که یابی تو بشارے لی ہذا غلام

ہست در چہ انعکاسات نظر
کمترین آنکہ نماید سنگ زر

وقت بازی کودکان را از اختلال
مے نماید آن خزفہا زر و مال

عارفانش کیمیا گر گشتہ اند
تا کہ شد کانہا برایشان پر ز قند

دیدنِ درویشی جماعتِ مشائخ را در خواب و درخواست کردنِ روزیِ حلال از ایشان بی مشغول شدن بکسب از عبادت ما نع نم و ارشاد کردنِ ایشان او را بمیوہاے تلخ و ترش کوہی و بروی شیرین شدنِ آن میوہا بدلالتِ آن مشائخ

آن یکے درویش گفت اندر سمر
خضریان را من بدیدم خواب در

گفتم ایشان را کہ روزیِ حلال
از کجا نوشم کہ نبود آن وبال

مر مرا سوے کہستان راندند
میوہا زان بیشہ مے افشاندند

کہ خدا شیرین بگرداں میوہ را
در دہانِ تو بہمتاے ما

ہمچنیں بخور پاک و حلال و بی حسیب
بے صداع و نقل بالا و نشیب

پس مرا زان رزق نطقے رو نمود
ذوق گفتِ من خرد ہا مے ربود

گفتم ایں فتنہ است ای ربِ جہان
بخشتے دہ از ہمہ خلقان نہان

شد سخن از من دل خوش یافتم — چون انار از ذوق مے تسکافتم

گفتم از چیزے نباشد در بہشت — غیر این شادی کہ دارم در سرشت

ہیچ نعمت آرزو ناید دگر — زین نپردازم بجز زرّ و نمشکر

ماندہ بود از کسب یک دو حبّہ ام — دوختہ در آستین حبّہ ام

نیت کردن او کہ این زر بدین، هیزم کش دهم چون من زری حلال یافتم بکرامات مشائخ و رنجیدن آن دو بی هیزم کش از ضمیر و نیت او

آن یکے درویش هیزم می کشید — خستہ و ماندہ ز بیشہ در رسید

پس بگفتم من ز روزی فارغم — زین سپس از بہر رزقم نیست غم

میوہ مکروہ بر من خوش شدست — رزقِ خاصی جسم را آمد بدست

چونکہ من فارغ شدستم از گلو — حبّہ چندست این بدهم بدو

تا دو سہ روزک شود از قوت خوش — زانکہ شمعش داشت نور از شمع ہو

چون چراغے در درون شیشہ — نمایان ما فی الضمیر آیۃ المصباح فی زجاجۃ ۱۲

بود بر مضمونِ دلها او خبیر — در جواب فکرتم آن بوالعجب

کیف تلقی الرزق ان لم یرزقوک

من نمیکردم سخن را فهم لیک
بر دلم میزد عتابش نیک نیک

سوی من آمد سیت همچو شیر
تنگ هیزم را نهاد از پشت زیر

پر تو حالے که او هیزم نهاد
لرزه بر هفت عضو من فتاد

گفت یارب گرتر اخاصان حی اند
که مبارک دعوت و فرخ پے اند

لطف تو خواهم که من بینا گر شود
این زمان این تنگ هیزم زر شود

در زمان دیدم که زر شد هیزمش
همچو آتش بر زمین می تافت خوش

من دران بیخود شدم تا دیر گه
چونکه با خویش آمدم من از دله

بعد ازان گفت ای خدا گر آن کبار
بس عنیور ندو گر زان زاشتهار

باز این را بند هیزم ساز زود
بے توقف همبران حالی که بود

در زمان هیزم شد آن اغصان زر
مست شد در کار او عقل و نظر

بعد ازان برداشت هیزم را و رفت
سوی شهر از پیش من او نیز و تفت

خواستم تا در پی آن شه روم
پرسم ازوی مشکلات و شبنوم

بسته کرد آن هیبت او دم مرا
پیش خاصان ره نباشد عامه را

در کسے را ره شود گو سر فشان
کان بود از رحمت و از جذب شان

بس غنیمت دار آن توفیق را
چون بیابے صحبت صدیق را

نے چو آن ابله که یابد قرب شاه
سهل و آسان در فتد آن دم ز راه

چون ز قربانی دهندش مشتری
پس بگوید ران گاوست این مگر

نیست این از ران گاو ای منقری — ران گاوت مے نماید از خری
بذلِ شاہان ست این بی رشوتی — بخششِ محض ست این از رحمتی

تحریض کردن سلیمان سولازا بر تعجیل کردن بہجرتِ بلقیس بہ ایمان

ہمچنان کہ سر شلیمان در نبرد — جذبِ خیل و لشکرِ بلقیس کرد
کہ بیائید اے عزیزان زود زود — کہ برآمد موجہا از بحر جود
سوی ساحل می فشاند بی خطر — جوشِ موجش ہر زمانے صد گہر
الصلا گفتیم ای اہلِ رشاد — کاین زمان رضوان درِ جنت کشاد
پس سلیمان گفت ای پیکان روید — سوی بلقیس و بدین دین بگروید
پس بگوئیدش بیا اینجا تمام — زود کان اللہ یدعوا بالسلام
ہین بیا ای طالبِ دولت شتاب — کہ فتوحست این زمان وقتِ ثواب
اے کہ تو طالب نۂ تو ہم بیا — تا طلب یابی ازان یارِ وفا
ملک برہم زن تو ادہم وار زود — تا بیابی ہمچو او ملکِ خلود

سببِ ہجرت سلطان ابراہیم ادہم رح و ترک کردنِ ملک خراسان

خفتہ بود آن شہ شبانہ بر سریر — چار یاران بر بامِ اندر دار و گیر
قصدِ شہ از چار یاران آنہم نبود — کہ کنند زان دفع در دان ورمنود
او ہمے دانست کان کو عادلست — فارغ ست از واقعہ امین دل ست
عدل باشد پاسبانِ کاہا — نی بشب چوبک زنان بر بامہا

لیک صد مقصودش از بانگ رباب
همچو مشتاقان خیال آن خطاب

نالهٔ غمزنا و تهدید دهل
چیزکے ماند بدان ناقور کل

پس حکیمان گفته اند این لحنها
از دوار چرخ بگرفتیم ما

بانگ گردشهای چرخست اینکه خلق
مے سرایندش بطنبور و بحلق

مومنان گویند کاثار بهشت
نغمه گردانید هر آواز زشت

ما همه اجزاے آدم بوده ایم
در بهشت آن لحنها بشنوده ایم

گرچه بر مارنخیت آب و گل تنکے
یاد مان آید از انها اندکے

لیک چون آمیخت با خاک کرب
کے دهد این زیر و این بم آن طرب

آب چون آمیخت با بول و گمیز
گشت زامیزش مزاجش تلخ و تیز

چیزکے از آب هستش در رسید
بول ازان رو آتشی را می کشد

گر نجس شد آب این طبعش بماند
کاتش غم را بطبع خود نشاند

پس غذای عاشقان آمد سماع — کہ در و باشد خیال اجتماع
موسیٰ می گیرد خیالات ضمیر — بلکہ صورت گردد از بانگ صفیر
آتش عشق از نواہا گشت تیز — آنچنانکہ آتش آن جوز ریز

حکایت آن مرد تشنہ کہ از سر جوز بن جوز در آب می ریخت کہ گو بود و در آب نمیرسید تا با فتادن جوز بانگ آب بشنود و او را چون سماع بانگ آب در طرب می آورد

در بغولی بود آب آن تشنہ راند — بر درخت جوز جوزی می فشاند
می فتاد از جوز بن جوز اندر آب — بانگ می آمد ہمی دید او حباب
عاقلی گفتش کہ بگذار ای فتا — جوزہا خود تشنگی آرد ترا
بیشتر در آب می افتد ثمر — آب در پستی ست از تو دور تر
بیشتر در آب می افتد ببین — می برد آبش ترا چہ سود زین
تا تو از بالا فرود آئی بزیر — آب جویش برده باشد ای دلیر
گفت قصدم زین فشاندن جوز نیست — تیز تر بنگر برین ظاہر مایست

قصدِ من آنست کاید بانگِ آب
ہم بہ بینم بر سرِ آب این حباب

تشنہ را خود شغل چہ بود در جہان
گرد پایِ حوض گشتن جاودان

گرد جوی و گردِ آب و بانگِ آب
ہمچو حاجی طائف کعبہ صواب

ہمچنان مقصودِ من زین مثنوی
ای ضیاء الحق حسام الدین توئی

مثنوی اندر اصول و ابتدا
جملہ بہرِ تست و بر تست انتہا

التجا بر تست و بر امدادِ تو
تکیہ بر اشفاق و بر اسعادِ تو

مثنوی اندر اصول و در فروع
میکند زیرِ لوائے تو رجوع

مثنوی در استواء در آفول
جملہ آنِ تست و کردستی قبول

در قبولِ تست عز و مقبلے
زانکہ شاہِ جان و سلطانِ دلی

در قبول آرند شاہان نیک و بد
چون قبول آرند بود ہیچ رد

چون نہالے کاشتی آبش بدہ
چون کشادش دادۂ بکشا گرہ

قصدم از الفاظِ او راز تو است
قصدم از انشاش آوازِ تو است

پیشِ من آوازت آوازِ خداست
عاشق از معشوق جاں شیدا کجاست

اتصالے بے تکیف بے قیاس
ہست ربُّ الناس را با جانِ ناس

لیک گفتم ناس من نسناس نے
ناس غیرِ جانِ جانِ ناس نے

ناس مردم باشد و کو مردمی
تو سرِ مردم ندیدستی دمے

مار میت از رمیت خواندۂ
لیک جسمے در تجزے ماندۂ

ملکِ جسمت را چو بلقیس ای غنی — ترک کن بهرِ سلیمان سنے
میکنم لاحول نی از گفتِ خویش — بلکہ از وسواس آن اندیشہ کیش
کو خیالے میکند در گفتِ من — در دل از وسواس و انکارات وطن
مے کنم لاحول یعنی چارہ نیست — چون ترا در دل بضدم گفتنی ست
چونکہ گفتِ من گرفتت در گلو — من خمش کردم تو آن خود بگو

در بیانِ نالۂ کہ از مقعدش بادی بجست نے را بر زمین نہاد کہ اگر تو از من بہتر مے زنی بگیر

آن یکی نالۂ کہ خوش نی میزدست — نا گہان از مقعدش بادی بجست
نالۂ را بر گون نہاد او کہ زن — گر تو بہتر مے زنی بستان بزن

در بیانِ تحمل کردن از ہر بے ادبی و طریق رفق و مدارات سپردن

ای مسلمان خود ادب اندر طلب — نیست الا حمل از ہر بی ادب
ہر کرا بینی شکایت می کند — کان فلان کس راست طبع و خوی بد
این شکایت گو بدان کہ بد خویست — کہ مر آن بد خوے را او بد گویست
زانکہ خوشخو آن بود کو در خمول — با شد از بد خوی و بد طبعان ملول
لیک در شیخ آن گلہ زامرِ خداست — نی پے خشم و مرارت و ہواست
آن شکایت نیست ہست اصلاحِ جان — چون شکایت کردنِ پیغمبران

نا حمولے انبیا از مردان — ورنہ حمال ست بدر احلمِ شان
طبع را گشتند در حمل ہدی — نا حمولی گر بود ہست ایزدی
اے سلیمان در میان زاغ و باز — حلمِ حق شو با ہمہ مرغان بساز
بلبلِ تسبیار گو را پر مکن — باز را و کبک را برہم مزن
اے دو صد بلقیس حلمت را زبون — کاہدِ قومی اھدِ لا یعلمون

تہدید فرستادنِ سلیمان علیہ السلام پیش بلقیس کہ حاضر آیند و تسلیم کنند و تاخیر مکن در ہجرت بہرِ ایمان

ہین بیا بلقیس ورنہ بد شود — لشکرت خصمت شود مرتد شود
پردہ دارِ تو درت را بر کند — جان تو با تو بجان خصمی کند
جملہ ذرات زمین و آسمان — لشکرِ حق اندگاہِ امتحان
با درا دیدی کہ با عاد آن چہ کرد — آب را دیدی کہ در طوفان چہ کرد
آنچہ بر فرعون زد آن بحرِ کین — وآنچہ با قارون نمود آیین زمین
وآنچہ آن بابیل با آن پیل کرد — وآنچہ پشہ کلہ نمرود خورد
وآنکہ سنگ انداخت داود ہدی بدست — گشت سہ صد پارہ و لشکر شکست
سنگ مے بارید بر اعدای لوط — تا کہ در آبِ سیہ خوردند غوط
ما بگویم از جماداتِ جہان — عاقلانہ یاری پیمبران

مثنوی چندان شود کہ چلِ شتر
گر کشد عاجز شود از بار پر

دست بر کافر گواہی مے دہد
لشکرِ حق مے شود سر می نہد

ای نمودہ ضدِ حق در فعل و در
در میان لشکرِ اوئی تبر بس

خرد و جزوت لشکرِ حق در وفاق
مر ترا اکنون مطیع انداز نفاق

گر بگوید چشم را کور افتخار
در دِ چشم از تو برآرد صد دمار

در بدندان گوید او بنما دبال
پس بہ بینی تو ز دندان گو شمال

باز کن طب را بخوان بابِ العلل
تا بہ بینی لشکرِ تن را عمل

چونکہ جانِ جان ہر چیزی ویست
دشمنی با جانِ جان آسان کی ست

خود رہا کن لشکرِ دیو و پری
کز میانِ جان کنندم صفدری

ملک را بگذار بلقیس از نخست
چون فرایابی ہمہ ملک آنِ تست

خود بدانی چون بر من آمدے
کہ تو بے من نقشِ گرما بہ بدے

نقش اگر خود نقشِ سلطان یا غنی ست
صورتست از جانِ خود بی جا شی ست

زینت او از برائے دیگران
باز کردہ بہیدہ چشم و دہان

اے تو در بیگار خود را باختہ
دیگران را تو ز خود نشناختہ

اندرخم این مصرع بیان مصرع ثانی ست یعنی قلب انسان محیط حقائق کائنات ست ۱۲ عبد الفتاح

تو بهر صورت که آئی بیستی — که منم والله که آن والله تو نیستی

یک زمان تنها بمانی تو ز خلق — در غم و اندیشه مانی تا بحلق

این تو کی باشی که تو آن او حدی — که خوش و زیبا و سرمست خودی

مرغ خویشی صید خویشی دام خویش — صدر خویشی فرش خویشی بام خویش

جوهر آن باشد که قائم با خود ست — وآن عرض باشد که فرع او شدست

گر تو آدم زاده چون او نیستی — جمله ذرات را در خود ببین

چیست اندر خم که اندر نهر نیست — چیست اندر خانه کاندر شهر نیست

اینجهان خم ست و دل چون حوض بی آب — اینجهان حجره است و دل شهر عجاب

پیدا کردن سلیمان ملقبیس را که خالصاً لامر اللہ جہد در ایمان تو بکنیدہ غرضی ست مرا نہ

در نقش تو و نہ در حسن تو و نہ در ملک تو خوبینی چون چشم جانت باز شود بنور اللہ تعالے بغیر صنی ست

چون اجل شہوت گشتم نی شہوتے
بیا کہ من رسولم دعوتے
نے اسیر شہوت در دی بتم
ور بود شہوت امیر شہوتم
چون خلیل حق و جملہ انبیا
بت شکن بودست اصل اصل ما
بت بسجود آرد بما در معبدہ
گر در آیم از رہے در بتکدہ
زین شدن تا آن شدن فرقیست زفت
احمد و بوجہل در تجا نہ رفت
آن در آید سر نہد چون امتان
این در آمد سر نہد او را تبان
انبیا و کافران را لانہ ایست
اینجہان شہوتے تجا نہ ایست
زر نسوزد زانکہ نقد کان بود
لیک شہوت بندۂ پاکان بود
اندرین بوتہ درند این دو نفر
کافران قلب اند و پاکان ہمچو زر
زر در آمد شد ز رمز او عیان
قلب چون آمد سیہ شد در زمان
در رخ آتش ہمے خندد چو خور
دست و پا انداخت اندر بوتہ زر
چو دریا زیر این کہ در نہان
جسم مار و پوش باشد در جہان
کین نظر گردہ است ابلیس لعین
شاہ دین را منکر اے نادان بطین
با کفے گل تو بگو آخر مرا
کے توان اندود این خورشید را

ع شاہ دین را کہ گناہ از کاہل ست بمثابت آب و گل سبین کہ این کار ابلیس ست کہ آدم علیہ السلام را بچشم بطین ندانست و لذا گفتہ کہ زنا خیر

صفت جان سیمرغ لافندلاف (ای مشہور و معروف کنندہ یعنے جان سالک کہ بجانب قرب حق آمد و از خلق بعزلت اعتبار خود و جملہ عالم را ورا)

گر بریزی خاک صد خاکستر ش — بر سرِ نور او بر آید بر سر ش
گر کہ باشد گو بپوشد روی آب — طین کہ باشد کو بپوشد آفتاب
خیز بلقیسا چو ادہم شاہ وار — دود ازین ملک دو سہ روزہ برآر
باز گو احوالِ ابراہیم زود — ترکِ ملکش را بگو موجب چہ بود

بقیۂ قصۂ سلطانِ ابراہیم ادہم رَوَّحَ اللّٰہُ رُوحَہٗ

بر سرِ تخت شنید آن نیکنام — طقطقے وہای و ہوی شب ز بام
گامہائے تند بر بامِ سرا — گفت با خود این چنین ہنگام کرا
بانگ زد بر روزنِ قصر او کہ کیست — این نباشد آدمی مانا پریست
سر فرو کردند قومے بوالعجب — ما ہمی گردیم شب بہرِ طلب
ہین چہ می جوئید گفتند اشتران — گفت اشتر بام بر کہ جست ہان
پس بگفتندش کہ تو بر تختِ و جاہ — چون ہمے جوئی ملاقاتِ الٰہ
خود ہمان بُد دیگر او را کس ندید — چون پری آزاد مے شد ناپدید
مُعتکف پنہان و او در پیشِ خلق — خلق کے بینند غیرِ ریش و دلق
چون ز چشمِ خویش و خلقان دور شد — ہمچو عنقا در جہان مشہور شد
جان سیمرغے کہ آمد سوی قاف — جملہ عالم از و لافند لاف
چون رسید اندر سبا این نورِ شرق — غلغلے افتاد در بلقیس و خلق
روحہای مردہ جملہ پر زدند — مُردگان از گورتن سر بر زدند

یک گر را فرده میداد ند هان — تک ندائی میرسید آز آسمان
زان ندا دیها همی گردند گبز — شاخ و برگ دل همیگردد سبز
از سلیمان آن نفس چون نفخ صور — مردگان را وارهانید از قبور
مر ترا باد اسعادت بعد ازین — این گذشت الله اعلم بالیقین

بقیهٔ قصهٔ اهل سبا و نصیحت و ارشاد سلیمان علیه السلام مر آن ملقبیس را هر کی اندر خور خود و مشکلات دین و دل او و صید کردن هدهد جنس مرغ ضمیری صفیران آن جنس مرغ و طعمهٔ او

قصه گویم از سبا مشتاق وار — چون صبا آمد بسوی لاله زار
لاقت الاشباح یوما وصلها — عادت الاولاد صوب اصلها
امة العشق خفی فی الامم — مثل جود حوله یوم السقم
ذلة الارواح من اشباحها — غرة الاشباح من ارواحها
ایها العشاق والسقیا لکم — انتم الباقون والبقیا لکم
ایها الساکون قوموا واعشقوا — ذاک ریح یوسف فاستنشقوا
منطق الطیر سلیمانی بیا — بانگ هر مرغی که آید می سرا
چون بمرغانت فرستاست حق — لحن هر مرغی بداد ستت سبق
مرغ جبری را زبان جبر گو — مرغ پر شکسته را از صبر گو

بسبب این قرآن اگر کسانیرا که فاسق اند یعنی خارج اند در عین ثابت خود از حد کمین ثابت آنها قبول نمیکند مگر مثلاً

مرغ صابر را تو خوش دارو معاف
مرکبو تر را حذر فرما ز باز
وآن خفاشے را که ماند او بمیوا
کیکِ جنگی را بیاموزان تو صلح
همچنین میروز هُدهُد تا عقاب

مرغ عقارا بخوان او صاف قاف
باز را از حلم گوے و احتراز
مے کنش با نور حضرت و آشنا
مر خروسان را نما اشراطِ صبح
ره نما و الله اعلم بالصواب

آزاد شدنِ بلقیس از ملک و مست شدن او از شوقِ ایمان
و التفاتِ همت او از همه ملک منقطع شدن بوقتِ هجرت الّا از بخت

چون سلیمان سوی مرغانِ صبا
جز مگر مرغے که بد بے جان و پر
شے غلط گفتم که گر سر بر نهد
چونکه بلقیس از دل و جان عزم کرد

یک صفیری کرد و بست آن جمله را
یا چو ماهی گنگ بود از اصل و کر
پیشِ وحیِ کبریا تشمش دهد
بر زمان رفته هم افسوس خورد

نفس خود را پرستش آفتاب و اسلام آوردم با سلیمان لیکن بر دست او و تسلیم شدم مر خدا را که پروردگار عالمیان است و درود محمد رحمة الله تعالے

ترکِ مال و ملک کرد او آنچنان
آن غلامان و کنیزانِ بناز
با عنا و قصرها و آبِ رود
عشق در هنگامِ استیلا و خشم
مُرز مَرد را نماید گند نا
لا اِلٰهَ اِلّا هو اینست اے پناه
هیچ مال و هیچ مخزن هیچ رخت
پیشِ سلیمان از دلش آگاه شد
آن کسے گو بانگِ موران بشنود
آن که گوید راز قالت نملة
دید از دورش که آن تسلیم کیش
گر بگویم آن سبب گردد دراز
گرچه این کلک و قلم خود نیستی است
همچنین هر آلتِ پیشه وری
آلتِ هر پیشه کارے همچنان
این سبب امن معین گفتمے
از بزرگے تخت کرصدمی فزود

که بترکِ نام و ننگ آن عاشقان
پیشِ چشمش همچو پوسیده پیاز
پیشِ چشمش از عشق گلخن مے نمود
زشت گرداند لطیفان را ز چشم
غیرتِ عشق این بود معنی لا
که نماید مه ترا دیگ سیاه
می درو نقش نامد الّا جز که تخت
کز دلِ او تا دلِ او راه بُد
هم ز دوران سرِ دوران بشنود
هم بداند راز این طاق کهن
ملکش آمد فرقتِ آن تخت خویش
که چرا بودش تخت آن عشق و ساز
نیست جنس کاتب او را مونسی
هست بیجان مونسِ هر جانورے
هست بیجان لیک مونس شد بجان
گر نبودے چشم فهمت را منی
نقل کردن هیچ نوع امکان نبود

خرده کاری بود تفریقش خطر — همچو اوصالِ بدن با همدگر

پس سلیمان گفت گرچه فی الاخیر — سرد خواهد شد بر و تلخ و سیر

چون ز وحدت جان برون آرد سری — جسم را با قرِ او نبود فری

چون برآید گوهر از قعرِ بحار — ننگری اندر کفِ وی خاشاک و خار

سر برآرد آفتاب با شرر — دُمِ عقرب را که سازد مستقر

لیک خود با اینهمه در نقدِ حال — جست باید تخت اورا انتقال

تا نگردد خسته هنگامِ لقا — کودکانه حاجتش گردد روا

هست بر ما سهل و او را بس عزیز — تا بود بر خوانِ حوران دیو نیز

عبرتِ جانش شود آن تخت باز — همچو دلق و چارقی پیشِ ایاز

تا بداند در چه بود آن مبتلا — هر کجا ها در رسید او تا کجا

خاک را و نطفه را و مضغه را — پیشِ چشمِ ما همی دارد خدا

از کجا آورد دست ای بدنیت — کز ان آید همی خضر تقیت

تو بدان عاشق بدی در دورِ آن — منکرِ این فضل بودی آن زمان
این کرم چون رفع آن انکار تست — کہ میانِ خاک مے کردی نخست
حجتِ انکار شد انشارِ تو — از دو ابد ترشد این بیمارِ تو
خاک را تصویرِ این کار از کجا — نطفہ را اسے خصمے و انکار از کجا
چون دران دم بیدل و بے سر بدے — فکرت و انکار را منکر بدے
از جمادی چونکہ انکارت برست — ہم ازین انکار حشرت شد درست
پس مثالِ تو چو آن حلقہ زنی ست — کز درونش خواجہ گوید خواجہ نیست
حلقہ زن زین نیست دریابد کہ ہست — پس ز حلقہ بر ندارد ہیچ دست
پس ہم انکارت بتیں میکند — کز جماد او حشر صد فن میکند
چند صنعت رفت اے انکار تا — آب و گل انکار را آدا ز دل آتے

آب و گل میگفت خود انکار نیست — بانگ می زد بیخبر کار جبار نیست
من بگویم شرح این از صد طریق — لیک خاطر لغزد از گفت دقیق
شرح آن را لب ببستم اے کیا — بہر نقل تخت بلقیس از سبا

چارہ کردن سلیمان در احضار تخت بلقیس از سبا پیش از قدوم بلقیس

پس سلیمان گفت با لشکریان — تخت او را حاضر آرید این زمان
گفت عفریتے کہ تختش را بفن — حاضر آرم تا تو زین مجلس شدن
گفت آصف من باسم اعظمش — حاضر آرم پیش تو در یک دمش
گرچہ عفریت اوستاد سحر بود — لیک آن از نفخ آصف رہ نمود
حاضر آمد تخت بلقیس آن زمان — لیک آصف نز فن عفریتیان
گفت حمد اللہ برین و صد چنین — کہ بدید ستم ز رب العالمین
پس نظر کرد آن سلیمان سوی تخت — گفت آری گل گیری ای درخت
پیش چوب و پیش سنگ نقش کند — ای بسا گولان کہ سرہا مے نہند

ساجد و مسجود از جان بخبر — دیده از جان بینشی واندک اثر
دیده در وقتیکه شد حیران و دنگ — کہ سخن گفت و اشارت کرد سنگ
نزد خدمت چون بنا موضع بیافت — شیر سنگی را شقی شیری شناخت
از کرم شیر حقیقی کرد جود — استخوانی سوی سگ انداخت زود
گفت گرچہ نیست آن سگ در خور ام — لیک مارا استخوان لطفی ست عام

قصۂ یاری خواستن حلیمہ رضی اللہ عنہا از تبان چون عقیب فطام مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم

گم کردہ بود و لرزیدن و سجدۂ تبان و گواہی دادن ایشان بر عظمت کار محمد مجتبی صلی اللہ علیہ وسلم

قصۂ راز حلیمہ گو تمیت — تا ز دید داستان او عمت
مصطفی را چون ز شیر او باز کرد — بر کفش بردا شت چون ریحان و ورد
می گریزانیدش از ہر نیک و بد — تا سپارد آن شہنشہ را بجد

چون همی آورد امانت را زبیم
شد بکعبه و آمد او اندر حطیم

از هوا بشنید بانگے کای حطیم
تافت بر تو آفتابے بس عظیم

اے حطیم امروز آید بر تو زود
صد هزاران نور از خورشید جود

ای حطیم امروز آرد در تو رخت
محتشم شاهی که پیک اوست بخت

ای حطیم امروز بینیک از نوے
منزل جانهاے بالا می شوی

جانِ پاکان طلب طلب و جوق جوق
آیدت از هر نواحی مست شوق

گشته حیران آن حلیمه زان صدا
نی کسے در پیش و نے سوے قفا

شش جهت خالی ز صورت وین ندا
شد پیاپے آن ندا را جان فدا

مصطفے را بر زمین بنهاد او
تا کند آن بانگ خوش را جستجو

چشم می انداخت آن دم سو بسو
که کجا است آن شهِ اسرار گو

کاینچنین بانگِ بلند از چپ و راست
میرسد یارب رساننده کجا است

چون ندید او خیرهٔ و نومید شد
جسم لرزان همچو شاخِ بید شد

باز آمد سوے آن طفل رشید
مصطفے را بر مکانِ خود ندید

حیرت اندر حیرت آمد بر دلش
گشت بس تاریک از غم منزلش

سوی منزلها دوید و بانگ داشت
که گر بر دُر دانهٔ ام غارت گماشت

گمیان گفتند ما را علم نیست
ما ندانستیم کانجا کودکے ست

رخت چندان آشکارا کرد از بس فغان
که از و گریان شدند آن دیگران

سینه کو بان آنچنان بگریست خوش | عابر نشناخت کاختران گریان شد ندا زگریه اش

حکایتِ آن پیرِ عرب که دلالت کرد حلیمه را باستعانت ایتان

پیر مردے پیش آمد با عصا | کاے حلیمه چه فتاد آخر ترا
کز چنین آتش زدل افروختی | وین جگرها را زماتم سوختی
گفت احمد را رضیعم معتمد | پیش بیاوردم که بسپارم بجد
چون رسیدم در حطیم آوازها | می رسید و می شنیدم از هوا
من چو آن الحان شنیدم از هوا | طفل را بنهادم آنجا زان صدا
تا به بینم این ندا آواز کیست | که ندائی پس لطیف و بس شهی ست
تا ز کسے دیدم بگرد خود نشان | نه ندا می منقطع شد یک زمان
چونکه واگشتم ز حیرتهاے دل | طفل را آنجا ندیدم واے دل
گفتش اے فرزند تو اندوه مدار | که نمایم مر ترا یک شهریار
که بگوید گر بخواهد حال طفل | او بداند منزل و تر حالِ طفل
پس حلیمه گفت ای جانم فدا | مر ترا اے شیخ خوب خوش لقا
همین مرا بنمائے آن شاهِ نظر | کش بود از حالِ طفلِ من خبر
برد او را پیشِ عزّی کاین صنم | هست در اخبار غیبی معتنم
ما هزاران گم شده زو یافتیم | چون بخدمت سوی او بشتافتیم
پیر کرد او را سجود و گفت زود | اے خداوندِ عرب وی بحرِ جود

عابر نشناخت | پیش | کاے | من | وین | می بیاوردم | از صدا | آن | صدا | نے | نداے منقطع | تا | کو | ندا | مر ترا اے شیخ | کش | هست | چون | اے

گفت ای عزّے تو بس اکرامها — کردهٔ تا رستهٔ ایم از دامها
بر عرب حق ست از اکرامِ تو — فرض گشته تا عرب شد رامِ تو
این حلیمه سعدیے از امیدِ تو — آمد اندر ظلِّ شاخِ بیدِ تو
که از و فرزندِ طفلی گم شدست — نامِ آن کودک محمد آمدست
چون محمد گفت آن جمله بتان — سرنگون گشتند و ساجد آن زمان
که برو ای پیر این چه جستجوست — آن محمد را که عزلِ ما ازوست
مانگون و سنگسارانیم ازو — ما کساد و بے عیارانیم ازو
آن خیالاتے که دیدندے زما — وقتِ فترت گاه گاهے اصل ہوا
گم شود چون بارگاهِ او رسید — آب آمد مر تیمم را درید
دور شو اے پیرِ فتنه کم فروز — هین ز رشکِ احمدی ما را مسوز
دور شو بهرِ خدا اے پیرِ تو — تا نسوزی ز آتشِ تقدیرِ تو
اینچه دمِ اژدها افشردن است — هیچ دانی چه خبر آوردن است
زین خبر خون شد دلِ دریادکان — زین خبر لرزان شود هفت آسمان
چون شنید از سنگها پیر این سخن — پس عصا انداخت آن پیرِ کهن
پیش ز لرز و خوف و بیمِ آن ندے — پیر دندانها بهم برمے زدی
آن چنان کاندر زمستان مردِ عور — او همے لرزید و می گفت ای شعور
چون در آن حالت بدید آن پیر را — زان عجب گم کردن تدبیر را

---

۱ اندر ۲ سعد ۳ این جا ۴ در زمان ۵ بیچارگی ۶ بے رواج ۷ زمانه میان دو پیغمبر دور ۸ بے عیار ۹ بریده ۱۰ لرزه ۱۱ بیم و خوف ۱۲ بیان ۱۳ پوست

۴۴ الخ (مصطلح) تبان (ذاکر برمجرم) کرا اختیار ست ۱۲

گفت پیر اگرچه من درختم — حیرت اندر حیرت اندر حیرتم

ساعتے بادم خطیبی میکند — ساعتے سنگم ادیبی میکند

بیان موجب تشبیه دوئی

بادہ با حرفم سخنہا میدہد — سنگ و کوہم فہم اشیا می دہد

گاہ طفلم را ربودہ غیبیان — غیبیانِ سبز پوشِ آسمان

بیان موجب تشبیه دوئی

از کہ نالم باکہ گویم این گلہ — من شدم سودای اکنون صد دلہ

غیرتش از شرحِ غیبم لب ببست — این قدر گویم کہ طفلم گم شدست

گر بگویم چیزِ دیگر من کنون — خلق بندندم بزنجیر جنون

گفت پیرش کای حلیمہ شاد باش — سجدۂ شکر آر و رو را کم خراش

تو مخور غم کہ نگردد یاوہ او — بلکہ عالم یاوہ گردد آندرو

ہر زمان از رشک و غیرت پیش و پس — صد ہزاران پاسبانست و حرس

آن ندیدی کان بتانِ ذوفنون — چون شدند از نامِ طفلت سرنگون

این عجب قرنی ست بر روے زمین — پیر گشتم من ندیدم جنس این

زین رسالت سنگہا چون نالہ داشت — تا چہ خواہد بر گنہگاران گماشت

سنگ بی جرم ست در معبودیش — تو نہ مضطر کہ بندہ بودیش

آنکہ مضطر اینچنین ترسان شدست — تا کہ بر مجرم چہا خواہند بست

خبر یافتن جدِ مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم عبد المطلب از گم کردن حلیمہ مصطفی صلے اللہ علیہ وسلم را و طالب شدن او گرد شہر و نالیدن او بر درِ کعبہ

واز حق درخواست کردن و آواز از درونِ کعبه شنودن و یافتن او محمدرا

چون خبر یابید جدِّ مصطفےٰ — از حلیمه وز فغانش بر ملا
وز چنان بانگِ بلند و نعرها — که بمیلے میرسید آوازِ وے صدا
زود عبد المطلب دانست حلیت — دست بر سینه همی زد میگریست
آمد از غم بر درِ کعبه بسوز — گائے خیز از سرِّ شب وز راز روز
خویشتن را من نمی بینم منے — تا بود همرازِ تو همچون منے
خویشتن را من نمے بینم هنر — تا شوم مقبولِ این مسعود در
یا سرِ و سجده مرا قدرے بود — یا با شکم دو لبے خندان شود
لبک در سیماے آن دُرِّ یتیم — دیده ام آثارِ لطفت اے کریم
که تمنی ماند بما گرچه رناست — ما همه مسیم و احمد کیمیاست
آن عجائبها که من دیدم درو — من ندیدم بر ولی و بر عدو
آنچه فضلِ تو درین طفلیش داد — کس نشان ندهد بصد ساله جهاد
چون یقین دیدم عنایتهاے تو — بروے او دریست از دریاے تو
من همو رائے شفیع آرم بتو — حالِ او ائے حال دان با ما بگو
از درونِ کعبه آمد بانگ زود — که هم اکنون رخ بتو خواهد نمود
با دو صد اقبال او محظوظ ماست — با دو صد طلب ملک محفوظ ماست
طاهرش را شهرِ و گیهان کنیم — باطنش را از همان خندان کنیم

زرگان بود آب و گل ما زر گریم
گه حمائلهای شمشیرش کنیم
گه برنج تخت برسازیم ازو
عشقها داریم با این خاک ما
گه چنین شاهی ازو پیدا کنیم
صد هزاران عاشق و معشوق ازو
کار ما اینست بر کوی آن
این فضیلت خاک را زان رو دهیم
زانکه دارد خاک شکل اعنبری
ظاهرش با باطنش گشته بجنگ
ظاهرش گوید که ما اینیم و بس
ظاهرش منکر که باطن هیچ نیست
ظاهرش با باطنش در چالش اند
زین ترشرو خاک صورتها کنیم
زانکه ظاهر خاک اندوه و بکاست
کاشف آلستریم و کار ما همین
گرچه دزد از منکری تن میزند

گه گهش خلخال و گه خاتم کنیم
گاه بند گردن شیرش کنیم
گاه تاج فرقهای ملک جو
زانکه افتادست در قعده رضا
گه هم اورا پیش شه شیدا کنیم
در فغان و در نفیر و در جستجو
کو بکار ما نداردمیل جان
زانکه نعمت پیش بی برگان نهیم
وز درون دارد صفات انوری
باطنش چون گوهر و ظاهر چو سنگ
باطنش گوید نکو بین پیش و پس
باطنش گوید که نبایم با بیست
لاجرم زین صبر نفرت می کنند
خندهٔ پنهانش را پیدا کنیم
در درونش صد هزاران خندهاست
کاین نهانها را برآریم از کمین
شعشعه آن از عصر پیدا می کند

فضلها دزدیده اند این خاکها — تا مقر آریم شان از ابتلا

بس عجب فرزند کو را بوده است — لیک احمد بر همه افزوده است

شد زمین و آسمان خندان و شاد — کاینچنین شاهے زاد و خجت زاد

شد زمین چون آسمان ارشادیش — خاک چون سوسن شده زآزادیش

طاهرت با باطنت ای خاک خوش — چونکه در جنگند و اندر کشمکش

هر که با خود بهر حق باشد بجنگ — تا شود معنیش خصم لبو و رنگ

ظلمتش با نور او شد در قتال — آفتاب جانش را نبود زوال

هر که کوشد بهر ما در امتحان — پشت زیر پایش آرد آسمان

طاهرت از تیرگی افغان کنان — با طنِ تو گلستان در گلستان

قاصدا چون صوفیانِ رو ترش — تا نیامیزند با هر نوکشش

عارفانِ رو ترش چون خار پشت — عیش پنهان کرده در خارِ درشت

باغ پنهان گرد باغ آن خار فاش — کاے عدو رو از زمین درد و رباش

خار پشتا خار حارس کردهٔ — سر چو صوفی در گریبان بردهٔ

ما کسے در چار دانگِ عیش تو — گم شود زین گلرخانِ خارخو

طفل تو گرچه که کودک خوبست — هر دو عالم خود طفیل او بدست
ما جهانی را بدوزنده کنیم — چرخ را در خدمتش بنده کنیم

نشان خواستنِ عبدالمطلب از موضعِ محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم که کجایش یابم و جواب آمدن از درونِ کعبہ و نشان یافتن

گفت عبدالمطلب کایندم کجاست — ای علیم السر نشان ده راه راست
از درونِ کعبہ آوازش رسید — گفت ای جوینده طفل رشید
با تفش گفتا مخور غم کاین زمان — با تو زان شاهِ جهان بدهم نشان
در فلان وادیست زیرِ آن درخت — پس روان شد زود پیر نیکبخت
در رکابِ او امیرانِ قریش — زان که جدش بود ز اعیانِ قریش
تا به پشتِ آدم اسلافش همه — مهترانِ رزم و بزم و ملحمه
این نسب خود پوستِ او را بوده است — کز شهنشاهان مه پالوده است
مغزِ او خود از نسب درست و پاک — نیست جنبش از سمک کس تا سماک
نورِ حق را کس نجوید زاد و بود — خلعتِ حق را چه حاجت تار و پود
کمترین خلعت که بدهد در ثواب — برفزاید بر بصر از آفتاب

بقیهٔ قصهٔ دعوتِ سلیمان علیہ السلام بلقیس را بایمان

خیز بلقیسا بیا و ملک بین — بر لبِ دریای یزدان در بچین

خواہرانت ساکن ہر خ سنی — تو بمردار ے چہ سلطانی کنے
خیز بلقیسا بیا دولت نگر — جاودان از دولتِ ما برخور
خواہرانت را نبخشتہای راد — ہیچ میدانی کہ آن سلطان چہ داد
خیز بلقیسا بیا در بحرِ جود — ہر دمے بردار بی سرمایہ سود
خواہرانت جملہ در عیش و طرب — بر تو چون خوش گشت این رنج و تعب
خیز بلقیسا سعادت یار شو — و زہمہ ملکِ سبا بیزار شو
تو ز شادی چون گدائی طبل زن — کہ منم شاہ و رئیس گولخن

مثل قانع شدنِ آدمی بدنیا و حرصِ او در طلبِ دنیا و غفلتِ او از دولتِ روحانیان کہ ابنای جنس وی اند و نعرہ زنان کہ یالیت قومی یعلمون

آن یکے در کوگدائے کور دید — حملہ می آورد و بقش مے درید
گفت ایم این را ولے بادِ دگر — شد مکرر بہر تاکید خبر
کور گفتش آخر آن یارانِ تو — برکہ اندایندم شکار و صید جو
قومِ تو در کوہ مے گیرند گور — در میان کوئی می گیرے تو کور
ترکِ این تزویر کن شیخِ نفور — آبِ شورے جمع کردہ چند کور
کاین مریدانِ من و من آبِ شور — می خورند از من ہمے گردند کور
آبِ خود شیرین کن از بحرِ لدن — آبِ بد را دام این کوران مکن

خیز شیرانِ خدا بین گور گیر
تو چو سگ چونی بزرتی گور گیر

گور چه از صیدِ غیرِ دوست دور
جمله شیر و شیر گیر و مست نور

در نظاره صید و صیادی شهه
کرده ترکِ صید و مرده در وله

همچو مرغ مرده شان بگرفته یار
تا کند او جنسِ ایشان را شکار

مرغ مرده مضطر اندر وصل و بین
خوانده القلب بین الاصبعین

مرغ مرده اش راهران کو شد شکار
چون به بیند شد شکارِ شهریار

هر که او زین مرغ مرده سر بتافت
دستِ آن صیاد را هرگز نیافت

گوید او منگر بمردار ای من
عشقِ شه بین در نگهداری من

من نه مردارم مرا شه کشته است
صورتِ من شبه مرده گشته است

جنبشم زین پیش بود از بالِ پر
جنبشم اکنون ز دستِ دادگر

جنبشِ فانیم بیرون شد ز پوست
جنبش باقیست اکنون جانِ اوست

هر کجا جنبید به پیش جنبشم
گرچه سیمرغ است زارش می کشم

همین مرا مرده مبین گر زنده
در کفِ شاهم نگر گر بنده

مرده زنده کرد عیسی از کرم — من بکف خاکِ عیسی درم
کی بمانم مرده در قبضِ خدا — بر کفِ عیسی مدار این جسم را
عیسیم لیکن هر آنکو یافت جان — از دمِ من او بماند جاودان
شد ز عیسی زنده لیکن باز مرد — شاد آنکو جان بدین عیسی سپرد
من عصایم در کفِ موسیِ خویش — موسیم پنهان و من پیدا به پیش
بر مسلمانان پلِ دریا شوم — باز بر فرعون اژدرها شوم
این عصا را ای پسر تنها مبین — که عصایی کفِ حق بود چنین
موجِ طوفان جسم عصا بد کو ز درد — طنطنهٔ جادو پرستان را بخورد
هم عصا بد بر اعدا اژدها شود — که بر آورد از بقیه عاد و دود
هم عصا بود پشه در نمرود گرد — کو بر آورد از سرِ نمرود گرد
گر عصاهای خدا البشرم — ز رقِ این فرعونیان را بردرم

لیک زین شیرین گیاهی زهر مند
ترک کن تا چند روزے می چرند

گر نباشد جاه فرعون دسرے
از کجا یابد جهنم پرورے

فربهش کن انگبش کش ای قصاب
زانکه بے برگند در دوزخ کلاب

گر نبودے خصم و دشمن در جهان
پس بمردے خشم اندر مردمان

دوزخ آن خشم ست بی خصم الیقان
کے زیدے میرد ز نور مومنان

دوزخ آن خشم است و خصمی بایدش
تا زید ورنه رسیمے بکندش

گر بماندے لطف بی قهر و بدے
پس کمال بادشاهی کی شدے

Powered by Google

رشخندے کردہ اند آن منکران
بر مثلہا و بیانِ ذاکران

تو اگر خواہے بکن ہم رشخند
چند خواہی زیست ای مردار چند

شاد باشید ای محبان در نیاز
بر ہمین در کہ شود امروز باز

ہر حریفے باشدش کردے دگر
در میانِ باغ از سیر و گبر

ہر یکے با جنس خود در کرد خود
از براے پختگی نم می خورد

تو کہ کردِ عفرانی عفران
باش و آمیزش مکن با دیگران

آب می خور ز عفرانا تا رسے
ز عفرانی اندران حلوا رسے

تو مکن در کردِ شلغم نوز خویش
گہ نگردد با تو او ہم طبع و کیش

تو بکردے اے او بکردی موذعہ
زانکہ ارض اللہ آمد واسعہ

خاصہ آن ارضے کہ از پہناوری
در سفر گم مے شود دیو و پری

اندران بحر و بیابان و جبال
منقطع مے گردد اوہام و خیال

این بیابان در بیابانہاے او
ہمچو اندر بحر ریگ تانہاے مو

آب ایستاده که سیرستش نهان — تازه‌تر خوشتر ز جوهای روان
کودرون خویش چون جان دارد روان — سیر پنهان دارد و پای روان
مستمع خفته است و گوته کن خطاب — ای خطیب این نقش را کم زن بر آب

بقیهٔ دعوت سلیمان بلقیس را که فرصت غنیمت است

خیز بلقیسا که بازار تست تیز — زین خسیسان کساد افگن گریز
خیز بلقیسا کنون با اختیار — پیش ازان که مرگ آرد دستگیر و دار
خیز بلقیسا بیا پیش از اجل — در نگر شاهی و ملک بی‌دغل
خیز بلقیسا بجاه خود مناز — اندرین درگه نیاز آور نه ناز
خیز بلقیسا و مسته با قضا — ورنه مرگ آید کشد گوشت ترا
بعد ازان گوشت کشد مرگ آنچنان — که چو دزدآئی بسنجنه جان کنان
زین خران تا چند باشی نغل دزد — گر همی دزدی بیا و لعل دزد
خواهر انت یافته ملک خلود — تو گرفته ملکت کور و کبود
ای خنک آنجان کزین ملکت بجست — که اجل این ملک را ویران گرست
خیز بلقیسا بیا بارے ببین — ملکت شاهان و سلطانان دین
شسته در باطن میان گلستان — ظاهر آحادے میان دوستان
بوستان با اوردان هر جا رود — لیک آن از خلق پنهان میشود
میوه با لابه کنان گرمن بجز — آنچیوان آمده کز من بجوز

طوف می کن بر فلک بے پر و بال
همچو خورشید و چو مه بر رو چون هلال

چون روان باشی روان را پاے نه
می خوری صد لوت و لقمه خای نه

نے نهنگ غم زند بر کشتیت
نے پدید آید ز مردن زشتیت

هم تو شاه و هم تو لشکر هم تو تخت
هم تو نیکو بخت باشی هم تو بخت

گر تو نیکو بختی و سلطان زفت
بخت غیر تست روزی بخت رفت

تو بماندی چون گدایان بینوا
دولت خود هم تو باش ای مجتبے

چون تو باشی بخت خود ای معنوی
پس تو که بختی ز خود کی گم شوے

تو ز خود کی گم شوی ای خوشخصال
چونکه عین تو ترا شد ملک و مال

بقیه قصه عمارت کردن سلیمان مسجد اقصے را به تعلیم و وحی خداجت حکمتها و معاونت ملائکه و دیو و پری

بعد ازان آمد ندا از پیش تخت
بر سلیمان آن نبی نیک بخت

اے سلیمان مسجد اقصیٰ بساز
لشکر بلقیس آمد در نماز

چونکه او بنیاد آن مسجد نهاد
جن و انس آمد بدن در کار داد

یک گروه از عشق و قومے بیمراد
همچنان که در رهِ طاعت عباد

خلق دیوانند و شهوت سلسله
میکشد شان سوی دکان و غله

اشارت است سوی آنچه گفتیم که این انجمن ارباب کشف حسی باید تا مقدم حافر ساز دار مرتفع قابل عالم عم نشیم

هست این زنجیر از خوف و دله — تو مبین این خلق را بی سلسله

هست این بند و کمند آن خوش شان — نیستند این خلق بی بند نهان

می کشانندشان سوی کسب و شکار — می کشانندشان سوی کان و بحار

می کشانندشان بسوی نیک و بد — گفت حق فی جیدها حبل المسد

قد جعلنا الجبل فی اعناقهم — واتخذنا الحبل من احلافهم

لیس من مستقذر مستنقه — قط الا طائره فی عنقه

حرص تو در کار بد چون آتش ست — اخگر از رنگ خوش آتش خوش ست

آن سیاهی فحم در آتش نهان — چونکه آتش شد سیاهی شد عیان

اخگر از حرص تو شد فحم سیاه — حرص چون شد ماند آن فحم تباه

آن زمان آن فخم اخگر می نمود — آن نه حسن کار نار حرص بود
حرص کار ست را بیارا ئیده بود — حرص رفت و ماند کار تو کبود
غورهٔ را که بیارا ئید غول — پختهٔ پندارد کسے کو هست گول
آزمایش چون نماید جان او — گند گردد ز آزمون دندان او
از هوس آن دام دانه مے نمود — عکس غول حرص و آن خود دام بود
حرص اندر کار دین و خیر جو — چون نماند حرص ماند نقر او
خیرها نغزند نه از عکس غیر — تاب حرص ار رفت ماند تاب خیر
تاب حرص از کار دنیا چون برفت — فخم باشد مانده از اخگر بتفت
کودکان را حرص می آرد غزار — تا شوند از ذوق دل دامن سوار
چون ز کودک رفت آن حرص مدش — بر دگر اطفال خنده آید ش
گر چه می کردم چه می دیدم درین — خل ز عکس حرص بنمود انگبین
آن بنای انبیا بے حرص بود — ز آنچنان پیوسته رو نقها فزود
اے بسا مسجد بر آورده کرام — لیک بنود مسجد اقصا ش نام
کعبه را کش هر دمی عزے فزود — آن ز اخلاصات ابراهیم بود
فضل آن مسجد ز خاک و سنگ نیست — لیک در بناش حرص و جنگ نیست
نی کتب شان چون کتاب دیگران — نی مساجد شان نه کسب و خانمان
نی ادب شان نی غضب شان نی نکال — نی نعاس و نی قیاس و نی مقال

هر یکے را دادہ حق در مرتبت — صد ہزاران حشمت و ہم مکرمت

ہر یکے شان را یکے فرّے دگر — مرغ جان شان طائر از پری دگر

دل ہمی لرزد ز ذکر حال شان — قبلۂ افعال ما افعال شان

مرغ شان را بیضہا زرّین بدست — نیمشب جان شان سحرگہ بین شدست

ہر چہ گویم من بجان نیکوئے قوم — نقص گفتم گشتہ ناقص گوی قوم

مسجدِ اقصےٰ بسازید اے کرام — کہ سلیمانؑ باز آمد والسلام

ور ازین دیوان و پریان سر کشند — جملہ را املاک در چنبر کشند

دیو یک دم کژ رود از مکر و زرق — تا زیانہ آیدش بر سر چو برق

چون سلیمانؑ شو کہ تا دیوانِ تو — سنگ برّند از پے ایوانِ تو

چون سلیمانؑ باش بے وسواس و ریو — تا ترا فرمان برد جنّی و دیو

خاتمِ تو این دلست و ہوش دار — تا نگردد دیو را خاتم شکار

پیش سلیمانی کند بر تو مدام — دیو با خاتم حذر کن والسلام

آن سلیمانی دلا منسوخ نیست — در سر و سرت سلیمانی کنی ست

دیو ہم وقتے سلیمانی کند — لیک ہر جولاہہ اطلس کے تند

دست جنباند چو دستِ او ولیک — در میانِ ہر دو شان ذوقی ست نیک

در بیانِ این حدیثِ معنوی — یک حکایت بشنو اندر مثنوی

قصۂ شاعر و صلہ دادن شاہ و مضاعف کردن آن صلہ را وزیر حسن نام

شاعرے آورد شعری پیش شاہ
برامید خلعت و اکرام و جاہ

شاہ مکرم بود فرمودش ہزار
از زر سرخ و کرامات و نثار

پس وزیرش گفت کاین اندک بود
دہ ہزارش ہدیہ دہ تا وارود

از چوا دشاعر پس از تو بجرد ست
دہ ہزارے کہ بگفتم اندک ست

قصہ گفت آن شاہ را دِ فلسفہ
تا برآمد عشر خرمن از کفہ

دہ ہزارش داد و خلعت در خورش
خانۂ شکر ز نا گشت آن سرش

پس تفحص کرد کاین سعیِ کہ بود
شاہ را اہلیت من کہ نمود

پس بگفتندش فلان الدین وزیر
آن حسن نام و حسن خلق و ضمیر

در ثنائے او یکے شعر دراز
بر نوشت و سوی خانہ رفت باز

بی زبان و لب ہمان نعمای شاہ
مدح شہ میکرد و خلعتہائے شاہ

باز آمدنِ شاعر بعد چند سال بامیدِ ہمان صلہ و ہزار دنیا فرمودن شاہ بر قاعدۂ خویش و گفتن وزیرِ دیگر کہ بعد از وفات وزیری نصب کردہ بودند ہم حسن نام شاہ را کہ اینقدر صلہ سخت بسیار ست و ما را خرجہا ست و ترسیہ خالیست و من او را بدیک این راضی کنم

بعد سالے چند بہر رزق فرگشت — شاعر از فقر و عوز محتاج گشت

گفت وقتِ فقر و تنگی دو دست — جستجوے آزمودہ بہتر ست

در گہے را کار زمودم از کرم — حاجتِ نورا ہمان جانب برم

معنیِ اللہ گفت آن سیبویہ — یولھون فی الحوائج ھم لدیہ

گفت الھنا فی حوائجنا الیک — والتمنا ھا وجدنا ھا لدیک

صد ہزاران عاقل اندر وقت درد — جملہ نالان پیش آن دیان فرد

ہیچ دیوانہ فلیوے این کند — بر بخیلے عاجزی گدیہ کند

گر ندیدندے ہزاران بار بیش — عاقلان جان کی کشیدندیش پیش

بلکہ جملہ ماہیان در موجہا — جملہ پرندگان بر اوجہا

بلکہ جملہ موجہا بازی کنان — ذوق و شوقش را عیان اندر عیان

پیل و گرگ و حیدر و اشکار نیز — اثر دہاے زفت مور و مار نیز

بلکہ خاک و باد و آب و ہم شرار — مایہ زو یابند و ہم دے ہم بہار

ہر دمش لابہ کند این آسمان — کہ فرو مگذارم ای حق یک زمان

استنِ من عصمت و حفظ تو است — جملہ مطوی تمینِ ان دو دست

وین زمین گوید کہ دارم برقرار — اے کہ برآیم تو کرد ستی سوار

جملگان کیسہ از و بر دوختند — دادنِ حاجت ازو آموختند

عنوان: حاجت خواستن جانوران از حق

۱ در ۲ من ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶

۱ بعد سالے چند بہر رزق فرگشت — شاعر از فقر و عوز محتاج گشت
۲ گفت وقتِ فقر و تنگی دو دست — جستجوے آزمودہ بہتر ست
۳ در گہے را کار زمودم از کرم — حاجتِ نورا ہمان جانب برم
۴ معنیِ اللہ گفت آن سیبویہ — یولھون فی الحوائج ھم لدیہ
۵ گفت الھنا فی حوائجنا الیک — والتمنا ھا وجدنا ھا لدیک
۶ صد ہزاران عاقل اندر وقت درد — جملہ نالان پیش آن دیان فرد
۷ ہیچ دیوانہ فلیوے این کند — بر بخیلے عاجزی گدیہ کند
۸ گر ندیدندے ہزاران بار بیش — عاقلان جان کی کشیدندیش پیش
۹ بلکہ جملہ ماہیان در موجہا — جملہ پرندگان بر اوجہا
۱۰ بلکہ جملہ موجہا بازی کنان — ذوق و شوقش را عیان اندر عیان
۱۱ پیل و گرگ و حیدر و اشکار نیز — اثر دہاے زفت مور و مار نیز
۱۲ بلکہ خاک و باد و آب و ہم شرار — مایہ زو یابند و ہم دے ہم بہار
۱۳ ہر دمش لابہ کند این آسمان — کہ فرو مگذارم ای حق یک زمان
۱۴ استنِ من عصمت و حفظ تو است — جملہ مطوی تمینِ ان دو دست
۱۵ وین زمین گوید کہ دارم برقرار — اے کہ برآیم تو کرد ستی سوار
۱۶ جملگان کیسہ از و بر دوختند — دادنِ حاجت ازو آموختند

---

۱ بعد سالے چند بہر رزق فرگشت — شاعر از فقر و عوز محتاج گشت
۲ گفت وقتِ فقر و تنگی دو دست — جستجوے آزمودہ بہتر ست
۳ در گہے را کار زمودم از کرم — حاجتِ نورا ہمان جانب برم
۴ معنیِ اللہ گفت آن سیبویہ — یولھون فی الحوائج ھم لدیہ
۵ گفت الھنا فی حوائجنا الیک — والتمنا ھا وجدنا ھا لدیک
۶ صد ہزاران عاقل اندر وقت درد — جملہ نالان پیش آن دیان فرد
۷ ہیچ دیوانہ فلیوے این کند — بر بخیلے عاجزی گدیہ کند
۸ گر ندیدندے ہزاران بار بیش — عاقلان جان کی کشیدندیش پیش
۹ بلکہ جملہ ماہیان در موجہا — جملہ پرندگان بر اوجہا
۱۰ بلکہ جملہ موجہا بازی کنان — ذوق و شوقش را عیان اندر عیان
۱۱ پیل و گرگ و حیدر و اشکار نیز — اثر دہاے زفت مور و مار نیز
۱۲ بلکہ خاک و باد و آب و ہم شرار — مایہ زو یابند و ہم دے ہم بہار
۱۳ ہر دمش لابہ کند این آسمان — کہ فرو مگذارم ای حق یک زمان
۱۴ استنِ من عصمت و حفظ تو است — جملہ مطوی تمینِ ان دو دست
۱۵ وین زمین گوید کہ دارم برقرار — اے کہ برآیم تو کرد ستی سوار
۱۶ جملگان کیسہ از و بر دوختند — دادنِ حاجت ازو آموختند

هر نبی زو برآورده براست
استعینوا منه صبراً و الصلات

هین از و خواهید نے از غیر او
آب دریم جو مجو در خشک جو

ور بجوئی از در گرهم او دهد
بر کف میلش سخا هم او نهد

آنکه معرض از زر قارون کند
رو بدو آرد بطاعت چون کند

بار دیگر شاعر از سودای داد
رو بسوی آن شه محسن نهاد

هدیهٔ شاعر چه باشد شعر نو
پیش محسن آرد و نهد گرو

محسنان با صد عطا و جود و بر
زر نهاده شاعران را منتظر

پیش شان شعری به از صد تنگ شعر
خاصه شاعر کو گهر آرد ز قعر

آدمی اول حریص نان بود
زانکه قوت نان ستون جان بود

سوی کسب و سوی غصب و صد حیل
جان نهاده بر کف از حرص و امل

چون بنا در گشت مستغنی ز نان
عاشق نام ست و مدح شاعران

تا که اصل و نسل او را برد هند
در بیان فضل او ممبر نهند

تا که کرّ و فر و زر بخشی او
همچو عنبر بود هد در گفتگو

خلق ما بر صورت خود کرد حق
وصف ما از وصف او گیرد سبق

چونکه آن خلاق شکر و حمد جوست — آدمی را مدح جوئی نیز خوست
خاصه مرد حق که در فضل ست چست — پُر شود زان باد چون خیک درست
در نباشد اهل زان باد دروغ — خیک بدریدست کی گیرد فروغ
این مثل از خود نگفتم ای رفیق — سرسری مشنو چو اهلی و مُفیق
این پیمبر گفت چون بشنید قدح — که چرا فربه شود احمد بمدح
رفت شاعر سوی آن شاه و ببرد — شعر اندر شکر احسان کآن نمرد
محسنان مردند و احسانها بماند — ای شکر آن از که این مرکب براند
ظالمان مردند و ماند آن ظلمها — وای جانی کو کند مکروه غا
گفت پیغمبر خنک آن را که او — رفت و شد زو دنیا بماند از و فعل نکو
مرد محسن لیک احسانش نمرد — تا زدیزدان دین و احسان نیست خرد
نام نیک او ز فعل نیک دان — پس نمرد است و یقین منگر عیان
وای آنکو مرد و عصیانش نمرد — تا نه پنداری بمرگ او جان ببرد
این رها کن زانکه شاعر بر گذر — وام دارست و قوی محتاج زر
برد شاعر شعر سوی شهریار — برامید بخشش و احسان یار

ناز این شعری پُر از دُر دست — برامید و بوی اکرام تست
شاه هم بر خوی خود گفتش هزار — چون چنین بُد عادت آن شهریار
لیک این بار آن وزیر پُر ز جود — بر بُراقِ عزز دنیا رفته بود
بر مقامِ او وزیرِ نورئیس — گشته لیکن سخت بیرحم و خسیس
گفت اے شه خرجها داریم ما — شاعری را نبود این بخشش سزا
من بربع عشر این اے مغتنم — مرد شاعر را خوش و راضی کنم
خلق گفتندش که او از پیش دست — ده هزارے زین دلاور بُرده است
بعد شکرِ کلک خائی چون کند — بعد سلطانی گدائی چون کند
گفت بفشارم ورا اندر فشار — تا شود زار و نزار از انتظار
آنکه ارخاکش دهم از راه من — در رباید همچو گلبرگ از چمن
این بمن بگذار کاستادم درین — گر تقاضا گر بود هم آتشین
از ثریا گر بیرد تا ثرے — نرم گردد چون به بیند او مرا
گفت سلطانش برو فرمان تراست — لیک شادش کن که نیکو گوی ماست
گفت اورا او دو صد چون او گدا — تو بمن بگذار و فارغ شو شها
جنس اورا او چو او سه صد هزار — تو رها کن با من و بر من گذار
پس فگندش صاحب اندر انتظار — شد زمستان و دے و آمد بهار
شاعرش چندانکه حاجت می نمود — صاحبش در وعده حیله می فزود

شاعر اندر انتظارش پیر شد — بس زبون این غم و تدبیر شد
گفت اگر دیر نه که دشنامم دهی — تا رهد جانم ترا باشم رهی
انتظارم کشت بارے گو برو — تا رهد این جانِ مسکین از گرو
بعد ازانش داد سربِ عشرِ آن — ماند شاعر اندر اندیشه گران
کانچنان نقد و چنان بسیار بود — این که دیر انگفت دسته خار بود
پس بگفتندش که آن دستور راد — رفت از دنیا خدا مزدش دهاد
که مضاعف زو همی شد آن عطا — کم همے افتاد در بخشش خطا
این زمان او رفت و احسان را ببرد — او بمرد الحق ولے احسان نمرد
رفت از ما صاحبِ او رشید — صاحب سلّاخ درویشان رسید
رو بگیر این را و زینجا شب گریز — تا نگیرد با تو این صاحب ستیز
ما بصد حیلت ازو این هدیه را — بستدیم ای بنجیر از جهدها
رو بدیشان کرد و گفت ای مشفقان — از کجا آمد بگویید این عوان
چیست نامِ این وزیرِ جامه کن — قوم گفتندش که نامش هم حسن
گفت یارب نام آن و نامِ این — چون یکے امد دریغ ای ربِّ دین
آن حسن نامے که از یک کلکِ او — صد وزیر و صاحب آمد جو بجو
این حسن کز ریشِ زشتِ این حسن — می توان با فیدای جانِ صد رسن
بر چنین صاحب چو شه اصغا کند — شاه و ملکش را ابد رسوا کند

مانستن بدرائی این وزیر دون در افساد مروت شاه بوزیر فرعون یعنی تشبیه دادن هامان در افساد قابلیت فرعون پند موسی را علیه السلام

چند آن فرعون میشد نرم و رام — چون شنیدی او ز موسی آن کلام

آن کلامی که بدادی سنگ شیر — از خوشی آن کلام بی نظیر

چون بهامان که وزیرش بود او — مشورت کردی که کینش بود خو

چون بهامان مشورت کردی دران — مانعش گشتی مدام آن سخت جان

پس بگفتی تا کنون بودی خدیو — بنده گردی ژنده پوشی را ربیو

همچو سنگ منجنیقی آمدی وزیر — آن سخن بر شیشه خانه اوردی

هر چه صد روز آن کلیم خوش خطاب — ساختی در یک دم او کردی خراب

عقل تو مغلوب دستور هوا ست — در وجودت رهزن راه خدا ست

ناصحی ربانیی پندت دهد — آن سخن را او بفن طرحی نهد

کاین نه بر جا یست هین از جا مشو — نیست چندان با خود آ شید امشو

وای آن شه که وزیرش این بود — جای هر دو دوزخ پرکین بود

شاد آن شاهی که اورا دستگیر — باشد اندر کار چون آصف وزیر

شاه عادل چون قرین او شود — نام او نور علی نور این بود

چون سلیمان شاه و چون آصف وزیر — نور بر نور ست عنبر بر عبیر

شاه فرعون وجود ما منش وزیر — هر دو را نه بود نه بخت گزیر

پس بود ظلمات بعضی فوق بعض — نے خرد یار و نه دولت روزِ عرض

من ندیدم جز شقاوت در لئام — گر تو دیدستی رسان از من سلام

همچو جان باشد شه و صاحب چو عقل — عقل فاسد روح را آرد به نقل

آن فرشته عقل چون هاروت شد — سحر آموزِ دو صد طاغوت شد

عقل جزوی را وزیرِ خود مگیر — عقل کل را سازِ ای سلطان وزیر

مر هوا را تو وزیرِ خود مساز — که برآید جانِ پاکت از نماز

کاین هوا پُر حرص و حالی بین بود — عقل کل را اندیشه یوم الدین بود

عقل را دو دیده در پایان کار — بهرِ آن گل می کشد او رنجِ خار

که نه فرساید نه ریزد در خزان — باد هر حرطومِ ما خشم دو ران

در چه غفلت هست با عقلِ دگر — یار باشد مشورت کن اے پدر

یاد و عقل از بس بلاها وارهی — پائے خود بر اوج گردون نهی

نشستنِ دیو بر مقامِ سلیمان علیه السلام و تشبیه کردن او بکارهای سلیمان علیه السلام و فرق ظاهر شدن میان دیو و سلیمان و دیو خود را سلیمان بنِ داود نام کردن

دیو گر خود را سلیمان نام کرد — ملک بر دو مملکت را رام کرد

صورتِ کارِ سلیمان دیده بود — صورت اندر سر دیوی می نمود

خلق گفتند این سلیمان بی صفات — از سلیمان تا سلیمان فرقهاست

او چو بیدار است این همچون وسن — همچنان که آن حسن تا این حسن

دیو می گفتی که حق بر شکلِ من — صورتی کرد است خوش بُر ظاهرِ من

دیو را حق صورتِ من داده است — تا نیندازد شمارا او بشست

گر پدید آید بدعوی زینهار — صورتِ او را مدارید اعتبار

دیو شان از مکر این میگفت لیک — می نمود آن عکس بر دلهای نیک

نیست باز نمی با میز خاصهٔ او — که بود تمییز و عقلش غیب گو

هیچ سحر و هیچ تلبیس و دغل — مے نه بند پرده بر اهلِ دول

پس همیگفتند با خود در جواب — باز گونه می روی ای کج خطاب

باز گونه رفت خواهی همچنین — سوی دوزخ اسفل اندر سافلین

او اگر معزول گشته است و فقیر — هست در پیشانیش بدر منیر
تو اگر انگشتری را بُرده‌ٔ — دوزخی چون زمهریر افسرده‌ٔ
ما بپوش و کم عارض و طاق و طنب — سر کجا که خود همی نه نهیم سنب
ور بغفلت ما نهیم اورا جبین — پنجه مانع برآید از زمین
کمنه آن سر مر آن سر زیر را — مین مکن سجده مر آن ادبیر را
گر دمی من شرح این بس جان فزا — گر نبودی غیرت و رشک خدا
هم قناعت کن تو بپذیر این قدر — تا بگویم شرح این وقتی دگر
نام خود کرده سلیمان نبی — روی پوشی میکند بر هر صبی
در گذر از صورت و از نام خیز — از لقب و از نام در معنی گریز
پس بپرس از خلق و از افعال او — در میان خلق و فعل او را بجو
کار هر کس نیست هین در کش زمام — مسجد اقصی بساز و کن تمام
شد تمام القصه مسجد بی فتور — بد سلیمان زائر و مسجد مزور

در آمدن هر روز سلیمان علیه السلام در مسجد اقصی بعد از تمام شدن بجهت عبادت و ارشاد عابدان و معتکفان و رستن عفاقیر در مسجد و با آنحضرت علیه السلام بسخن در آمدن

۱ اگر سلیمان علیه السلام ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ کمین ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

۱ کسیکه سخت و دولت او را پشت داده شد ای برگشته باشد از غیاث اللغات ۱۲

چون سلیمانِ نبی شاہِ انام ساخت مسجد را و فارغ شد تمام

ہر صباح او را وظیفہ این بدے کاہے در مسجدِ اقصےٰ شدے

نو گیاہے رستہ دیدے اندرو پس بگفتے نام و نفعِ خود بگو

تو چہ داروئی چہ نامت چہ است تو زیان برکہ و نفعت بر کہ است

پس بگفتی ہر گیاہے فضل و نام کہ من آن را جانم و این را حسام

من مر این را زہرم و آن را شکر نامِ من اینست بر لوحِ قدر

پس سلیمان با حکیمان زان گیا شرح کردے نفع و ضرش ای کیا

پس طبیبان از سلیمان زان گیا عالم و دانا شدند و مقتدا

تا کتبہائے طبیبی ساختند جسم را از رنج مے پرداختند

این بنجوم و طب و وحیِ انبیاست عقل و حس را سوی آں سورہ کجاست

عقل جزوی عقل استخراج نیست جز پذیرائے فن و محتاج نیست

قابلِ تعلیم و فہم ست این خرد لیک صاحب وحی تعلیمش دہد

جملہ حرفتہا یقین از وحی بود اول او لیک عقل آن را فزود

ہیچ حرفت را ببین کاین عقلِ ما تا ندا و آموختن بے اوستا

گرچہ اندر مکر موئے آنگاف بد ہیچ پیشہ رام بے آں شد

دانشِ پیشہ ازین عقل ار بدے پیشۂ بے اوستا حاصل شدے

آموختن پیشہ گو کنی قابیل از زاغ پیش از آنکہ در عالم علم گور کنی بود

۴۴ برخلاف مبتدی کہ دلی اغنی خواطر باید آنہی دتبا دراز الفاظ بیت ہمین تقریر است کما لا یخفی علی المتامل ۱۲ ولی محمد رح (پی برازدی) ای

کندنِ گورے کہ کمتر پیشہ بود — کے ز فکر و حیلہ واندیشہ بود
گر بُدے این فہم مر قابیل را — کے نہادے بر سر او ہابیل را
کہ کجا غائب کنم این کشتہ را — این بجون و خاک در آغشتہ را
دید زاغے زاغ مردہ در دہان — برگرفتہ تیز مے آمد پر آن
از ہوا زیر آمد و شد او بفن — از پے تعلیم او را گور کن
پس بچنگال از زمین انگیخت گرد — زود زاغِ مردہ را در گور کرد
دفن کردش پس بپوشیدش بخاک — زاغ از الہامِ حق بُد علمناک
گفت قابیل آہ شہ بر عقلِ من — کہ بود زاغی زمن افزون بفن
عقل کل را گفت ما زاغ البصر — عقل جزوی میکند ہر سو نظر
عقل ما زاغ ست نورِ خاصگان — عقل زاغ اوستادِ گورِ مردگان
جان کہ او دنبالہ زاغان برد — زاغ او را سوے گورستان برد
ہین مرو اندر پیِ نفسِ چو زاغ — کو بگورستان بَردنی سوی باغ
گر روی رو در پیِ عنقای دل — سوی قاف و مسجد اقصای دل
نو گیاہے ہر دم از سودائے تو — میدمد در مسجدِ اقصائے تو
تو سلیمان وار دادِ او بدہ — پی برازوی پای رو بروی منہ

کندن گور — کشیدن — کشتہ — آمد — جان — عیان — عقل — جاندان — نفس زاغ — عقل معاش — دنیائے فانی

۱ کندنِ گورے کہ کمتر پیشہ بود — کے ز فکر و حیلہ واندیشہ بود
۲ گر بُدے این فہم مر قابیل را — کے نہادے بر سر او ہابیل را
۳ کہ کجا غائب کنم این کشتہ را — این بجون و خاک در آغشتہ را
۴ دید زاغے زاغ مردہ در دہان — برگرفتہ تیز مے آمد پر آن (نسبت اللہ عزا با الآیۃ ۱۲)
۵ از ہوا زیر آمد و شد او بفن — از پے تعلیم او را گور کن
۶ پس بچنگال از زمین انگیخت گرد — زود زاغِ مردہ را در گور کرد
۷ دفن کردش پس بپوشیدش بخاک — زاغ از الہامِ حق بُد علمناک
۸ گفت قابیل آہ شہ بر عقلِ من — کہ بود زاغی زمن افزون بفن (کلمۂ افسوس ست)
۹ عقل کل را گفت ما زاغ البصر — عقل جزوی میکند ہر سو نظر
۱۰ عقل ما زاغ ست نورِ خاصگان (صلے اللہ علیہ وسلم ۱۲) — عقل زاغ اوستادِ گورِ مردگان
۱۱ جان کہ او دنبالہ زاغان برد — زاغ او را سوے گورستان برد
۱۲ ہین مرو اندر پیِ نفسِ چو زاغ — کو بگورستان بَردنی سوی باغ
۱۳ گر روی رو در پیِ عنقای دل — سوی قاف و مسجد اقصای دل
۱۴ نو گیاہے ہر دم از سودائے تو — میدمد در مسجدِ اقصائے تو
۱۵ تو سلیمان وار دادِ او بدہ — پی برازوی پای رو بروی منہ

۱ کندن گور کسے کہ کمتر پیشہ بود — کے ز فکر و حیلہ و اندیشہ بود
۲ گر بُدے این فہم مر قابیل را — کے نہادے بر سر او ہابیل را
۳ کہ کجا غائب کنم این کشتہ را — این بجون و خاک در آغشتہ را
۴ دید زاغے زاغ مردہ در دہان — برگرفتہ تیز مے آمد پر آن
۵ از ہوا زیر آمد و شد او بفن — از پے تعلیم او را گور کن
۶ پس بچنگال از زمین انگیخت گرد — زود زاغِ مردہ را در گور کرد
۷ دفن کردش پس بپوشیدش بخاک — زاغ از الہامِ حق بُد علمناک
۸ گفت قابیل آہ شہ بر عقلِ من — کہ بود زاغی زمن افزون بفن
۹ عقل کل را گفت ما زاغ البصر — عقل جزوی میکند ہر سو نظر
۱۰ عقل ما زاغ ست نورِ خاصگان — عقل زاغ اوستادِ گورِ مردگان
۱۱ جان کہ او دنبالہ زاغان برد — زاغ او را سوے گورستان برد
۱۲ ہین مرو اندر پیِ نفسِ چو زاغ — کو بگورستان بَردنی سوی باغ
۱۳ گر روی رو در پیِ عنقای دل — سوی قاف و مسجد اقصای دل
۱۴ نو گیاہے ہر دم از سودائے تو — میدمد در مسجدِ اقصائے تو
۱۵ تو سلیمان وار دادِ او بدہ — پی برازوی پای رو بروی منہ

۱ کندنِ گورے کہ کمتر پیشہ بود — کے ز فکر و حیلہ وا

۱۱ زانکہ خاکِ این زمین با ثبات	باز گوید با تو ز انواعِ نبات
۱۲ در زمین گر نیشکر در خود نیست	ترجمانِ هر زمین بنتِ وی است
۱۳ پس زمینِ دل کہ بنتش فکر بود	فکرہا اسرار دلہا را نمود
۱۴ گر سخن کش میسنم اندر انجمن	صد ہزاران گل بروید در چمن
۱۵ ور سخن کش یا بم آن دم زن بمزد	میگریزد نکتہا از دل چو دزد
۱۶ مستمع چون نیست خاموشی بہ است	نکتہ از نا اہل گر پوشی بہ است
۱۷ جنبشِ ہر کس بسوی جاذب ست	جذبِ صادق نی چو جذبِ کاذب ست
۱۸ مے روی گہ گمرہ و گہ در رشد	رشتہ پیدا نی و آن کت می کشد
۱۹ اشتر ے کورے مہار تو ز ہمین	تو کشش می بینی مہارت را ہمین
۲۰ گر شدے محسوس جذابِ مہار	پس نماندی این جہان دار الغرار
۲۱ گبر دیدی کو پے سگ می رود	سخرۂ دیو سیہ رومی شود
۲۲ در پے او کی شدی ہمچون اسیر	پای خود را واکشیدی طفل پیر
۲۳ در پے او کی شدے مانند خیز	پای خود را واکشیدی گبر نیز
۲۴ گاہ اگر واقف ز قصابان بدے	کی پی ایشان بدآن دکان شدے

۱۱ زانکہ خاکِ این زمین با ثبات — باز گوید با تو ز انواعِ نبات
۱۲ در زمین گر نیشکر در خود نیست — ترجمانِ هر زمین بنتِ وی است
۱۳ پس زمینِ دل کہ بنتش فکر بود — فکرہا اسرار دلہا را نمود
۱۴ گر سخن کش میسنم اندر انجمن — صد ہزاران گل بروید در چمن
۱۵ ور سخن کش یا بم آن دم زن بمزد — میگریزد نکتہا از دل چو دزد
۱۶ مستمع چون نیست خاموشی بہ است — نکتہ از نا اہل گر پوشی بہ است
۱۷ جنبشِ ہر کس بسوی جاذب ست — جذبِ صادق نی چو جذبِ کاذب ست
۱۸ مے روی گہ گمرہ و گہ در رشد — رشتہ پیدا نی و آن کت می کشد
۱۹ اشتر ے کورے مہار تو ز ہمین — تو کشش می بینی مہارت را ہمین
۲۰ گر شدے محسوس جذابِ مہار — پس نماندی این جہان دار الغرار
۲۱ گبر دیدی کو پے سگ می رود — سخرۂ دیو سیہ رومی شود
۲۲ در پے او کی شدی ہمچون اسیر — پای خود را واکشیدی طفل پیر
۲۳ در پے او کی شدے مانند خیز — پای خود را واکشیدی گبر نیز
۲۴ گاہ اگر واقف ز قصابان بدے — کی پی ایشان بدآن دکان شدے

یا بجوردی از کفِ ایشان سبوس
یا بدادی شیرشان از چاپلوس

ور بجوردی کی علف مضمرش شدے
گر ز مقصودِ علف واقف بدے

پس ستونِ ایمنان خود غفلت است
چیست دولت کاین دهد او بالت است

اولش دود و دوم آخرلت بجور
جز درین ویرانه نبود مرگِ خر

تو بجد کارے که بگرفتی بدست
عیبش این دم بر تو پوشیده شدست

زان همی تانی بدادن تن بکار
که بپوشید از تو عیبش کردگار

همچنین هر فکر که گردے دران
عیبِ آن فکرت شدست از تو نهان

بر تو گر پیدا شدی زان عیب و شین
زور میدے جانت بُعدُ المشرقین

حالِ کافر زو پشیمان می شوے
گر شود این حالت اول کی دوے

پس بپوشید اول آن بر جانِ ما
تا کنیم آن کار بر وفقِ قضا

چون قضا آورد حکمِ خود پدید
چشم او اگشت و پشیمانی رسید

این پشیمانی قضاے دیگرست
این پشیمانی بهل حق را پرست

ور کنی عادت پشیمان خور شوی
زین پشیمانی پشیمان تر شوے

نیم عمرت در پریشانی شود
نیم دیگر در پشیمانی رود

ترکِ این فکرِ پشیمانی بگو — حالِ دیدارِ نیکوتر بجو

ورنه داری کارِ نیکوتر بدست — پس پشیمانیت بزوتِ چه است

گر همیدانی رهِ نیکو پرست — ورندانی چون بدانی کاین بدست

بد ندانی چون بدانی نیک را — ضد را از ضد توان دیدای فتی

چون ز ترکِ فکرِ این عاجز شدی — از گنه آگاه هم عاجز بدی

چون بدی عاجز پشیمانی زچیست — عاجزی را باز جو کز جذب کیست

عاجزی بے قادری اندر جهان — کس ندیدست و نباشد این بدان

همچنین هر آرزو که مے بری — تو ز عیبِ آن حجابے اندری

ور نمودے علتِ آن آرزو — خود رمیدے جانِ تو از جستجو

گر نمودے عیبِ آن کار او ترا — کس نبردی کش کشان آنسو ترا

وان دگر کاری کزان هستی نفور — زان بود کہ عیش آمد در ظهور

ای خدائے رازدانِ خوشِ سخن — عیبِ کارِ نیک را بنما بما

عیبِ کارِ نیک را بنما بما — تا نگردیم از روش سرد و هبا

هم بر آن عادت سلیمان نسنی — رفت در مسجد میان روشنی
قاعده هر روز رامی حبشی — که به بیند مسجد اندر نوگیا
دل به بیند سر بدان چشم صفی — آن حشایش که شد از عامه خفی

قصهٔ صوفی که در میان گلستان سر بزانو نهاده مراقب بود و دیرانش گفتند سر برآر و تفرج کن گلستان و ریاحین و مرغان را که فانظروا الی آثار رحمة الله و جواب گفتن صوفی یاران را

صوفیی در باغ از بهر گشاد — صوفیانه روی بر زانو نهاد
پس فرو رفت او بخود اندر تعول — شد ملول از صورت خویش فضول
کز چه خیسی آخر اندر رز نگر — این درختان بین و آثار خضر
امر حق بشنو که گفت ست انظروا — سوی این آثار رحمت آر رو
گفت آثارش دلستای بوالهوس — آن برون آثار آثار ست و بس
با غها و سبزها در عین جان — بر برون عکسش چو در آب روان
آن خیال باغ باشد اندر آب — که کند از لطف آب آن اضطراب
با غها و میوها اندر دل ست — عکس لطف آن بر بن آب و گل ست
گر نبودی عکس آن سرو و سرور — پس نخواندی ایزدش دار الغرور

این غرور آنست یعنی آن خیال — هست از عکسِ دل و جانِ رجال
جمله مغروران برین عکس آمده — برگمانے کاین بود جنت کده
مے گریزند از اصولِ باغها — بر خیالی می کنند این لاغها
چونکه خواب غفلت آید شان بسر — راست بینند و چه سود ست آن نظر
پس بگورستان غریو افتاد و آه — تا قیامت زین غلط واحسرتاه
ای خنک آنکس که پیش از مرگ مرد — یعنی او از اصل این رنج بوے برد

قصهٔ رستنِ خروب در گوشهٔ مسجدِ اقصیٰ و غمگین شدنِ سلیمان علیه السلام ازان چون به سخن درآمد و نام و خاصیتِ خود گفت

همچنین روزے سلیمان از قضا — شد بعبادت مسجد اندر رائی فتے
نوگیاهے دید اندر گوشه — رسته بروی دانه همچون خوشه
دید بس نادر گیاهے سبزتر — می ربود آن سبزیش نور از بصر
پس سلامش کرد و در حال آن حشیش — او جوابش گفت و بشگفت از خویش
گفت نامت چیست برگو ای گیاه — گفت خروبست ای شاه جهان
گفت اندر تو چه خاصیت بود — گفت من رستم مکان ویران شود
من که خروبم خراب مترلم — ها دمِ بنیادِ این آب و گلم
پس سلیمان آن زمان دانست زود — که اجل آمد سفر خواهد نمود

گفت تا من هستم این مسجد یقین — در خلل ناید ز آفات زمین
تا که من باشم وجودِ من بود — مسجدِ اقصیٰ مخلل کے شود
پس خرابی مسجدِ ما بے گمان — نبود اِلّا بعدِ مرگِ ما بدان
مسجد ست آن دل که جنبش ساجد ست — یا ربد خرّوب هر جا مسجد ست
یا ربِ بد چون رست در تو مهرِ او — همین از و بگریز و کم کن گفتگو
بر کن از بیخش که گر سر بر زند — مر ترا و مسجدت را بر کند
عاشقا خرّوبِ تو آمد کژی — همچو طفلان سوی کژ چون می غژی
خویش را نادان و مجرم گو بترس — تا نه درزد از تو آن اُستاد درس
چون بگوئی جاهلم تعلیم ده — اینچنین انصاف از ناموس به
از پدر آموز ای روشن جبین — ربّنا گفت و ظلمنا پیش ازین
نے بهانه کرد و نے تزویر ساخت — نے لوایِ مکر و حیلت برفراخت
باز آن ابلیس بحث آغاز کرد — که بدم من سرخرو کردیم زرد
رنگِ رنگِ تست صبّاغم توئی — اصل جرم و آفتِ داغم توئی
همین بخوان ربِّ بما اغویتنی — تا نگردی جبری و کژ کم تنی
بر درخت جبر تا کے بر نهی — اختیارِ خویش را یک سو نهی
همچو آن ابلیس و ذرّیاتِ او — با خدا در جنگ و اندر گفتگو

مخلل — من — خرّوب — هر جا — این — از ناموس — برفراشت — کردی تو — آفت داغم

۴ مانند آن ابلیس و ذریات او در مصدر مصرع دوم عاطف مقدر شده و مشتق اند که بر مصدر مصرع اول عاطف مقدر شده مربوط بمصرع دوم باشد ای و همچون ابلیس با خدا

چون بود اکراه با چندین خوشی — که تو در عصیان همی دامن کشی

آنچنان خوش کس دود در مکری — کس چنان رقصان رود در مگری

نیست مرده جنگ میکردی در آن — کت همی دادند پندان دیگران

که صواب آنست وراه آنست وبس — کو ز مد طعنه مرا عاجز همیکند

کی چنین گوید کسی کو مکره ست — چون چنین جنگد کسی کو بی ره ست

هر چه بفست خواست داری اختیار — هر چه عقلت خواست آری اضطرار

داند آن کو نیکبخت و محرم ست — زیرکی ز ابلیس و عشق از آدم ست

زیرکی آمد سباحت در بحار — کم رهد غرق ست او پایان کار

هل سباحت را رها کن کبر و کین — نیست جیحون نیست جو دریاست این

وانگهان دریای ژرف بی پناه — در رباید هفت دریا را چو کاه

عشق چون کشتی بود بهر خواص — کم بود آفت بود اغلب خلاص

زیرکی بفروشش و حیرانی بخر — زیرکی ظن ست و حیرانی نظر

عشق حق کشتی نوح ست اے فتا — هر که در کشتی در آمد شد نجا

عقل قربان کن بپیش مصطفٰے
حسبی اللہ گو کہ اللہ ام کفے

ہمچو کنعان سر ز کشتی وا مکش
کہ غرورش داد لاف زیر کش

کہ برآیم بر سر کوہ مشید
منتِ نوحم چرا باید کشید

چون رہی از منتش ای بے رشد
کہ خدا ہم منتِ او میکشد

چون نباشد منتش بر جانِ ما
چونکہ شکر و منتش گوید خدا

تو چہ دانی اے غرارہ پُر حسد
منتِ او را خدا ہم میکشد

گلشکے او آشنا ناموختے
تا طمع در نوح و کشتی دوختے

کاش چون طفلان رحیل جاہلے
تا چو طفلان چنگ در مادر زدے

یا بعلم نقل کم بودے ترا
علمِ وحیِ دل ربودے از ولی

با چنین نوری چو پیش آری کتاب
جانِ وحی آسای تو آرد عتاب

چون تیمم با وجودِ آب دان
علمِ نقلے بادمِ قطبِ زمان

خویش ابلہ کن تبع میر و سپس
راستگے زین ابلہی یابی و بس

اکثر اہل الجنۃ البلہ ای پدر
بہرِ این گفت ست سلطانِ بشر

زیرکی چون کبر باد انگیز تست
ابلہی شو تا بماند دین درست

ابلہی نے کو بمسخرگی دو توست
ابلہی نے کز شقاوت مال جوست

ابلهی کو والهٔ و حیران اوست — باشد اندر گردن او طوق دوست

ابلهان اند آن زنانِ دست بر — از کف ایشان و ز رخ یوسف نذر

عقل را قربان کن اندر عشقِ دوست — عقلها باری ازان سوئیست کوست

عقلها آنسو فرستاده عقول — ماندهٔ این سو آنکه گولست و فضول

زین سر از حیرت کهین عقلت روی — هر سر مویت سر و عقلی شود

نیست آن سو رنج فکرت بر دماغ — کز دماغ و عقل روید دشت و باغ

سوی دشت از دشت ناکته بشنوی — سوی باغ آئی شود نخلت روی

اندرین ره ترک کن طاق و طرب — تا قلاوزت بجنبند تو مجنب

هر که ادبی بی سر بجنبد دُم بود — جنبشش چون جنبشِ کژدُم بود

کژ روست و کور و زشت و زهناک — پیشهٔ او خستنِ اجسامِ پاک

سر بکوب آنرا که سرکشش این بود — خلق و خوئے مستمرش این بود

خود صلاح اوست این سر کوفتن — تا رهد جان ریزه اش زین شوم تن

از هزاران زیرک ست اوئے بدوست — ابلهے کو والهٔ و حیران اوست

داستان از دست دیوانه سلاح — تا ز تو راضی شود عدل و صلاح
چون سلاحش هست و عقلش نے بپند — دست او را ور نه آرد صد گزند

بیان آنکه حصولِ علم و مال و جاه مر بدگهر را نصیحت اوست و چون شمشیر ست فتاده بدستِ راهزنان

بدگهر را علم و فن آموختن — دادنِ تیغے بدست راهزن
تیغ دادن در کفِ زنگی مست — به که آید علم ناکس را بدست
علم و مال و منصب و جاه و قران — فتنه آمد در کفِ بدگوهران
پس غرا زین فرض شد بر مومنان — تا ستانند از کفِ مجنون سنان
جانِ او مجنون تنش شمشیر او — واستان شمشیر را زین زشت خو
آنچه منصب میکند با جاهلان — از فضیحت کے کند صد اسلان
عیبِ او مخفی ست چون آلت بیافت — مارش از سوراخ بر صحرا شتافت
جمله صحرا مار و کژدم پر شود — چونکه جاهل شاه حکم مر شود
مال و منصب ناکسے کار دبدست — طالبِ سوائے خویش او شد ست
تا کند بخل و عطا ها کم دهد — یا سخا آرد بنا موضع نهد
شاه را در خانه بیدق نهد — اینچنین باشد عطا کاحمق دهد
حکم چون در دستِ گمراهے فتاد — جاه پندارید و در چاهے فتاد

رو نیندانند قلاوزی کند — جان زشت او جهانسوزی کند

طفل راه فقر چون پیری گرفت — پیروان را غول ادبیری گرفت

که بیا تا ماه بنمایم ترا — ماه را هرگز ندید آن بی صفا

چون نمائی چون ندیدستی بعمر — عکس مه در آب هم ای خام عمر

احمقان سرور شدستند و زیم — عاقلان سرها کشیده در گلیم

بیان تفسیر آیهٔ شریفه یا ایها المزمل

خواند مزمل نبی را زین سبب — که برون آ از گلیم ای بوالعرب

سر بکش اندر گلیم و رو مپوش — که جهان جسمی ست سرگردان تو هوش

هین مشو پنهان ز ننگ و مدبری — که تو داری شمع وحی روشنی

هین قم اللیل که شمعی ای همام — شمع دائم شب بود اندر قیام

بی فروغت روز روشن هم تب ست — بی پناهت شیر اسیر ارنب ست

باش کشتیبان درین بحر صفا — که تو نوح ثانی ای مصطفی

ره شناسی می بباید با لباب — هر رهی را خاصه اندر راه آب

خیز و بنگر کاروان ره زده — هر طرف غول ست کشتیبان شده

خضرِ وقتی غوثِ هر کشتی توئی ۱ همچو روح الله کمن تنهاروی
پیش این جمعے چو شمعِ آسمان ۲ انقطاع و خلوت آری را بمان
وقتِ خلوت نیست اندر جمع ۳ ای هدیٰ چون کوهِ قاف و تو همای
بدر بر صدرِ فلک شد شب روان ۴ سیر را نگذارد از بانگِ سگان
طاعنان همچون سگان بر بدرِ تو ۵ بانگ میدارند سوے صدرِ تو
این سگان گرند زامرِ انصتوا ۶ از سفه دعوع کنان بر بدرِ تو
هین بمگذار اے شفا رنجور را ۷ تو زخشم کرعصاے کور را
نے تو گفتی قایدِ اعمے براه ۸ صد ثواب و اجر یابد از آله
هر که او چل گام کوری رکشد ۹ گشت آمرزیدهٔ دیا بدرشد
پس بکش تو زین جهانِ بیقرار ۱۰ جوق کوران را قطار اندر قطار
کار هادے این بود تو هادئی ۱۱ ماتمِ آخر زمان را شادئی
هین روان کن ای امام المتقین ۱۲ این خیال اندیشگان را تا یقین
هر که در بگرِ تو دارد دل گرو ۱۳ گر دنش را من زنم تو شاد رو
بر سر کورش کوریا نهم ۱۴ او شکر پندارد و زهرش دهم

۱۲ ایم برا ی تو استسقا کنند گان تا آنا که میگیرد انند بجد امیبو دیگر را پس قربت است که بها نند آنچه با نها داقع شود (او شکر پندارد زآه) اشاره با ین آیت کریمه

عقلها از نورِ من افروختند — کمرها از مکرِ من آموختند

چیست خود اُلّا چُقِ آن ترکمان — پیشِ پایِ ترّه پیلانِ جهان

آن چراغِ او به پیشِ صرصرم — خود چه باشد ای مهین پیغمبرم

خیز در دم تو بصورِ سهمناک — تا هزاران مُرده بر رویند ز خاک

چون تو اسرافیلِ وقتی راست خیز — رستخیزی ساز پیش از رستخیز

هر که گوید کو قیامت ای صنم — خویش بنما که قیامت نک منم

ور نباشد اهلِ این ذکر و قنوت — زین قیامت صد جهان قائم شده

ز آسمانِ حق سکوت آمد جواب — پس جوابِ لاحمق ای سلطان سکوت

ای دریغا وقتِ خرمن گاه شد — چون بود جانان دعا نا مستجاب

وقت تنگ ست و قضای این کلام — لیک روز از بختِ ما بیگاه شد

نیزه بازی اندرین گوهای تنگ — تنگ می آید بر و عمرِ دوام

وقت تنگ و خاطر و فهمِ عوام — تنگ تر صد رهزنو وقت ست ای غلام

چون جواب احمق آمد خامشی — این درازی در سخن چون میکشی
از کمالِ رحمت و موجِ کرم — میدهد هر شوره را باران و نم

در بیانِ آنکه ترک الجواب جواب مقرر این سخن که جواب الاحمق سکوت است و شرح این هر دو سخن درین قصه است که گفته می آید

پادشاهی بود او را بنده — مرده عقلی بود و شهوت زنده
خردهای خدمتش بگذاشتی — بد سگالیدی نکو پنداشتی
گفت شاهنشه جزا رش کم کنید — در بخیگدنامش از خط بر زنید
عقلِ او کم بود و حرصِ او فزون — چون جزا کم دید شد تند و حرون
عقل بودی گرد خود کردی طواف — تا بدیدی جرم خود گشتی معاف
چون خری پابسته تند از خری — هر دو پایش بسته گردد بر سری
پس بگوید فخر که یک بندم بس است — خود بدان کان دو ز فعلِ آن خس است
گر ببیدی سر نبد آن چشم کور — بند بر دستش نه بستندی بزور
در ز جرم بندِ پا آگه بدی — خود ز بندِ دست و پا ایمن شدی
ور نه تندیدی ز بند آن بوالفضول — او نه خر بودی شدی شیرِ فحول

در تفسیرِ این حدیثِ نبوی که انّ الله تعالی خلق الملائکة و رکّب فیهم العقل و خلق البهائم و رکّب فیها الشهوة و خلق بنی آدم

ورکب فیہم العقل والشہوۃ فمن غلب عقلہ علی شہوتہ فہو علی من الملائکۃ ومن غلب شہوتہ علی عقلہ فہو ادنی من البہائم صدق النبی صلی اللہ علیہ وسلم

در حدیث آمد کہ یزدانِ مجید — خلقِ عالم را سہ گونہ آفرید

یک گروہ را جملہ علم و عقل و جود — آن فرشتہ است و ندانند جز سجود

نیست اندر عنصرش حرص و ہوا — نورِ مطلق زندہ از عشقِ خدا

یک گروہی دیگر از دانش تہی — ہمچو حیوان از علف در فربہی

او نہ بیند جز کہ اصطبل و علف — از شقاوت غافل است و از شرف

آن سوم ہست آدمی زادہ و بشر — از فرشتہ نیمی و نیمش ز خر

نیم خر خود مائلِ سفلے بود — نیم دیگر مائلِ علوے بود

تا کدامین غالب آید در نبرد — زین دوگانہ تا کدامین بُرد زرد

عقل گر غالب شود پس شد فزون — از ملائک این بشر در آزمون

شہوت ار غالب شود پس کمتر ست — از بہائم این بشر زان کابتر ست

آن دو قوم آسودہ از جنگ و حراب — وین بشر ہم ز امتحان و فتنت شدند

وین بشر ہا باد و مخالف در عذاب — آدمی مثل اند و سہ امت شدند

یک گروہ مستغرق مطلق شدہ — ہمچو عیسے با ملک ملحق شدہ

نفسِ آدم لیک معنے جبرئیل — رستہ از خشم و ہوا و قال و قیل

از ریاضت رسته وز زهد و جهاد
گویئا از آدمی او خود نزاد

قسم دیگر با خسران ملحق شدند
خشم محض و شهوت مطلق شدند

وصف جبریلی در ایشان بود رفت
تنگ بود آنخانه و آن وصف رفت

مرد و گردد شخص گو بیجان شود
خر شود چون جان او بی آن شود

زاغ گردد چون پی زاغان رود
جسم گردد جان چو او بی جان شود

زانکه جانی کان ندارد همت پست
این سخن حق ست و صوفی گفته است

بسبب فوت بعین و ادراک البشان امثال و گواه فرمود و دلیل دانش فکر بر اگر بسبب بیداری متیقن بر روی عالم گشود و ندموجودات را غیر حی

اوز حیوانها فزون تر جان کند
در جهان باریک کار پیدا کند

مکر و تلبیسی که او تا ند تنید
آن ز حیوانی دگر ناید پدید

جامهای زرکشی را بافتن
در هوا از قعر دریا یافتن

خرده کاریهای علم هندسه
یا نجوم و علم طب و فلسفه

که تعلق با همین دنیستش
ره بهفتم آسمان بر نیستش

این همه علم بنای آخرست
که عماد بود گاد و اشترست

بهر استبقای حیوان چند روز
نام آن کردند این کیجان موز

علم راه حق و علم منزلش
صاحب دل داند آنرا یا دلش

پس درین ترکیب حیوان لطیف
آفرید و کرد با دانش الیف

نام کالانعام کرد آن قوم را
زانکه نسبت کو بتیه نوم را

روح حیوانی ندارد غیر نوم
حسنهای منعکس دارند قوم

یقظه آمد نوم حیوانی نماند
انعکاس حسن خود از لوح خواند

همچو حسن آنکه خواب آن را ربود
چون شد او بیدار عکسش رو نمود

لاجرم اسفل بود از سافلین
ترک او کن لا احب الآفلین

زانکه استعداد تبدیل و نبرد
بود ش از پستی و آزافوت کرد

باز حیوان را چو استعداد نیست
عذر او اندر بهیمی روشنیست

زو چو استعداد شد کان رهبرست
هر غذائی کو خورد مغز خراست

گر بلا در خورد او افیون شود
سکته و بے عقلیش اقرون شود

ماند یک قسم دگر اندر جهاد
نیم حیوان نیم حے با رشاد

روز و شب در جنگ و اندر کشمکش
کرده چالش اولش با آخرش

چالیشِ عقل با نفس، همچون تنازع مجنون با ناقه و میلِ مجنون
سوی حُرّه و میل ناقه سوی کُرّه چنانچه مجنون گفته

هوی ناقتی خلفی وقدامی الهوی * وانی وایاها لمختلفان

همچو مجنون در تنازع با شتر
گه شتر چربید و گه مجنون حر

همچو مجنون اند و چون ناقه اش یقین
میکشد آن پیش و این واپس یکین

میلِ مجنون پیش آن لیلیٰ روان
میلِ ناقه پس پیِ کره اش دوان

یک دم ار مجنون ز خود غافل بدے
ناقه گردیدے و واپس آمدے

عشق و سودا چونکه پر بودش بدن
می نبودش چاره از بیخود شدن

آنکه او باشد مراقب عقل بود
عقل را سودا ے لیلیٰ در ربود

لیک ناقه بس مراقب بود و چست
چون بدیدی او مهار خویش سست

فهم کردی زو که غافل گشت و دنگ
رو سپس کردے بکُرّه بید رنگ

چون بخود باز آمدے دیدی ز جا
کو سپس رفته است بس فرسنگها

در سه روزه ره بدین احوالها ماند مجنون در تردد سالها

گفت ای ناقه چو هر دو عاشقیم ما دو ضد بس همرهِ نالائقیم

نیستت بر وفق من مهد و مهار کرد باید از تو صحبت اختیار

این دو جان و تن یکدگر را راهزن گمرهِ آن جان کو فرو ناید ز تن

جان ز هجرِ عرش اندر فاقه تن ز عشقِ خار بن چون ناقه

جان کشاید سوی بالا بالها در زده تن در زمین چنگالها

تا تو باشی با من ای مرده وطن بس ز لیلی دور ماند جانِ من

روزگارم رفت زین گون حالها همچو قیس و قومِ موسی سالها

خطوتینی بود این ره تا وصال ماندهام در ره دویست و شصت سال

راه نزدیک و بماندم سخت دیر سیر گشتم زین سواری سیر سیر

سرنگون خود را ز اشتر در فگند — گفت سوزیدم زغم تا چند چند

تنگ شد بر وی بیابانِ فراخ — خویشتن افگند اندر سنگلاخ

آنچنان افگند خود را سخت زیر — کہ مخلخل گشت جسمِ آن دلیر

چون چنان افگند خود را سوی پست — از قضا آن لحظہ پایش ہم شکست

پائے را بربست و گفتا گو شوم — در خمِ چوگانش غلطان میروم

زین کند نفرین حکیمِ خوش دہن — بر سوارے کو فرو ناید زتن

عشقِ مولے کی کم از لیلے بود — گوے گشتن بہرِ او اولے بود

گوے شومی گرد بر پہلوی صدق — غلط غلطان در خمِ چوگانِ عشق

کاین سفر زین پس بود جذبِ خدا — وان سفر بر ناقہ باشد سیرِ ما

اینچنین سیرے ست مستثنی ز جنس — کان فزود از اجتہادِ جن و انس

اینچنین جذبی ست نی ہر جذبِ عام — کہ نہادش فضلِ احمد والسلام

قصہ کوتہ کن برائے آن غلام — کہ سوی شہ برنبشتہ است او پیام

بنبشتنِ آن غلام قصۂ شکایت نقصان اجرے سوی بادشاہ

رقعہ پر خنگ و پر ہستی و کین — می فرستد پیشِ شاہ نازنین

کالبد نامہ است اندرو سے نگر — ہست لائق شاہ را آنکہ ببر

گوشۂ رو نامہ را بکشا بخوان — ببین کہ حرفش ہست در خورِ شہان

گر نباشد در خور آن را پارہ کن — نامۂ دیگر نویس و چارہ کن

لیک فتح نامہ تن زیب مدآن — ورنہ ہر کس سرِ دل دیدی عیان
نامہ بکشادن چہ دشوار ست صعب — کارِ مردان ست نی طفلان لعب
جملہ بر فہرست قانع گشتہ ایم — زانکہ در حرص و ہوا آغشتہ ایم
باشد آن فہرست دامی عامہ را — تا چنان دانند متنِ نامہ را
باز کن سرنامہ را گردن متاب — زین سخن واللہ اعلم بالصواب
ہست آن عنوان چو اقرارِ زبان — متن نامہ سینہ را کن امتحان
کہ موافق ہست با اقرارِ تو — تا منافق وا رنبود کارِ تو
چون جوالِ بس گرانی مے بری — زان نیاید کم کہ در وے بنگری
کہ چہ داری در جوال از تلخ و خوش — گر ہمی ارزد کشیدن را بکش
ورنہ خالی کن جوالت را ز سنگ — باز خر خود را ازین بیکار و تنگ
در جوال آن کن کہ مے باید کشید — سوے سلطانان و شاہانِ رشید
زشت بنود کاین جوالِ پر ز ریگ — میکشی و باشد آن ہم مردہ ریگ
چون نمی تانی کہ پر لعلش کنے — ہم تہی بہتر کہ ہمجنس تنے

از جیفہ و مردہ ریگ

حکایت آن فقیه با دستار بزرگ و آنکه دستارش بربود و بانگ و نعرهٔ فقیه که بازش کن و ببین که چه می بری آنگاه ببر

ربط این حکایت با آن آیات باوست سرّ گوشه رونما سر ایکتا بخوان بنواخ سر

یک فقیهی ژندها بر چیده بود
در عمامه خویش در پیچیده بود

تا شود زفت و نماید آن عظیم
چون در آید سوی محفل در حطیم

ژندها از جاها پیراسته
ظاهر دستار ازان آراسته

ظاهرِ دستار چون حلّهٔ بهشت
چون منافق اندرون سوداوشت

پاره پاره دلق و پشمینهٔ و پوستین
در درونِ آن عمامه بد دفین

روی سوی مدرسه کرده صبوح
تا بدین ناموس یابد او فتوح

در رهِ تاریک مردی جامه کن
منتظر استاده بُد از بهرِ فن

دزد ربود او از سرش دستار را
پس دوان شد تا بیازد کار را

پس فقیهش بانگ برزد کای پسر
باز کن دستار را انگه ببر

اینچنین که چار پرّه می پری
باز کن آن را بدستِ خود بمال

چونکه بازش کرد آن کو می گریخت
صد هزاران ژنده اندر ره بریخت

زان عمامه رفت نابا لیست او
ماند یک گز کهنه در دستِ او

بر زمین زد خرقه را کای بی عیار
زین دغل ما را بر آوردی ز کار

وقف است

این چه مکرست و چه تزویر و چه شید — که فگندی مر مرا در قید صید
شرم ناید مر ترا زین ترفها — از دغل بفگندیم ای پر دغا
گفت بنمودم دغل لیکن ترا — از نصیحت باد گفتم ماجرا

نصیحت دنیا مر اهل دنیا را از بان حال و بیوفائی خود و اعانون بوفا جویندگان

همچنین دنیا اگرچه خویش بشگفت — عیب خود را بانگ زد با جمله گفت
اندرین کون و فساد ای اوستاد — آن دغل کون و نصیحت دان فساد
کون میگوید بیا من خوش پیم — وان فسادش گفت رو من لاشیم
ای ز خوبی بهاران لب گزان — بنگر آن سردی و زردی خزان
روز دیدی طلعت خورشید خوب — مرگ او را یاد کن وقت غروب
بدر را دیدی برین خوش چار طاق — حسرتش را هم ببین اندر محاق
کودکی از حسن شد مولای خلق — بعد پیری شد حریف پر سوای خلق
گر تن سیمین تبان کردت نگار — بعد پیری بین تنی چون پنبه زار
ای بدیده لوتهای چرب خیز — فضلهٔ آن را ببین در آبریز
مر خبث را گو که آن خوبیت کو — آن فریب و حسن و مر غوبیت کو
بر طبق کو عشوه و زمی و خوت — بر سبد کو جلوه و نغزی و لوت
گوید او آن دانه بد من دام آن — چون شدی تو صید شد دانه نهان
بس انامل رشک استادان شده — در صناعت عاقبت لرزان شده

یعنی ست پس هر دو یکیست عاقبت بین نیست آن شخص مانند زنان از مردان که عاقبت بین اند کم و ناقص ست ۱۲

زنگسِ چشمِ خمارے همچو جان — آخر اعمش بین و آب از وی چکان
خیدرے کاندر صفِ شیران رود — آخر او مغلوبِ موشے می شود
طبعِ تیزِ دوربینِ محترف — چون خرِ پیرش ببین آخر خرف
زلف و جعدِ مشکبارِ عقلِ بر — آخرِ او دم زشتِ پیرِ خر
خوش ببین کونش ز اول باگشاد — وآخر آن رسوائیش بین و فساد
زان که او بنمود پیدا دام را — پیشِ تو برکند سلبت خام را
پس مگو دنیا تبر و بر من فریفت — ورنه عقلِ من ز دامش می شگفت
طوقِ زرّین و حمائل بین هله — غل و زنجیری شدست و سلسله
همچنین هر جزو عالم مے نگر — اوّل و آخر در آرش در نظر
هر که آخر بین ترا و مسعود تر — هر که آخر بین ترا و مطرود تر
روی هر یک چون مهِ فاخر ببین — چونکه اوّل دیده شد آخر ببین
تا نباشی همچو ابلیسِ اعورے — نیم بینِ نیم نے چون ابترے
دید طینِ آدم و دینش ندید — اینچنان دید آنچنان بینش ندید
فضلِ مردان بر زنان ای بو شجاع — نیست بهرِ قوت و کسب و ضیاع
ورنه شیر و پیل را بر آدمے — فضل بودی بهرِ قوت ای عمی
فضلِ مردان بر زنان ای عالی پست — زان بود که مرد پایان بین تر است
مرد کاندر عاقبت بینی خمست — او ز اهلِ عاقبت چون زن کم ست

از جهان دو بانگ می آید بضد — تا کدامین را تو باشی مستعد
آن یکی بانگش نشور اتقیا — وان دگر بانگش فریب اشقیا
بانگ خار و بانگ اشگوفه شنو — بعد ازان شو بانگ خارش را گرو
من شگوفه خارم اے فخر کبار — گل بریزد من بمانم شاخ خار
بانگ اشگوفه اش که اینک گلفروش — بانگ خار او که سوی ما مکوش
این پذیرفتی بماندے زان دگر — کہ محب از ضد محبوب ست کر
آن یکی بانگ اینکه اینک حاضرم — بانگ دیگر بنگر اندر آخرم
حاضری ام هست چون مکر و کمین — نقش آخر زانیه اول ببین
چون یکی زین دو حوال اندر شدی — آن دگر را ضد و نادر خور شدے
آن خنک آن کو ز اول آن شنید — کش عقول و مسمع مردان شنید
خانه خالی یافت جا را او گرفت — غیر آنش کژ نماید یا شگفت
کوزهٔ نو کو به خود بوے کشید — آن خبث را آب نتواند برید
در جهان هر چیز چیزے میکشد — کفر کافر را و مرشد را رشد
کهربا هم هست و مقناطیس هست — تا تو آهن یا کهی آئی بدست
بر دو مقناطیس ار تو آهنے — ور کهے بر کهربا برسے تنی
آن یکی چون نیست با اغیار یار — لاجرم شد پهلوی فجار جار

آن یکے را صحبتِ خار اختیار — لاجرم شد پہلوئے ہر خار خوار

ہست موسیٰ پیشِ قبطی بس دمیم — ہست ہامان پیشِ سبطی بس رحیم

جانِ ہامان جاذبِ قبطی شدہ — جانِ موسےٰ جاذبِ سبطی شدہ

معدۂ خر کہ کشد در اجتذاب — معدۂ آدم جذوبِ گندم آب

گر تو نشناسی کسے را از ظلام — بنگر آورا کوش سازید ست امام

زاں کہ ہر کرّہ پئے مادر رود — تا بدان جنسیتش پیدا شود

آدمی را شیر از سینہ رسد — شیر خر از نیم زیرینہ رسد

بیانِ آنکہ عارف را غذائیست از نورِ حق کہ اِنِّی عِنْدَ رَبِّی یُطْعِمُنِی وَیَسْقِیْنِی و قولہ صلی اللہ علیہ وسلم اَلْجُوْعُ طَعَامُ اللّٰہِ الْمُحْیِی ہم ابدانِ الصدیقین اِنِّی فِی الْجُوْعِ یَصِلُ طَعَامُ اللّٰہِ تَعَالٰی عَزَّ وَجَلَّ

عدل قسّام ست و قسمت کردنیست — این عجب کہ خبز نانے و ظلم نیست

خیر بودے کے پشیمانی بدے ۔۔۔ ظلم بودے کے نگہبانی بدے

روز آخر شد سبق فردا بود ۔۔۔ راز ما را روز کے گنجا بود

حاصل آن کہ در دخول و در ایاب ۔۔۔ در نگر واللہ اعلم بالصواب

خطاب با مغروران دنیا و گرفتاران نفس

اے بکردہ اعتماد دِ الّقی ۔۔۔ بردم و بر جا پلوسی فاسقے

قبۂ بر ساختستی از حباب ۔۔۔ آخر آن خیمہ است بس واہی طناب

زرق چون برق ست اندر نور آن ۔۔۔ راہ نتوانند دیدن رہروان

اینچنان و اہلِ اُو بیحاصل اند ۔۔۔ ہر دو اند ربیوفائی یکدل اند

زادۂ دنیا چو دنیا بیوفاست ۔۔۔ گرچہ رو آرد بتو آن رو قفاست

اہلِ آن عالم چو آن عالم زپیر ۔۔۔ تا ابد در عہد و پیمان مستم

خود دو پیغمبر بہم کی ضد شدند ۔۔۔ معجزات از ہمدگر کی بستدند

کے شود پژمردہ میوہ آنچنان ۔۔۔ شادیِ عقبے انگرد دانمان

نفس نبی عہدست زان رو کشتنی ست ۔۔۔ او دنی و قبلہ گاہِ او دنی ست

نفسہا را لائق ست این انجمن ۔۔۔ مردہ را در خود بود گور و کفن

نفس اگرچہ زیرک ست و خردہ دان ۔۔۔ قبلہ اش دنیاست و را مُردہ دان

آبِ وحی حق بدین مُردہ رسید ۔۔۔ شد ز خاکِ مردۂ زندہ پدید

تا نیاید وحی زو غره مباش
تو بدان گلگونهٔ طال تباش

بانگ وصیتی چو که آن خامل نشد
تا نب خورشیدی که آن آفل نشد

آن هنرهای دقیق و قال و قیل
قوم فرعون اند اجل چون آب نیل

رونق و طاق و طرب و سحر شان
گرچه خلقان را کشد گردنکشان

سحرهای ساحران دان جمله را
مرگ چوبی دان که آن شد اژدها

جادو یها را همه یک لقمه کرد
یک جهان پر شب بدان را صبح خورد

نور ازان خوردن نشد افزون و بیش
بل همان سان ست کو بوده است پیش

در اثر افزون شد و در ذات نے
ذات را افزونی و آفات نے

حق ز ایجاد جهان افزون نشد
آنچه اول آن نبود اکنون نشد

لیک افزون شد اثر ز ایجاد خلق
درمیان این دو افزونیست فرق

شد فزونے اثر اظهار او
تا پدید آید صفات و کار او

هست افزونی هر ذاتے دلیل
کو بود حادث بعلتها علیل

نکته شد باریک اینجا ای رفیق — لیک بشنو تو مقالات دقیق

تفسیر آیۀ فاوجس فی نفسه خیفة موسی قلنا لاتخف انک انت الاعلی

گفت موسی اسحر هم حیران کنی ست — چون کنم کاین خلق را تمییز نیست

گفت حق تمییز را پیدا کنم — عقل بی تمییز را بینا کنم

چونکه معجزهات را ظاهر کنم — عقل را در دیدنش قاهر کنم

دیده بختم عقل بی تمییز را — کور سازم جاهل ناچیز را

گرچه چون دریا برآورد ند کف — موسیا تو غالب آئی لاتخف

بود اندر عهد خود سحر افتخار — چون عصا شد مار آنها گشت عار

هر کسی را دعوی حسن و نمک — سنگ مرگ آمد نمکهارا محک

سحر رفت و معجزه موسی گذشت — هر دو را از بام بود افتادشت

بانگ طشت سحر جز لعنت نماند — بانگ طشت دین بحر رفعت نماند

چون محک پنهان شدست از مردمان — در صف آی قلب اکنون لاف زن

وقت لافست محک چون غایبست — می برندت از عزیزی دست دست

هر دمت عزی و نازی در فزود — چون محک آمد چرا گشتی کبود

قولہ پیش ازیں مصرع اول این بیت ہست است و مصرع دوم چنیں و صبح آن اخرت و آنچہ دروست و مسیح کاذب دنیا و آنچہ در دست یا صبح صادق

قلب مسگوید ز نخوت ہر دمم
اے زرِ خالص من از تو کی کمم

زر ہمیگوید بلے ای خواجہ تاش
لیک می آید محک آماده باش

مرگِ تن ہدیہ است بر اصحاب راز
زرِ خالص را چہ نقصان ست گاز

قلب اگر در خویش آخر بین بدے
آن سیہ کاخر شدا و اول شدے

چون شدی اول سیہ اندر لقا
دور بودے از نفاق و از شقا

کیمیائے فضل را طالب بدے
عقل او بر زرقِ او غالب بدے

چون شکستہ دل شدی از حالِ خویش
جا بر اشکستگان دیدی بہ پیش

عاقبت را دید او اشکستہ شد
از شکستہ بند دردم بستہ شد

فضل مسہا را سوئے اکسیر راند
آن زر اندود از کرم محروم ماند

اے زر اندودہ مکن دعوی ببین
کہ نماند مشتریت اعمی چنین

نورِ محشر چشمِ شان بینا کند
چشم بندے ترا رسوا کند

ننگر آنہا را کہ آخر دیدہ اند
حسرتِ جانہا و رشکِ دیدہ اند

ننگر آنہا را کہ حالے دیدہ اند
سر فاسد ز اصل سر بریدہ اند

پیشِ حالی بین کہ در جبل ست و شک
صبحِ صادق صبحِ کاذب ہر دو یک

صبح کاذب صد هزاران کاروان — داد بر باد هلاکت اے جوان
صبح صادق را طلب کن اے عزیز — تا ز صدق او شوی صاحب تمیز
نیست نقدی کش غلط اندر نیست — وای آن جان کش محک و گازنیست
باز رو سوے غلام و کتبتش — کو سوی شه می نویسد نامه خوش

زجر کردن مدعی را از دعوی و امر کردن او را بمتابعت انبیا و اولیا

بو مسیلم گفت من خود احمدم — دین احمد را بفن برهم زدم
بو مسیلم را بگو کم کن بطر — عشرهٔ اول مشو آخر نگر
این قلاوزی مکن از حرص جمع — پس روی کن تا رود در پیش شمع
شمع مقصد را نماید مسیحوار — کاین طرف دانه است یا خود دامگاه
گر بخواهی ورنخواهی باچراغ — دیده گردد نقش باز و نقش زاغ
گرچه این زاغان دغل افروختند — با بانگ بازان سفید آموختند
با بانگ هدهد گر بیاموزد قطا — راز هدهد کو و پیغام سبا
با بانگ پرستهٔ زبربسته بدان — تاج شاهان را ز تاج هدهدان
حرف درویشان و نکته عارفان — بسته اند این بیحیایان بر زبان
هر هلاک امت پیشین که بود — زانکه جد جد را گمان بردند جود

بود شان تمیز کان مظهر کند ۔۔۔ لیک حرص و آز کور و کر کند

کوری کوران ز رحمت دور نیست ۔۔۔ کوری حرص ست کان معذور نیست

چار میخ شه ز رحمت دور نے ۔۔۔ چار میخ حاسدی مغفور نے

ما هیا آخر نگو بنگر به شست ۔۔۔ بد گلوئی چشم آخر بینیت بست

باد دو دیده اوّل و آخر ببین ۔۔۔ هین مباش اعور چو ابلیس لعین

اعور آن باشد که حالی دید و بس ۔۔۔ چون بهائم بنگرد از پیش و پس

چون دو چشم گاو در جرم تلف ۔۔۔ همچو یک چشم ست کش بنود شرف

نصف قیمت ارزد آن دو چشم او ۔۔۔ که دو چشمش راست مسند چشم تو

ور کنے یک چشم آدم زاده ۔۔۔ نصف قیمت لازم ست از جاده

زانکه چشم آدمی تنها بخود ۔۔۔ بے دو چشم یار کارے میکند

چشم خر چون آلتش بی آخرست ۔۔۔ گر دو چشمش مست حکمش اعورست

این سخن پایان ندارد آن خفیف ۔۔۔ می نویسد رقعه در طمع زعیف

بقیه قصهٔ آن نوشتن غلام رقعه را لطلب اجرے

رفت پیش از نامه پیش مطبخے ۔۔۔ کاے بخیل از مطبخ شاه سخے

دور ازو وز همت او کاین قدر ۔۔۔ از جری ام آید ش اندر نظر

گفت بهر مصلحت فرموده است ۔۔۔ نے برای بخل دنی تنگی دست

گفت دلپذیر ست والله این سخن ۔۔۔ پیش شه خاک ست هم زر کهن

مطلعی ده گونه حجت برفراشت — او همه رو کرد از حرصی که داشت

چون جری کم آمدش در وقتِ چاشت — زد بسے تشنیع و او سودی نداشت

گفت قاصد مستکینید اینها شما — گفت نے که بنده فرمانیم ما

این مگیر از فرع این از اصل گیر — بر کمان کم زن که از بازو ست تیر

مار میت از زمیت ابتلاست — بر نبی کم نه گنه کان از خداست

آب از سر تیره است ای خیره چشم — پیشتر بنگر یکے بکشاے چشم

شد ز خشم و غم دردن بقعه — سوی شه بنوشت خشمین رقعه

اندران رقعه ثناے شاه گفت — گوهر جود و ثناے شاه سفت

ک ز بحر و ابر افزون گفتِ تو — در قضاے حاجتِ حاجات جو

زانکه ابر انچه دهد گریان دهد — گفتِ تو خندان بپاپی خوان نهد

ظاهر رقعه اگرچه مدح بود — بوے خشم از مدح اثرهاے نمود

زان همه کارِ تو بی نوریست وزشت — که تو دوری دور از نور سرشت

رونقِ کارِ حسان کاسد شود — همچو میوه تازه زو فاسد شود

رزقِ دنیا برآرد زو کساد — زانکه هست از عالمِ کون و فساد

خوشش نگردد از مدیحی سینها — چونکه در مدّاح باشد کینها

اے دل از کین و کراهت پاک شو — وانگهان الحمد خوان چالاک شو

بر زبان الحمد و اکراه درون — از زبان تلبیس باشد یا فسون

وانگهان گفته خدا که ننگرم — من بظاهر من بباطن ناظرم

حکایتِ آن مدّاح که از جهت ناموس شکر ممدوح میکرد و بوی اندوه و غم اندرون او از خلاقت دلق او ظاهری نمود که آن شکرها همه لافست و دروغ

آن یکے با دلق آمد از عراق — باز پرسیدند یاران از فراق

گفت آرے بُد فراق الّا سفر — بود بر من بس مبارک مژده ور

که خلیفه داده ده خلعت مرا — که قرینش باد صد مدح و ثنا

شکرها و حمدها بر می شمرد — تا که شکر از حد و اندازه بیرد

پس بگفتندش که احوال ترند — بر دروغ تو گواهی می دهند

تن برهنه سر برهنه سوخته — شکر را دزدیده یا آموخته

کو نشانِ شکر و حمدِ میرِ تو — بر سر و بر پاے بی توقیرِ تو

گر زبانت مدحِ آن شه مے تند — هفت اندامت شکایت می کند

در سخاے آن شه و سلطانِ جود — مر ترا کفشے و شلوارے نبود

گفت من ایثار کردم آنچه داد — هرچه میسر تقصیری نکرد از افتقاد
بستدم جمله عطاها از امیر — بخش کردم بر یتیم و بر فقیر
مال دادم بستدم عمر دراز — در جزا زیرا که بودم پاکباز
پس بگفتندش مبارک مال رفت — چیست اندر باطنت این دود و تفت
صد کراهت در درونِ تو چو خار — کے بود آنده نشانِ اختیار
کو نشانِ عشق و ایثار و رضا — گر درست است آنچه گفتی ما مضی
خود گرفتم مال گم شد میل کو — سیل اگر بگذشت جایِ سیل کو
چشم تو گر بد سیاه و جان فزا — گر نماند او جانفزا ارزق چرا
کو نشانِ پاکبازی ای رشت — بوے لاف کژ همی آید خمش
صد نشان باشد درون ایثار را — صد علامت هست نیکوکار را
مال در ایثار اگر گردد تلف — در درون صد زندگی آید خلف
در زمینِ حق زراعت کردنی — تخمهاے پاک و انگه دخل نی
گر نگردد زرع جان یک دانه صد — صحن ارض الله واسع کے بود
اصل ارض الله قلبِ عارفست — لامکان ست و ندارد فوق و پست
گر زوید خوشه از روضات هو — پس چه واسع باشد ارض الله بگو
چونکه این ارضِ فنا بی ریع نیست — چون بود ارض الله آن مستوسعی ست
زرع آن را نے حدوے عد بود — کمترین دانه دهد هفصد بود

حمد گفتی کو نشانِ حامدون
نی برونت هست اثرنی اندرون

حمد عارف مرخدا را راست است
که گواهِ حمدِ او شد پا و دست

از چه تاریک حبسش پر کشید
وز تگِ زندانِ دنیا اش خرید

اطلس تقوے و نورِ متلف
آیتِ حمد است اورا بر کتف

وا رهیده از جهانِ عاریه
ساکنِ گلزار و عینِ جاریه

بر سریرِ عالی همتش
مجلس و جاه و مقام و رتبتش

مقعدِ صدقیه صدیقان درو
جمله سرسبزند و شاد و تازه رو

حمد شان چون حمدِ گلشن از بهار
صد نشانے دارد و صد گیر و دار

بر بهارش چشمه و نخل و گیاه
وان گلستان و نگارستان گواه

شاهد شاهد هزاران هر طرف
در گواهی مسیحو گوهر بر صدف

بوے سرّے بر بیاید از دمت
وز سرور و تابدای لافی غمت

بو شناسانند حاذق در مصاف
تو بجلد بهاے هوکم کن گزاف

تو ملاف از مشک کان بوی پیاز
از دمِ تو مے کند مکشوفِ راز

گلشکر خوردم همیگوئی دبوے — مے زند از سیر گہ یا وہ گوے

هست دل مانندهٔ خانهٔ بنگلان — خانهٔ دل را نهان همسایگان

از شگاف روزن و دیوارها — مطلع گردند بر اسرارها

از شگافے که ندارد هیچ وهم — صاحب خانه ندارد هیچ سهم

از بنے بر خوان که دیو و قوم او — مے برند از حال انسی خفیه بو

از رهے که انس از آن آگاه نیست — زانکه زین محسوس و زین اشباه نیست

در میان ناقدان رزقے متن — با محک اے قلب دون لافے مزن

مر محک را ره بود نقد و قلب — که خدایش کرد امیر جسم و قلب

چون شیاطین با غلیظیهای خویش — واقف انداز سر ما و فکر و کیش

مسلکے دارند در دیده درون — ما ز درزیهای ایشان سرنگون

دمبدم خبط و زیانے می کنند — سرنج مے بینند زان جان و جسد

پس چرا جانهای روشن در جهان — صاحب نقب و شگاف و روزنند

در سرایت کمتر از دیوان شدند — روحها که خیمه بر گردون زدند

دیو و دزد انه سوے گردون رود — از شهاب محرق او مطعون شود

سرنگون از چرخ زیر افتد چنان — که شقی در جنگ از زخم سنان

آن ز رشک روحهاے دلپسند — از فلک شان سرنگون می افگنند

۳ جهت ملاحظه شیاطین را از فلک سرنگون می انداز ند تا دیوان مرتبهٔ روحهای دلپسند و دلیا نرسند ۱۲ منه

تو اگر شلّی ولنگ و کور و کر — این گمان بر روحهای مه مبر
شرم دار و لاف کم زن جان مکن — کاین بسی جاسوس هست آن سوی تن

در یافتنِ طبیبان الٰهی امراضِ دل و دین را در سیمای مرید و بیگانه از لحنِ گفتار و رنگِ چشمِ او و بی انیمه نیز از راهِ دل که انّهم جواسیس القلوب فجاسوهم بالصدق

این طبیبانِ بدن دانشوراند — بر سقامِ تو ز تو واقف ترانند
تا ز قاروره همی بینند حال — که ندانی تو از آن رو اعتدال
هم ز نبض و هم ز رنگ و هم ز دم — بو برند از تو بهر گونه ستم
پس طبیبانِ الٰهی در جهان — چون ندانند از تو بی گفتِ دهان
هم ز نبضت هم ز چشمت هم ز رنگ — صد سقم بینند در تو بی درنگ
این طبیبانِ نوآموزندِ خود — که بدین آیات شان حاجت بود
کاملان از دور نامت بشنوند — تا بقعرِ تار و پودت در روند
بلکه پیش از زادنِ تو سالها — دیده باشندت ترا با حالها
حالِ تو دانند یک یک مو بمو — زان که پُر بودند از اسرارِ هو

مژده دادنِ بایزید قدس سرّه از زادنِ ابو الحسنِ خرقانی رح

پیش از سالها و نشان دادنِ صورت و سیرتِ او یک بیک و نوشتنِ تاریخ نویسان آن را جهت صدقِ او

آن شنیدی داستانِ بایزید — کز حالِ بوالحسن پیشین چه دید

روزی آن سلطانِ تقوی میگذشت — با مریدان جانبِ صحرا درشت

بوی خوش آمد مر او را ناگهان — در سواد رمی ز سوی خارقان

هم بدانجا ناله مشتاق کرد — بوی را از باد استنشاق کرد

بوی خوش را عاشقانه می کشید — جانِ او از باد باده می چشید

کوزه کو از بیخ آبه پر بود — چون عرق بر ظاهرش پیدا شود

آن ز سردی باد آبی گشته است
از درون کوزه نم بیرون بجست

باد بوے آور مرا و را آب گشت
آب هم او را شراب ناب گشت

چون در و آثارِ مستی شد پدید
یک مریدش را ازان دم بر رسید

پس بپرسیدش که این احوالِ خوش
کز برونست از حجاب پنج و شش

گاه سرخ و گاه زرد و گه سپید
می شود رویت چه حالست و نوید

می کشی بوی و بظاهر نیست گل
بیشک از غیبست و از گلزار گل

اے تو کامِ جانِ هر خود کامه
هر دم از غیبت پیام و نامه

هر دمے یعقوب وار از یوسفی
میرسد اندر مشامِ تو شفی

قطره بر ریز بر مازان سبو
شسته زان گلستان یا ما بگو

خوندارم اے جمالِ مهتری
کز لبِ ما خشک و تو تنها خوری

اے فلک پیمای چست و چست خیز
زان چه خوردی جرعه بر ما بر بریز

میرِ مجلس نیست در دوران دگر
جز تو اے شه در حریفان در نگر

کی توان نوشید این می زیردست
می یقین مر مرد را رسوا گرست

بوی را پوشیده و مکنون کند
چشم مستِ خویشتن را چون کند

خود نه آن بوییست این کاندر جهان
صد هزاران پرده اش دارد نهان

پر شد از تیزی او صحرا و دشت
دشت چه کز وے فلک هم در گذشت

این سرِ خم را به کهگل در گیر
کاین برهنه نیست خود پوشش پذیر

لطف کن اے رازدانِ رازگو — آنچہ بازت صید کردش بازگو

گفت بوے بوالعجب آمد بمن — ہمچنان کہ مرنی را ازیمن

کہ محمد گفت بردست صبا — ازیمن مے آیدم بوی خدا

بوی رامین میرسد از جان ویس — بوے رحمن میرسد ہم ازاویس

از اویس و از قرن بوے عجب — مرنی راست کرد و پرطرب

چون او پس از خویش فانی گشته بود
آن زمینی آسمانی گشته بود

آن هلیله پرورده در شکر
چاشنی تلخیش نبود دگر

آن هلیله رسته از ما و منی
نقش دارد از هلیله طعمنی

آن کسی کز خود بکلی در گذشت
این منی و مائی خود در نوشت

این سخن پایان ندارد باز گرد
تا چه گفت از وحی غیب آن شیر مرد

جواب سلطان بایزید قدس سرّہ در معنی قول رسول صلی اللہ علیہ وسلم کہ انی لاجد نفس الرحمن من قبل الیمن

گفت زین سو بوی یاری میرسد
کاندرین ده شهریاری میرسد

بعد چندین سال می زاید شهی
میرسند بر آسمانها خرگهی

رویش از گلزار حق گلگون بود
از من او اندر مقام افزون بود

چیست نامش گفت نامش بوالحسن
حلیه اش واگفت زابرد تا ذقن

خد او و رنگ او و شکل او
یک بیک واگفت از گیسو و رو

حلیهای روح او اسم نمود
از صفات و از طریق و جا و بود

حلیهٔ تن همچو تن عاریت است
دل بران کم نه که آن یک ساعت است

حلیهٔ روح طبیعی هم فناست
حلیهٔ آن جان طلب کان بر سماست

جسم او همچون چراغی بر زمین
نور او بالای سقف هفتمین

آن شعاعِ آفتاب اندر وثاق — قرصِ او اندر جهانِ چار طاق
نقشِ گل در زیر بینی بهرِ لاغ — بوی گل بر سقف و ایوانِ دماغ
مردِ خفته در عدن دیده فرق — عکسِ آن بر جسمِ افتاده عرق
پیرهن در مصر رهنِ یک حریص — پر شده کنعان ز بوی آن قمیص
بر نبشتند آن زمان تاریخ را — از کباب آراستند آن سیخ را
چون سید آن وقت و آن تاریخ راست — زان زمین آن شاه پیدا گشت خاست

زادن شیخ ابوالحسن قدس سره خرقانی بعد از وفات شیخ بایزید روح الله روحه بهمان تاریخ

زاده شد آن شاه و نزدِ ملک باخت — از عدم پیدا شد و مرکب بتاخت
از پسِ آن سالها آمد پدید — بوالحسن بعد از وفاتِ بایزید
جمله خوهای او زامساک وجود — آنچنان آمد که آن شه گفته بود
لوح محفوظ است او را پیشوا — از چه محفوظ است محفوظ از خطا
نی نجوم است و نه رمل است و نه خواب — وحی حق و الله اعلم بالصواب
از پی روپوشِ عامه در بیان — وحی دل گویند آن را صوفیان
وحی دلگیرش که منظرگاهِ اوست — چون خطا باشد که دل آگاهِ اوست
مومنا ینظر بنور الله شدی — از خطا و سهو ایمن آمدی

رجوع بحکایت کمی اجرای آن غلام و در بیان اجرای دل و جانِ صوفی از طعامِ الله تعالی

صوفیے از فقر چون در غم شود
عین فقرش دایه و مطعم شود

زانکه حبشت از مکاره رسته است
رحم قسم عاجز نوشکسته است

آنکه سرها بشکند او از غلو
رحم حق و خلق نماید سوے او

این سخن پایان ندارد و ابخوان
از کم اجرای نان شد ناتوان

شاد آن صوفی که رزقش کم شود
آن شبه در گردد و او یم شود

زان جزای خاص هر که آگاه شد
او سزای قرب و اجری گاه شد

زان جزای روح چون نقصان شود
جانش از نقصان او لرزان شود

پس بداند که خطائی رفته است
که سمن زار رضا نشگفته است

همچنان کان شخص از نقصان کشت
رقعه سوی صاحب خرمن نوشت

رقعه اش بردند پیش میر راد — خواند او رقعه جواب لایق داد

گفت او را نیست الا درد قوت — پس جواب احمق اولی تر سکوت

نیستش درد فراق و وصل هیچ — بند فرع ست او نجوید اصل هیچ

احمق ست و مرده ٔ ماو منی — کز غم فرعش فراغ اصل نی

آسمانها و زمین یک سیب دان — کز درخت قدرت حق شد عیان

تو چو کرمی در میان سیب در — وز درخت و باغبانی بی خبر

آن یکی کرمی دگر در سیب هم — لیک جانش از برون صاحب علم

جنبش او واشگافد سیب را — برنتابد سیب آن آسیب را

بر دریده جنبش او پرده ها — صورتش کرم ست و معنی اژدها

آتشی کاول ز آهن می جهد — او قدم بس ست بیرون می نهد

وانیه اش بنیه است اول لیک اخیر — مے رساند شعله ها را تا اثیر

مرد اول بسته ٔ خواب و خورست — آخر الامر از ملائک برترست

در پناه پنبه و کبر تیا — شعله ٔ نورش برآید تا سها

عالم تاریک روشن میکند — کنده ٔ آهن بسوزن میکند

گرچه آتش تیز هم جسمانی است — نی ز روح ست و نه از روحانی است

جسم را نبود ازان عز بهره — جسم پیش بحر جان چون قطره

جسم از جان روز افزون می شود — چون رود جان جسم بین چون می شود

حدیث جسمت یک دو گز خود بیش نیست — جانِ تو تا آسمان جولان کنیست

تا بہ بغداد و سمرقند ای همام — روح را اندر تصور نیم گام

تو دو درم سنگ ست پیہ چشمِ تان — نورِ روحش تا عنانِ آسمان

نورِ بے این چشم می بینید بخواب — چشمِ بے این نور چہ بود جز خراب

جانِ زریش و سبلتِ تن فارغ ست — لیک تن بیجان بود مُردار و پست

بارنامہ روحِ حیوانی ست این — پیشتر رو روحِ انسانی ببین

بگذر از انسان و هم از قال و قیل — تا لبِ دریاے جانِ جبرئیل

بعد از انت جانِ احمد لب گزد — جبرئیل از بیمِ تو واپس خزد

گوید ار آیم بقدرِ یک کمان — من بسوے تو بسوزم در زمان

این بیابان خود ندارد پا و سر — بی جوابِ نامہ خستہ است آن پسر

آشفتنِ آن غلام از نارسیدنِ جوابِ نامہ از قبلِ شاہ

چون جوابِ نامہ نامد خیرہ گشت — وز غمِ او آبِ صافی تیرہ گشت

نی قرارش ماند و نی خواب از جنون — روز و شب بُد در تفکر سرنگون

کاے عجب چونم نداد آن شہ جواب — یا خیانت کرد رقعہ بر زتاب

رقعہ پنہان کرد و نمود او پشاہ — کو منافق بود و آبے زیرکاہ

رقعهٔ دیگر نویسم زآزمون — دیگرے جویم رسولے ذوفنون
بر امیر دو مطیخ دو نامه بر — عیب بنهاده زجهل آن بیخبر
میسج گرد خود نمیگردد که من — کژ روی کردم چو اندر دین شمن

کژ وزیدن باد بر تختِ سلیمان علیه السلام بسبب زلّت او

باد بر تختِ سلیمان رفت کژ — پس سلیمان گفت باد کشهٔ مغز
باد هم گفت اے سلیمان کژ مرو — ور روے کژ از کژم خشمین مشو
این ترازو بهرِ این بنهاد حق — تا رود انصاف ما در سبق
از ترازو کم کنے من کم کنم — تا تو با من روشنی من روشنم
همچنین تاجِ سلیمان میل کرد — روزِ روشن را بر و چون لیل کرد
گفت تا جا کژ مشو بر فرقِ من — آفتا به گم مشو از شرقِ من
راست میکرد او بدست آن تاج را — باز کج می شد بر و تاج اے فتی
هشت بارش راست کرد و گشت کژ — گفت تا جا چیست آخر کژ مغز
گفت اگر صدره کنی تو راست من — کژ شوم چون کژ روی اے مؤتمن
پس سلیمان اندرون راست کرد — دل بر آن شهوت که بودش گشت سرد
بعد ازان تا جش همان دم راست شد — آنچنان که تاج را می خواست شد
بعد از انش کژ همیکرد او بقصد — تاجِ او می گشت تارک جو بقصد
هشت کرّت کژ نهاد آن متهرش — راست می شد تاج بر فرقِ سرش

شنیدن شیخ ابوالحسن خرقانی خبر دادن

شاه گفت ای تاج چونست این زمان — چون فشاندی پر زگل پر دار کن
تاج ناطق گشت کای شه ناز کن — پرده‌های غیب این برهم درم
نیست دستوری کزین من بگذرم — مرد هانم راز گفت ناپسند
بر دهانم نه تو دست خود به بند — بر کسی تهمت منه بر خویش گرد
پس ترا هر غم که پیش آید زدرد — آن مکن که مے بگالید آن غلام
ظن مبر بر دیگری ای دستکام — گاه خشمش با شهنشاه سخی
گاه جنگش بارسول و مطبخے — طفلگان خلق را سر می ربود
همچو فرعونے که موسیٰ هشته بود — او شده اطفال را گردن گسل
آن عدو در خانهٔ آن کور دل — واندرون خوش گشته با نفس گران
تو هم از بیرون بدے با دیگران — وز برون تهمت بهر کس می نهے
خود عدوت اوست قندش میدهی — با عدو و خویش بیگانه با نرا مذل
همچو فرعونے تو کور و کور دل — مے نوازی مر تن پر غم را
چند فرعونا کشی بے جرم را — حکم حق بے عقل و کورش کرده بود
عقل او بر عقل شاهان می فزود — گر فلاطون ست حیوانش کند
مهر حق بر چشم و بر گوشش نخرد — آنچنان که حکم غیب بایزید
حکم حق بر لوح مے آید پدید

بایزید را از بودنِ او و احوال او پیش از زادنِ او

همچنان آمد که او فرموده بود — بوالحسن از مردمان آن را شنود

که حسن باشد مرید و مُتَّبَع — درس گیرد هر صباح از تربتم

هر صباحی آید و خواند سبق — بر سرِ خاکم شود پیدا بحق

گفت من هم نیز خوابش دیده ام — وز زبانِ شیخ این بشنیده ام

هر صباحی تیز رفتی بی فتور — بر سرِ گورش نشستی با حضور

هر صباحی رو نهادی سوی گور — ایستادی تا ضحیٰ اندر حضور

تا مثالِ شیخ پیشش آمدی — تا که بی گفتی شکالش حل شدی

تا یکی روزی بیامد با سعود — گورها را برف نو پوشیده بود

تو بر تو برفها همچون عَلَم — قُبّه قُبّه دید و شد جانش بغم

بانگش آمد از حظیره شیخ حی — ها انا ادعوک کی تسعی الی

همین بیا این سو بر آوازم شتاب — عالم اربرفست روی از من متاب

حالِ او زان روز شد خوب و بدید — آن عجایب که اول می شنید

باز باید گشت سوی آن غلام — کرد باید آن حکایت را تمام

رقعهٔ دیگر نوشتنِ آن غلام پیشِ شاه چون جوابِ رقعهٔ اول نیامد

نامهٔ دیگر نوشت آن بدگمان — پُر ز تشنیع و نفیر و پُر فغان

که یکی رقعه نوشتم پیشِ شاه — ای عجب آنجا رسید و یافت راه

آن یکی دگر را خواند هم آن خوب خند — هم نداد او را جواب و تن بزد
خشمگ می آورد او را شهریار — او مکرر کرد در قعر پنج بار
گفت حاجب آخر او بنده شماست — گر جوابش بر نویسی هم رواست
از شهی تو چه کم گردد اگر — بر غلام و بنده اندازی نظر
گفت این سهل است اما احمق است — مردِ احمق زشت و مردود حق است
گرچه آمرزم گناه و زلّتش — هم کند در من سرایت علّتش
صد کس از گرگین همه گرگین شوند — خاصهٔ این گر خبیث عقل بند
گر کم عقلی مبادا گبر را — شوم میش بی آب دار دابر را
نم نبارد ابر از شومیِ او — شهر شد ویرانه از بومیِ او
از گرانِ آن احمقان طوفانِ نوح — کرد ویران عالمے را در فضوح

ستودنِ پیغمبر علیه السلام عاقل را و نکوهیدنِ احمق را

گفت پیغمبر که احمق هر که هست — او عدوِّ ما و غولِ رهزن است
هر که او عاقل بود او جانِ ماست — روحِ او و ریحِ او ریحانِ ماست
عقل دشنامم دهد من را ضَئیم — زانکه فیضے دارد از فیّاضِ میم
بنود آن دشنامِ او بیفائده — بنود آن مهمانیش بے مائده
احمق ار حلوا نهد اندر لبم — من ازان حلوا ے او اندر تپم
این یقین دان گر لطیف و رو شنی — نیست بوسِ کونِ خر را چاشنی

سبلتت گنده کند بی فائده
جامه از دیگش سیه بی مائده

مائدهٔ عقلست نے نان و کباب
نورِ عقل ست ای پسر جانِ شراب

نیست غیرِ نورِ آدم راخورش
از جزآن جان نیابد پرورش

زین خورشہا اندک اندک باز بر
کاین غذای خربودنی آن حیوان

تا غذای اصل را قابل شوے
لقمہائے نور را آکل شوے

عکسِ آن نورست کاین نانِ تنست
فیضِ آن جانست کاین جانِ جانست

چون خورے یک بار از ماکول نور
خاک ریزی بر سرِ نانِ تنور

عقل شیدا شد چہ خوانی ترہات
راہ پیدا شد چہ پائی بے ثبات

عقلِ دو عقل است اوّل مکسبے
کہ درآموزے چو در مکتب صبی

از کتاب و اوستاد و مخبر و ذکر
از معانے وز علومِ خوب دیگر

عقلِ تو افزون شود بر دیگران
لیک تو باشی ز حفظِ آن گران

لوحِ حافظ باشی اندر دور و گشت
لوح محفوظ اوست کو زین درگذشت

عقلِ دیگر بخششِ یزدان بود
چشمۂ آن در میانِ جان بود

چون ز سینہ آب و دانش جوش کرد
نے شود گندہ نہ دیرینہ نہ زرد

در رہ نبعش بود بستہ چہ غم
کوہہا جوشد ز خانہ دمبدم

عقلِ تحصیلی مثالِ جویہا
کان رود در خانہ از گویہا

راہ آبش بستہ شد شد بینوا
از درونِ چشم کے بندد ورا

از درونِ خویشتن جو چشمہ را
تا رہے از منّتِ ہر ناسزا

قصّہ شخصیکہ با شخصے مشورت میکرد و او گفت مشورت با دیگری کن کہ من عدوی تو ام

مشورت میکرد شخصے با کسے
کز تردد وارہد روز مجلسے

گفت ای خوش نام غیرِ من بجو
تا ترا سازد مشورت با او بگو

من عدوّم مر ترا با من مپیچ
بنود از رائے عدو پیروز ہیچ

رو کسے جو کہ ترا او ہست دوست
دوست بہرِ دوست لاشک خیر جوست

من عدوّم چارہ بنود کز منی
کژ روم با تو نمایم دشمنی

جستن ار سی از گرگ جستن شرط نیست
جستن از غیرِ محل نا جستنی ست

من ترا بے ہیچ شکّے دشمنم
من ترا کے رہ نمایم رہزنم

ہر کہ باشد ہمنشینِ دوستان
ہست در گلخن میانِ بوستان

ہر کہ با دشمن نشیند در زمن
ہست او در بوستان در گلخن

دوست را ما زار از ما و منت
تا نگردد دوست خصم و دشمنت

خیر کن با خلق بہرِ ایزدت
یا برائے راحتِ جانِ خودت

تا ہمہ را دوست بینی در نظر
در دلت ناید ز کین ناخوش صور

چون کہ کردی دشمنی پرہیز کن
مشورت با یارِ مہر انگیز کن

گفت من دانم ترا ای بو الحسن
کہ توئی دیرینہ دشمن دارِ من

لیک مردی عاقلی و معنوی
عقلِ تو نگذارد ت کہ کجروی

طبع خواهد تا کشد از خصم کین — عقل بر نفس ست بند آهنین

آید و سنگش کند و اد اردش — عقل چون شحنه است در نیکو بدش

عقل ایمانی چو شحنه عادل ست — پاسبان و حاکم شهر دل ست

پیچو گربه باشد او بیدار هوش — ور زند در سور او خاید همچو موش

در هر آنجا که برآرد موش دست — نیست گربه در ربود او مرده است

گربه چه شیر شرزه افگن بود — عقل ایمانی که اندر تن بود

غیرهٔ او حاکم و زندگان — نفرهٔ او مانع چرندگان

شهر پر دزد است و پر جامه کنی — خواه شحنه باش گو خواه نی

عقل در تن حاکم ایمان بود — که ز بیمش نفس در زندان بود

عقل عقل و جان جان ای جان توئی — عقل و جانِ خلق را سلطان توئی

عقل کل سرگشته و حیران تست — کل موجودات در فرمان تست

امیر گردانیدن رسول علیه السلام جوان هذیلی را بر سریه که در آن سپیران و جنگ آزمودگان بودند

یک سریه می فرستادی رسول — بهر جنگِ کافر و دفع فضول

یک جوانے را گزید او از هذیل — میر لشکر کردش و سالار خیل

اصل لشکر بیگان سرور بود — قوم بی سرور تن بے سر بود

این همه کز مرده و پژمرده
ز ان بود که ترک سر ور کرده

از کسل و زنجبل و زماهنی
می کشی سر خویش را سر پیکنی

همچو استوری که بگریزد ز بار
او سر خود گیرد اندر کوهسار

صاحبش در پی دوان کای خیره سر
هر طرف گرگیست اندر قصد خر

گر ز چشم این زمان غائب شوی
پیشت آید هر طرف گرگ قوی

استخوانت را بجاید چون شکر
که نه بینی زندگانی را دگر

آن کمن آخر بانی از علف
آتش از بی هیزمی گردد تلف

هین بگریز از تصرف کردنم
وز گران باری که جان تو منم

تو ستوری هم که نفست غالب است
حکم غالب را بود ای خود پرست

خر نخواندت اسپ خواندت و الجلال
اسپ تازی را عرب گوید تعال

میر آخر بود حق را مصطفی
بهر استوران نفس پر جفا

قل تعالوا گفت از جذب کرم
تا ریاضت تان دهم من را نضم

نفسها را تا مروض کرده ام
زین ستوران بس لگدها خورده ام

هر کجا باشد ریاضت بارهٔ
از لگدهایش نباشد چارهٔ

لاجرم اغلب بلا بر انبیاست
که ریاضت دادن خامان بلاست

سنگ کاید از دمم زغار وید
تا یواش و مرکب سلطان شوید

قل تعالوا قل تعالوا گفت حق
ای ستوران ملول اندر سبق

قل تعالوا قل تعالوا گفت رب
اے ستوران رمیده از ادب

قل تعالوا قل تعالوا گفت حی
اے ستوران فسرده رگ و پی

گر نیایند اے نبی غمگین مشو
ران دوبی تمکین تو پرازکین مشو

گوش بعضی زین تعالوها کرست
هر ستوری را اصطبلی دیگرست

منهزم گردند بعضے زین ندا
هست هر اسپے طویلهٔ او جدا

منقبض گردند بعضے زین قصص
زانکه هر مرغے جدا دارد قفص

خود ملائک نیز تا همتا بدند
زین سبب بر آسمان صف صف شدند

گو دکان گرچه بیک مکتب دراند
در سبق هر یک زیک بالاتراند

مشربی و مذهبے راحتهاست
منصب دیدار حس چشم راست

صد ہزاران گوشہا گر صف زنند — جملہ محتاجانِ چشمِ روشن اند

باز صفِ گوشہا را منصبے — در سماعِ جان و اخبارِ نبی

صد ہزاران چشم را آن راہ نیست — ہیچ چشمی از سماع آگاہ نیست

ہمچنین ہر حس یک یک می شمر — ہر یکے معزول از انکارِ دگر

پنج حس ظاہر و پنج اندرون — در صف اند اندر قیامِ الصافون

ہر کسے کو از صفِ دین سر کشست — میرود سوی صفی کان ناخوش ست

تو ز گفتارِ تعالوا کم مکن — کیمیای بس شگرف ست این سخن

گر تمسی گردد از گفتارت نفیر — کیمیا را ہیچ ازوے دار گیر

این زمان کرست نفس ساحرش — گفت تو سودش کند در آخرش

قل تعالوا اقل تعالوا اے غلام — ہین کہ ان اللہ یدعو بالسلام

خواجہ باز آ از منی وار سرے — سر دری جو کم طلب کن سروری

اعتراض کردن معترضی بر رسول صلی اللہ علیہ وسلم ار میرد گردنیدن ان بذیلی را بر سر

چون پیمبر سروری کرد از بذیل — از برائے لشکرِ منصور خیل

بوالفضولی از حسد طاقت نداشت — اعتراض و لا تسلم بر فراشت

خلق را بنگر کہ چون ظلمانی اند — در متاعِ فانیی چون فانی اند

از تکبر جملہ اندر تفرقہ — مردہ از جانِ زندہ اندر مخرقہ

این عجب کہ جانِ بزندان اندرست — وانگہے مفتاحِ زندانش بدست

تا سر غرقِ سرگین انجمن — میرند بر دامنش جوے روان
دائما پهلو به پهلو بیقرار — پهلوے آرامگاه و پشت دار
نور پنهان ست وجت وجو گواه — کز گزافه دل نمی جوید پناه
گر نبودے حبس دنیا را مناص — نے بدی وحشت نه دل جستی خلاص
وحشتت همچون موکل مے کشد — که بجوا ے ضال منهاج رشد
هست منهاج و نهان در کمن ست — یافتش رهنِ گزافه جستن ست
تفرقه جویاے جمع اندر کمین — تو درین طالب رخ مطلوب بین
مردگانِ باغ برجسته ز بن — کان دهنده زندگی را فهم کن
چشمِ این زمدانیان هر دم بدر — کے بدے گر نیستے کس مژده ور
صد هزار آلودگانِ آب جو — کے بدندی گر نبودے آبجو
بر زمین پهلوت را آرام نیست — زانکه در خانه لحاف و بستر یست
بیمقرگاهے نباشد بیقرار — بے خمار اشکن نباشد این خمار
گفت نبی نی یارسول الله کمن — سرد در لشکر مگر شیخ کهن

یارسولِ اللہ جوانِ آرشیر زاد
غیرِ مردِ پیر سر لشکر مباد

ہم تو گفتستی و گفتِ تو گوا
پیر باید پیر باید پیشوا

یارسول اللہ درین لشکر نگر
ہست چندین پیر و از دی پشتیر

زین درخت آن برگ زردش بہ ازین
سیبہائے پختہ اورا بہ ازین

برگہای زرد او خود کی تہی ست
این نشانِ پختگی و کاملی ست

برگ زردِ ریش و آن موی سپید
بہرِ عقلِ پختہ مے آرد نوید

برگہائے نو رسیدہ سبز فام
شد نشانِ آنکہ آن میوہ است خام

برگ بی برگی نشانِ عارفی ست
زردی رخسارِ سرخ و صیرفی ست

آنکہ او گل عارض ست و نو خطست
او بمکتب گاہِ عشق مکتب نو خط ست

حرفہائے خطِ او کژ مژ بود
مؤمنِ عقل ست اگر تن می دود

پائے پیر از سرعت ار چہ باز ماند
یافتِ عقلِ او دو پر بر اوج راند

گر مثل خواہی بجعفر در نگر
داد حق بر جای دست و پایش پر

گر ز اسرارِ سخن بوئے بری — من سخن گویم چو زر جعفری
بگذر از زرکاین سخن شد محتجب — همچو سیماب این دلم شد مضطرب
تو اندرو نم صد خموشی خوش نفس — دست بر لب میزند یعنی که بس
خامشی بحر ست و گفتن همچو جو — بحر می جوید ترا جو را مجو
از اشارتهاے دریا سر متاب — ختم کن والله اعلم بالصواب
همچنین پیوسته کرد آن بی ادب — پیشِ پیغمبر سخن زان سرد لب
دست میدادش سخن او بی خبر — که خبر هرزه بود پیشِ نظر
این خبرها از نظرها نائب است — بهرِ حاضر نیست بهرِ غائب ست
هر که او اندر نظر موصول شد — این خبرها پیشِ او معزول شد
چونکه با معشوق گفتے همنشین — دفع کن دلّالگان را بعد ازین
هر که از طفلی گذشت و مرد شد — نامه و دلّاله بروے سرد شد
نامه خواند از پےِ تعلیم را — حرف گوید از پےِ تفهیم را
پیشِ بینایان خبر گفتن خطاست — کان دلیلِ غفلت و نقصانِ ماست
پیشِ بینا شد خموشی نفعِ تو — بهر این آمد خطاب انصتوا
گر بفرماید بگو بر گوے خوش — همچنین لیک اندک گو دراز اندر مکش
ور بفرماید که اندر کش دراز — همچنان شیرین بگو با امر ساز
همچنان که من درین زیبا فسون — با ضیاءُ الحق حسام الدین کنون

چونکه کوته می کنم من از رشد — او بصد نوعم بگفتن میکشد

اے حسام الدین ضیاء ذوالجلال — چونکه می بینی چه می جوئی مقال

این مگر باشد ز حب مشتهے — اسقنی خمرا و قل لی انها

بر دهان تست این دم جام او — گوش میگوید که قسم گوش کو

قسم تو گرمی ست نگ گرمیت هست — گفت چرخ من ازین افزونترست

جواب گفتن پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم آن اعتراض کنندہ را

نور حضور مصطفے قند خوش — چون زحد برآن عرب آن گفتگو

آن شه والنجم و سلطان عبس — لب گزید آن سرد دم را گفت بس

دست می زد بهر سخن بر دهان — چندگوئی پیش دانائے نهان

پیش بینا بردهٔ سرگین خشک — که بجز این را بجائے ناف مشک

بعد را ای گنده مغز گنده مخ — زیر بینی بهر چه می جوئی که آخ

آخ اخی برداشتی این گیج و گاج — تا که کالائے بدت یابد رواج

آخ اخی برداشتی ای خشک مغز — تا نمائی پشک دون را مشک نغز

تا فریبی آن مشام پاک را — آن چرنده گلشن افلاک را

حلم او خود را اگرچه گول ساخت — خویشتن را اندکے باید شناخت

دیگ را گر باز ماند امشب دهن — گر بر ابهم شرم باید داشتن

خویشتن گر خفته کرد آن خوب فر — سخت بیدار است دستارش مبر

چند گوئی اے لجوج بی صفا — این فسونِ دیو پیش مصطفیٰ

صد هزاران جسم دارند این گروه — هر یکے جسمے از انها صد چو کوه

جسمِ شان بیدار را ابله کند — زیرکِ صد چشم را اکمه کند

جسمِ شان همچو شرابِ خوب و نغز — نغز نغزک برزود بالاے مغز

مست را بین زان شرابِ پر شگفت — همچو فرزین مست و گرفتن گرفت

مرد بر نازان شرابِ زرد گیر — در میانِ راه مے افتد چو پیر

خاصه این بادہ کہ از خمِ نبی ست — نے مے کہ مستیِ او یک شبی ست

آنکه آن اصحاب کهف از نقل و نقل — سه صد و نه سال گم کردند عقل

زان زنانِ مصر جامی خورده اند — دستها را شرحه شرحه کرده اند

ساحران هم سکر موسی داشتند — دار را دلدار مے پنداشتند

جعفرِ طیار زان مے بود مست — زان گرو میکرد بیخود پا و دست

قصهٔ سبحانی ما اعظم شانی گفتن بایزید قدس سرّه و اعتراضِ مریدان

ایراد این داستان بمناسبت بیان سُکر بادهٔ شهود است

و جوابِ او مرایشان را نه بطریق گفت زبان بلکه از راه عیان

بامریدان آن فقیرِ محتشم — بایزید آمد که نک یزدان منم

گفت مستانه عیان آن ذوفنون — لا اله الا انا فاعبدون

چون گذشت آنحال گفتندش صباح — تو چنین گفتی و این نبود صلاح

گفت این بار ار کنم این مشغله — کار دها در من زنید آن دم همه

حق منزه از تن و من با تنم — چون چنین گویم بباید کشتنم

چون وصیت کرد آن آزاد مرد — هر مریدے کاردی آماده کرد

مست گشتِ او باز از استغراق رفت — آن وصیتها ش از خاطر برفت

عشق آمد عقلِ او آواره شد — صبح آمد شمعِ او بیچاره شد

عقل چون شحنه است چون سلطان رسید — شحنهٔ بیچاره در قمقمے خزید

عقل سایه حق بود حق آفتاب — سایه را با آفتاب او چه تاب

چون پری غالب شود بر آدمی — گم شود از مرد وصفِ مردمی

هر چه گوید آن پری گفته بود — زین سری و زان سری گفته بود

چون پری را این دم و قانون بود
گردگار آن پری خود چون بود

او پی اورفته پری خود او شده
ترک بے الهام تازی گو شده

چون بخود آید نداند یک لغت
چون پری را هست این فات و صفت

پس خداوند پرستے آدمی
از پری کے باشدش آخر کمی

شیر گیرد از شیر کے ترسد بگو
شرح راه از کور کے پرسد بگو

شیر گیرد ار خون نره شیر خورد
تو بگوئے او نگردد آن باده کرد

ور سخن پردازد از رازے کهن
تو بگوئی باده گفته است این سخن

باده را مے بود این شر و شور
نور حق را نیست آن فرهنگ و زور

گر ترا از تو بگل حالی کند
تو شوی پست او سخن عالی کند

گرچه قرآن از لب پیغمبر است
هر که گوید حق نگفت او کافر است

چون همای بیخودی پرواز کرد
آن سخن را بایزید آغاز کرد

عقل را سیلِ تحیر در ربود
زان قوی‌تر گفت کاو دل گفته بود

نیست اندر جبّه‌ام الّا خدا
چند جوئی بر زمین و بر سما

آن مریدان جمله دیوانه شدند
کارد‌ها بر جسمِ پاکش می‌زدند

هر یکی چون ملحدان گرد کوه
کارد میزد پیرِ خود را بی‌ستوه

هر که اندر شیخ تیغی می‌خلید
باز گونه از تنِ خود می‌درید

یک اثر نے بر تنِ آن ذوفنون
وان مریدان خسته و غرقاب خون

هر که او سوئی گلویش زخم برد
حلقِ خود ببریده دید و زار مرد

وانکه او از خشم اندر سینه زد
سینه‌اش بشگافت و شد مرده ابد

وانکه آگه بود زان صاحبقران
دل نداد‌ش که زند زخمِ گران

نیم دانش دستِ او را بسته کرد
جان ببرد الّا که خود را خسته کرد

روز گشت و آن مریدان کاسته
نوحها از جانِ شان برخاسته

پیشِ او آمد هر از ان مرد و زن
کای دو عالم فرج در یک پیرهن

۴۴ پر سنیکہ آدمی البتہ اطمینان و سکنتی می نماید با بدل مرکز خود و لامی ہیند کہ بی نیاز شدہ است و کسی حاجت نمیدارد ۱۲ ع ۱۲ بر اگر این بیت

این تن تو گر تن مردم بدے — چون تنِ مردم ز خنجر گم شدے

با خودے با بیخودے دو چار زد — با خود اندر دیدۂ خود خار زد

اے زدہ بر بیخود ان تو ذوالفقار — بر تنِ خود میزنے آن ہوشدار

زانکہ بیخود فانی است و ایمن است — تا ابد در ایمنی او ساکن ست

نقشِ او فانی و او شد آئنہ — غیر نقش روی غیر آنجا مجو نہ

گر کنی تف سوی روی خود کنے — ور زنے بر آئنہ بر خود زنے

ور بہ بینی روی زشت آنہم توئی — ور بہ بینی عیسیٰ مریم توئے

او نہ اینست و نہ آن او سادہ است — نقش تو در پیش تو بنہادہ است

چون رسید اینجا سخن لب در بست — چون رسید اینجا قلم در ہم شکست

لب بہ بند ار چہ فصاحت دست داد — دم مزن واللہ اعلم بالرشاد

بر کنار بامی اے مست مدام — پست بنشین یا فرود آ والسلام

ہر زمانیکہ شدی تو کامران — آن دمِ خوش را کنار بام دان

بر زبانِ خوش ہراسان باش تو — ہمچو گنجش خفیہ کن نے فاش تو

تا نیاید بر ولا ناگہ بلا — ترس ترسان رو در آن کمین بلا

ترس جان در وقتِ شادی از زوال — زان کنار بام غیبت ارتحال

گر نمی بینی کنار بام را — رفع حے بنید کہ ہستش اعتزال

ہر نکالی ناگہان کان آمدہ است — بر کنارِ گنگرہ شادی بدست

---

۱۲ یا بیخود شدن ۱۲ یا خود را دیدن ۱۲ یا خود را دیدے بے ادب گردد تمام + یا خود را دیدے بے ادب گردد مدام

جز کنار ربام خود نبود سقوط — اعتبار از قوم نوح و قوم لوط
اعتبار ے گیر تا یابی صفا — از درون انبیا و اولیا

سبب فصاحت و بسیار گفتن آن فضول نزد رسول صلی اللہ علیہ وسلم

پرتو مستی بجید نبے — چون بزد هم مست و خوش گشت آن فضے
لاجرم بسیار گو شد از نشاط — مست ادب بگذاشت و آمد در خباط
نبے همه جا بیخودی شرمی کند — بی ادب را بی ادب ترمی کند
گر بود عاقل نکو فرمے شود — ور بود بدخوے بدترمی شود
بر لبیب آید لباب کاس او — وز نهے کم گردد استیناس او
بیخود از مے با ادب گردد تمام — با خود از مے بی ادب گردد مدام
لیک اغلب چون بدند و ناپسند — بر همه مے را محرم کرده اند
حکم غالب راست چون اغلب بدند — تیغ را از دست رهزن بستدند

بیان کردن رسول علیہ السلام سبب تفضیل و اختیار کردن او آن هذیلے را بامیری و سر لشکری بر پیران کار دیده و کار آزموده

گفت پیغمبر که ای ظاهر نگر — تو مبین او را جوان و بی هنر
ای بسا ریش سیاه و مرد پیر — وی بسا ریش سفید و دل چو قیر

عقل اورا آزمودم بارہا
کرد پیری آن جوان در کارہا

پیر پیرِ عقل باشد اے پسر
نے سفیدی موی اندر ریش و سر

از بلیس او پیر تر خود کے بود
چونکہ عقلش نیست اولاشے بود

طفل گیرش چون بود صاحب کمال
پیر باشد در ہنر آن خوش خصال

طفل گیرش چون بود عیسی نفس
پاک باشد از غرور و از ہوس

آن سفیدی مو دلیلِ پختگی ست
پیشِ چشمِ بستہ کش کوتہ تگی ست

آن مقلد چون ندانند جز دلیل
در علامت جوید او دائم سبیل

بہرِ او گفتیم این تدبیر را
چونکہ خواہی کرد بگزین پیر را

لیک پیرِ عقل نے پیرِ مسن
مے ندانی ممتحن از ممتحن

آنکہ او از پردۂ تقلید جست
او بنورِ حق بہ بیند ہر چہ ہست

نورِ پاکش بے دلیل و بے بیان
پوست بشگافد در آید در میان

پیشِ ظاہر بین چہ قلب و چہ سرہ
او چہ داند چیست اندر قوصرہ

اے بسا زر سیہ کردہ بدود
تا رہد از دست ہر دزدِ حسود

اے بسا مس مے نمودہ بر زر
تا فروشد آن بعقلِ مختصر

ہذا ما عندی واللہ اعلم بالصواب

ما که باطن بین جمله کشوریم
دل به بینیم و بظاهر ننگریم

قاضیانی که بظاهر می تنند
حکم بر اشکال ظاهر می کنند

چون شهادت گفت و ایمانش نمود
حکم او مومن کنند این قوم زود

بس منافق کاندرین ظاهر گریخت
خونِ صد مومن به پنهانی بریخت

جهد کن تا پیرِ عقل و دین شوی
تا چو عقلِ کل تو باطن بین شوی

از عدم چون عقلِ زیبا رو کشود
خلعتش داد و هزاران نامِ داد

بکترین زان نامهای خوش نفس
اینکه بود هیچ او محتاج کس

گر بصورت وانماید عقل رو
تیره باشد نورِ پیشِ نورِ او

ور بمثالِ آدمی آید پدید
ظلمت شب پیشِ اورِ روشن بود

کوز شب مظلم تر و تاری تر ست
لیک خفاشِ فقی ظلمت خورست

اندک اندک خوے کن با نورِ روز
ور نه خفاشے بمانی بے فروز

عاشقِ هر جا اشکال و مشکلے ست
دشمنِ هر جا چراغِ مقبلے ست

ظلمتِ اشکال ازان جوید دلش
تا که افزون تر نماید حاصلش

تا ترا مشغول آن مشکل کند
وز نهادِ زشتِ خود غافل کند

علامت عاقل تمام و نیم عاقل و مرد تمام و نیم مرد و علامت شقی مغرور لاشئے

عاقل آن باشد کہ او با مشعلہ است — او دلیل و پیشوای قافلہ است
پیرو نورِ خود ست آن پیش رو — تابعِ خویش ست آن بیخویش رو
مومنِ خویش ست و ایمان آورید — ہم بدان نوری کہ جانش زان چرید
دیگرے کہ نیم عاقل آمد او — عاقلے را دیدۂ خود داند او
دست در روی زد چو کور اندر دلیل — تا بدو بینا شد و چست و جلیل
آن خری کز عقل جو سنگے نداشت — خود نبودش عقل و عاقل را گذاشت
رہ نداند نے قلیل و نے کثیر — مے نجوید ہم نذیر و ہم بشیر
غرقہ اندر غفلت و در قال و قیل — ننگش آید آمدن خلفِ دلیل
مے رود اندر بیابانِ دراز — گاہ لنگان آید و گاہے تباز
شمعے نے تا پیشوائے خود کند — نیم شمعے نے کہ نورے گد کند
نیست عقلش تا دمِ زندہ زند — نیم عقلے نے کہ خود مردہ کند
مردۂ آن عاقل آید او تمام — تا برآید از نشیبِ خود بیام
عقلِ کامل نیست خود را مردہ کن — در پناہِ عاقلِ زندہ سخن
زندہ نے تا ہمدمِ عیسے بود — مردہ نہ تا دہ گہِ عیسے شود

سابق رای وطن آن جانب ست چرا کہ جان این جانب نیست و وطن ۱۲ منہ جان ست ہر جا کہ جان باشد ہمان جا وطن ست ۱۲

زندہ نے و مردہ نے لاشی بود — غورہ باشد نے عنب نی مے بود
غورۂ کز غورہ گے در نگذرد — سنگ بست و خام و ترش و رد بود
جانِ کورش گام ہر سو می نہد — عاقبت بجہد ولی بر می جہد
سود ندہد بر جہیدن آن زمان — زانکہ نازل شد بلا از آسمان

قصۂ آبگیر و صیادان و آن سہ ماہی یکی عاقل و یکی نیم عاقل و آن دیگر مغرور و ابلہ مغفل لاشئے و عاقبتِ ایشان

مغاک و تالاب ۱۲

قصۂ آن آبگیر ست اے عنود — در کلیلہ خواندہ باشے لیک آن
چند صیادے سوی آن آبگیر — پیش شتابیدند تا دام آورند
آنکہ عاقل بود عزمِ راہ کرد — گفت با اینہا ندارم مشورت
مہر زاد و بود بر جان شان تند — مشورت را زندہ باید نکو
اے مسافر با مسافر رای زن — از دمِ حب الوطن بگذر مایست

کہ در و سہ ماہیِ اشگرف بود
قشرِ افسانہ بود و دین مغز جان
یعنی علامت آن ماہیان
عزمِ راہِ مشکل ناخواہ کرد
کہ یقین بستم کنند از مقدرت
کاہلی و جہلِ شان بر من زنند
کہ ترا زندہ کند آن زندہ کو
زانکہ پایت لنگ دارد رای زن
کہ وطن آنست جان این سو نیست

گر وطن خواہی گذر آن سوے شط — زانسوی — این حدیثِ راست را کم خوان غلط

سرِ حدیث حب الوطن من الایمان و کثرِ خواندن شخصے دعای (دار آخرت ۱۲)

استنشاق را کہ اَللّٰھُمَّ اَرِحنِی رَائِحَۃَ الْجَنَّۃِ بجاے ورد

استنجا کہ اَللّٰھُمَّ اجْعَلْنِی مِنَ التَّوَّابِینَ وَاجْعَلْنِی

مِنَ الْمُتَطَهِّرِینَ و شنیدنِ غزیے و طاقت نیاوردن باز نمودن

در وضو ہر عضو را وردے جدا — آمدہ است اندر خبر بہرِ دعا

چونکہ استنشاق بینی میکنے — بوے جنت خواہ از رب غنی

تا ترا آن بو کشد سوے جنان — بوی گل باشد دلیل گلستان

چونکہ استنجا کنی ورد دہن — این بود یا رب تو ریم پاک کن

دستِ من ایجا رسید این را شبست — دستم اندر شستنِ جا نشست

اے زتو کس گشتہ جان ناکسان — دستِ فضل تست در جا ناسپان

حدِ من این بود کردم من بسیم — زان سوی حد را تفی کن ای کریم

از حوادث تو بشو این دو دست را — باطن جان ہم بشو ای دل ترا

آن یکی در وقتِ استنجا بگفت — کہ مرا با بوے جنت دار جفت

گفت شخصے خوب ورد آوردہ
لیک سوراخ دعا گم

این دعا چون وردبینی بود چون
وردبینی را تو آوردی بکو

رائحہ جنت زبینی یافت حر
رائحہ جنت کے آید

ای تواضع بردہ پیش الہیان
وی تکبر کردہ تو پیش شہا

آن تکبر بر جنان خوب ست و چست
ہین مرو معکوس عکسش بند تست

از پے سوراخ بینی رست گل
بو وظیفہ بینی آمد اے عقل

بوی گل بہر مشام ست اے دلیر
جای آن بو نیست این سوراخ

کے از ینجا بوے خلد آید ترا
بو ز موضع جو اگر باید

ہمچنین حب الوطن باشد درست
تو وطن بشناس ای خواجہ نخست

واقف شدن آن ماہی عاقل و سفر پیش گرفتن بی مشورت با دیگران از حکمت

گفت آن ماہی زیرک رہ کنم
دل زرای و مشورت شان برکنم

نیست وقت مشورت ہین راہ کن
چون عسل تو آہ اندر چاہ کن

محرم آن آہ کیاب ست و بس
شب روی پنہان روی کن چون عسس

سوی دریا عزم کن زین آبگیر
بحر جوی و ترک این گرداب گیر

سینہ را پاساخت و میرفت آن خذو
از مقام باخطر تا بحر رو

ہمچو آہو کز پے اوسگ بود
میدود تا در تنش یک رگ بود

خواب خرگوش و سگ اندر پی خطاست
خواب خود در چشم ترسندہ کجاست

رفت آن ماهی رو دریا گرفت — راه دور و نهنهٔ پنها گرفت
رنجها بسیار دید و عاقبت — رفت آخر سوی امن و عافیت
خویشتن افگند در دریای ژرف — که نیابد حد آن را هیچ طرف
پس چو صیادان بیامدند دام — نیم عاقل را ازان شد تلخ کام
گفت آه من فوت کردم وقت را — چون نگشتم همرهِ آن رهنما
ناگهان رفت او ولیکن چون برفت — می بیایستم شدن در پی بتفت
این زمان سودی ندارد حسرتم — چون کنم چون فوت شد آن فرصتم
برگذشته حسرت آوردن خطاست — باز ناید رفته یادِ آن هباست

قصهٔ آن مرغ گرفته که وصیت کرد که برگذشته پشیمانی مخور و سخن محال با ورمکن و در تدارکِ وقت اندیش و روزگار ببر در پشیمانی

آن یکی مرغی گرفت از مکر و دام — مرغ او را گفت کای خواجه همام
تو یکی مرغِ ضعیفی همچو من — صید کرده خورده گیری نیک ظن
تو بسی گاوان و میشان خورده — تو بسی اشتر بقربان کرده
تو نگشتی سیر ازانها در زمن — هم نگردی سیر از اجزای من
مر مرا آزاد گردان از کرم — ای جوان مردِ کریم محتشم
تا مدل مرا تا که شه پندت بر دهم — تا بدانی زیرکم یا ابلهم

اوّل آن پندت دهم بر دستِ تو
بدتمت ای جان و دل سرمستِ تو

بر سرِ دیوار بدهم تا نیش
تا شوی زان پند شاد و خوب‌وش

وان سوم پندت دهم من بر درخت
که ازین سه پند گردی نیک بخت

آنچه بر دست ست اینست آن سخن
که محالے را ز کس باور مکن

بر کفش چون گفت اول پند رفت
گشت آزاد و بران دیوار رفت

گفت دیگر بر گذشته غم مخور
چون ز تو بگذشت زان حسرت مبر

بعد ازان گفتش که در جسم کنیم
ده درم سنگ ست یک دُرِ یتیم

دولتِ تو بخت فرزندانِ تو
بود آن گوهر بحقِ جانِ تو

فوت کردے دُر که روزیت نبود
که نباشد مثلِ آن دُر در وجود

آنچنان که وقتِ زادن حامله
نالہ دارد خواجه در غلغله

گشت غمناک و همی گفت آه آه
این چرا کردم که شد کارم تباه

من چرا آزاد کردم مُر ترا
زین حیل از راه بُردی مر مرا

مرغ گفتش نے نصیحت کردمت
که مبادا بر گذشته دی غمت

چون گذشت و رفت غم چون میخوری
یا نکردے فهم پندم یا کرے

وآن دوم پندت بگفتم کز ضلال
هیچ تو باور مکن قولِ محال

من نیم خود سه درم سنگ ای اسد
ده درم سنگ اندرونم چون بود

خواجه باز آمد بخود گفتا که هین
باز گو پندِ سوم اے نازنین

گفت آری خوش عمل کردی بدان — تا بگویم پندِ ثالث رایگان
این بگفت و بر پرید و شاد رفت — سوی صحرا سرِ خوش و آزاد رفت
پند گفتن با جهولِ خواناک — تخم افگندن بود در شورهٔ خاک
چاکِ حمق و جهل نه پذیرد رفو — تخمِ حکمت کم دهش اے پند گو
زانکه جاهل جهل را بنده بود — چونکه تو پندش دهی او نشنود

چاره اندیشیدنِ آن ماهی نیم عاقل و خود را مرده کردن

نیم عاقل گفت در وقتِ بلا — چونکه ماند از سایهٔ عاقل جدا
گوشوی دریا شد و از غم عتیق — فوت شد از من چنان نیکو رفیق
لیک زان نندیشم و بر خود زنم — خویشتن را این زمان مرده کنم
پیش برآرم اشکمِ خود بر زبر — پشت زیر و مے روم بر آب بر
می روم بر روے چنانکه خس رود — نے بشناحی چنانکه کس رود
مرده گردم خویش بسپارم بآب — مرگ پیش از مرگ امن ست از عذاب
مرگ پیش از مرگ امن ست اے فتا — اینچنین فرمود ما را مصطفا
گفت مُوتُوا قَبلَ اَن تَمُوتُوا ایا لِفتن — یا تے اَلمَوت تَمُوتُوا بِالفتن
همچنان مردوشکم بالا فگند — آب گه بردش نشیب و گه بلند
هر یکے زان قاصدان بس غصه خورد — که دریغا ماهیِ مهتر ببرد
شاد میشد او ازان گفتِ دریغ — پیش رفت این بازیم رستم ز تیغ

پیش گرفتش یک صیادِ احمد
غلط غلطان رفت پنهان اندر آب
از چپ و از راست می جست آن سلیم
دام افگندند و اندر دام ماند
بر سرِ آتش بپشتِ تابه
او همی جوشید از تفِ سعیر
او همی گفت از سکنجه وز بلا
باز می گفت او که گر این بار من
من نسازم جز بدریائی وطن
آب بسیار جویم و ایمن شوم
همچنین می کرد با خود عهدها
وامنِ عاقل بگیرم روز و شب

پس بر و تف کرد و بر خاکش فگند
ماند آن احمق همی کرد اضطراب
تا که بجهد خویش بر هاند گلیم
اسمتی او را دران آتش نشاند
با حماقت گشت او مسخرهٔ
عقل می گفتش الم یأتِ نذیر
همچو جانِ کافران قالو بلی
وارهم از محنتِ گردن شکن
آبگیرے را نسازم من سکن
تا ابد در امن و در صحت روم
کز چنین ورطه اگر گردم رها
تا نیفتم در چنین رنج و تعب

بیانِ آنکه عهد کردنِ احمق وقتِ گرفتاری

وندم هیچ سود ندارد که وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا
نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ هیچ کاذب وفا ندارد

عقل می گفتش حماقت با تو است — با حماقت عهد را آید شکست

عقل را باشد وفای عهد — تو نداری عقل زو ای خر بها

عقل را یاد آید از پیمان خود — پردهٔ نسیان بدراند خرد

چونکه عقلت نیست نسیان میرِ تست — دشمن و باطل کن تدبیرِ تست

از کمیِ عقل پروانه حنیس — یا دنا روز آتش و سوزِ حنیس

چونکه پرّش سوخت توبه می کند — آزو نسیانش بر آتش میزند

ضبط و درک و حافظی و یادداشت — عقل را باشد که عقل آنرا فراشت

چونکه گوهر نیست تابش چون بود — چون مذکر نے ایابش چون بود

این تمنا هم ز بقلیِ اوست — که نه بیند کان حماقت را چه خوست

آن ندامت از تتبع رنج بود — نے ز عقلِ روشن چون گنج بود

چونکه شد رنج آن ندامت شد عدم — مے نیرزد خاکِ آن توبه و ندم

آن ندم از ظلمتِ غم بست بار — پس کلام اللیل یمحوه النهار

چون برفت آن ظلمت و غم گشت خوش — هم رود از دل نتیجه وزاده اش

مے کند او توبه و پیرِ خرد — بانگ لا یرد والعادوامی زند

در بیان آنکه وهم قلب عقل ست و ستیزهٔ اوست و با او ماندوا دنیست

عقل ضدِ شهوت است ای پهلوان
آنکه شهوت می تند عقلش مخوان

وهم خویش آنکه شهوت را گذاشت
وهم قلب و نقدِ زر عقلها ست

بی محک پیدا نگردد وهم و عقل
هر دو را سوی محک کن زود نقل

این محک قرآن و حالِ انبیا
چون محک مر قلب را گوید بیا

تا نه بینی خویش را از آسیب من
کہ نہ اہل فرز و شیب من

عقل را گر آرہ سازد دو نیم
ہمچو زر باشد در آتش او بسیم

مجاہدات موسیٰ کہ صاحب عقل بود با فرعون کہ صاحب وہم بود

وهم مر فرعون عالم سوز را
عقل مر موسیٰ جان افروز را

رفت موسیٰ بر طریقِ نیستے
گفت فرعونش بگو تو کیستی

گفت من عقلم رسولِ ذوالجلال
حجۃ اللہ ام امانم از ضلال

گفت نی خامش ہاکن ہای و ہوے
نسبت و نامِ قدیمت را بگوے

گفت کہ نسبت مرا از خاک و انش
نامِ اصلم کمترینِ بندگانش

بندہ زادہ آن خداوندِ وحید
زادہ از پشتِ جواری و عبید

نسبتِ اصلم ز خاک و آب و گل
آب و گل را داد یزدان جان و دل

مرجعِ این جسمِ خاکم ہم بخاک
مرجعِ تو ہم بخاک اے سہمناک

اصلِ ما و اصلِ جملہ سرکشان
ہست از خاکی و آزاصد نشان

نے مدد از خاک می گیرد تنت
از غذاے خاک قربہ گردنت

چون رود جان می شود او باز خاک — اندران گور مخوف سهمناک

هم تو و هم او و هم اشباهِ تو — خاک گردند و نماند جاهِ تو

گفت غیر این نسبتا میت هست — مر ترا آن نام خود اولی ترست

بندهٔ فرعون و بندهٔ بندگانش — که از و پرورد اوّل جسم و جانش

بندهٔ باغی و طاغی و ظلوم — زین وطن بگریخته از فعلِ شوم

خونی و غدّاری و حق ناشناس — همبرین اوصافِ خود مکن قیاس

در غریبی خوار و درویش و خلق — کرد انستی سپاسِ ما و حق

گفت حاشا که بود با آن ملیک — در خداوندی کسی دیگر شریک

واحد اندر ملک و در ایار نے — بندگانش را جز او سالار نے

نیست خلقش را دگر کس مالکے — شرکتش دعوے کند جز هالکے

نقش او کرده است و نقاشِ من اوست — غیر اگر دعوی کند او ظلم جوست

تو نتانی ابروے من ساختن — چون توانی جانِ من بشناختن

بلکه آن غدّار و آن طاغی توئے — گر کنے با حق تو دعوی دوئی

گر بکشتم من عوانے را بسہو
نے برائے نفس کشتم نے بلہو

من زدم مشتے وناگہ او فتاد
آنکہ جانش خود نہ بد جانے بداد

من سگے کشتم تو مرسل زادگان
صد ہزاران طفل بحیرم وزیان

کشتۂ وخونِ شان در گردنت
تا چہ آید بر تو زین خون خوردنت

کشتۂ ذریت یعقوب را
بر امید قتلِ من مطلوب را

گورۂ تو حق مرا خود برگزید
سرنگون شد انچہ نفست می پزید

گفت اینہا را بل بے ہیچ شک
این بود حق من ونان ونمک

کہ مرا پیش حشر خواری کنے
روز روشن بر دلم تاری کنی

گفت خواری قیامت صعب تر
گر ندارے پاس من در خیر وشر

زخم کیکے را منی تانی کشید
زہر ماری را تو چون خواہی چشید

ظاہر اکار تو ویران مے کنم
لیک خاری را گلستان میکنم

من باین نیت می کنم اگرچہ تو آن را قبول نمے کنی

بیان آنکه عمارت در ویرانی است و جمعیت در پریشانی و درستی در شکستگی و مراد در بی مرادی و وجود در عدم و علی هذا بقیه الاضداد و الازواج

آن یکے آمد زمین را می شگافت — اسبلهے فریاد کرد و برنتافت
کاین زمین را از چه ویران میکنے — مے شگافی و پریشان میکنے
گفت ای ابله برو بر من مران — تو عمارت از خرابی باز دان
تا کے شود گلزار و گندم زار این — تا نگردد زشت و ویران این زمین
تا کے شود بستان و کشت و برگ و بر — تا نگردد منظم او زیر و زبر
تا نه بشگافے به نشتر ریش جغز — کے شود نیکو و کے گردید نغز
تا نسوزد خلطهایت از دوا — کے رود سوزش کجا یابد شفا
پاره پاره کرده درزی جامه را — کس زند آن درزی علامه را
که چرا این اطلس بگزیده را — بر دریدی چه کنم بدریده را
هر بناے کهنه کابادان کنند — نے که اول کهنه را ویران کنند
همچنین بنجار و حداد و قصاب — هست شان پیش از عمارتها خراب
آن هلیله وان بلیله کوفتن — زان تلف کردند معمورے تن
تا نکوبے گندم اندر آسیا — کے شود آراسته زان خوان ما

جواب دادن موسی علیه السلام فرعون را در تهدید او

این تقاضا کرد آن نان و نمک — چون نکرد او ترک آن ترک هلک

گر پذیری پند موسے وارہے — از چنین شست بدر نا منتہے

بلکہ خود را کردۂ بندہ ہوا — کرمکے را کردۂ تو اژدہا

اژدہا را اژدہا آوردہ ام — تا با صلاح آورم من دمبدم

تا دمِ آن از دمِ این نشکند — مارِ من آن اژدہا را بر کند

گر رضا دادی رہید ی از دو مار — ورنہ از جانت برآرد آن دو مار

جواب فرعون موسے علیہ السلام را و تہدید او

گفت الحق سخت استاجادوئی — کہ در افگندی بکرا بنجادوئی

خلق یک دل را تو کردی دو گروہ — جادوئی رخنہ کند در سنگ و کوہ

نفی کردن موسے علیہ السلام جادوئی و سحر را از خود

گفت ہستم غرقِ پیغامِ خدا — جادوئی کہ دید با نامِ خدا

غفلت و کفر است مایۂ جادوئی — مشعلہ دینست جانِ موسوی

من بجادویان چہ مانم ای وقیح — کز دمم پُر رشک میگردد مسیح

من بجادویان چہ مانم ای جنب — کہ ز جانم نورے میگیرد کتب

من بجادویان چہ مانم ای خبیث — کز خدا نازل شود بر من حدیث

چون تو با تیر ہوا برمے پری — لاجرم بر من گمانِ آن بری

ہر کرا افعال دام و دد بود — بر کریمانش گمانِ بد بود

۴ چو چاکر جهان نو بنور عیان و مکان شفقه بینی ۱۲

چون تو جزو عالمی هر چون تو ئی — کل را بر وصف خود بینی غوی
گر تو برگردی و برگردد سرت — خانه را گر دنده بیند منظرت
در تو در کشتی روی بر یم روان — ساحل یم را همی بینی دوان
گر تو باشی تنگدل از لمحه — تنگ بینی جمله دنیا را همه
در تو خوش باشی بکام دوستان — ایچمان نماید ت چون گلستان
ای بسا کس رفته تا شام و عراق — او ندیده هیچ جز کفر و نفاق
وی بسا کس رفته تا هند و هری — او ندیده جز مگر بیع و شری
وی بسا کس رفته ترکستان و چین — او ندیده هیچ جز مکر و کمین
طالب هر چیز اے یار رشید — جز همان چیزے که میجوید ندید
چون ندارد مدرکے جز رنگ و بو — جمله اقلیما را گو بجو
گاه و در بغداد آید ناگهان — بگذرد او زین سران تا آن سران
از همه عیش و خوشیها مزه — او نه بیند جز که قشر خربزه
که بود افتاده بر ره یا حشیش — لائق سیران گاوی یا خریش
خشک بر میخ طبیعت چون قدید — بسته اسباب و جانش لایزید
وان فضای خرق اسباب و علل — هست ارض الله ای صدر اجل
هر زمان مبدل شود چون نقش جان — نو بنو بیند جهانی در عیان
گر بود فردوس و انهار بهشت — چون فسرده یک صفت شد گشت و زشت

پس بیچ بهمین بر وفق نظم یعنی گرد پیوه ز بر دور جسد هوے بیچ جز کو بجو آید بغداد مدرکے گاوان ارض جهان

ای ز غفلت از مسبب بیخبر — بندهٔ اسباب گشتی تو مگر

لا جرم اعمای دل و سرگشته — مضطرب احوال و مضطر گشته

چشم بکشا و مسبب را نگر — تا شوی فارغ ز اسباب ضرر

بیان آنکه هر حس مدرک را از آدمی نیز مدرکاتی دیگر است که از مدرکات آن حسِ دیگر بیخبر است چنانکه هر پیشه ور را استاد عجبی از کار اوستاد دیگر بیخبر است و بیخبری او از آنکه وظیفهٔ او نیست دلیل نبود که آن مدرکات نیست اگرچه بحکم حال منکر بود آن را اما از منکری او اینجا جز بیخبری نمی خواستم درین مقام

چند بره دید جهان ادراک تست — پرده پاکان حس ناپاک تست

مدتی حس را بشوز آب عیان — اینچنین دان جامه شوئی صوفیان

چون تو شدی تو پاک پرده برکند — جانِ پاکان خویش را بر تو زند

جمله عالم گر بود نور و صور — چشم را با شد ازان خوبی خبر

چشم ببستی گوش می آری بپیش — تا نمائی زلف و رخساره بتیش

گوش گوید من بصورت نگروم | صورت ار بانگی زند من نشنوم
گوش گوید من بصورت ننگرم | حس چشم ست آن ز دیدن قاصرم
عالم من لیک اندر فن خویش | فن من جز حرف و صوتی نیست پیش
هین بیا بینی بهین این خوب را | نیست بینی در خور این مطلوب را
گر بود مشک و گلاب بوبرم | فن من این ست و علم و مخبرم
کی به بینم من رخ آن سیم ساق | هین کمتن تکلیف مالیس لطیاق
باز حس کژ نه بیند غیر کژ | خواه کژ غژ پیش او یا راست غژ
چشم احول از یکی دیدن یقین | ناظر شرک ست نه توحید بین
تو که فرعونی همه مکری و زرق | مر مرا از خود نمیدانی تو فرق
منگر از خود در من اے کژ باز تو | تا یکی تو را نه بینی تو دو تو
بنگر اندر من زمن یک ساعتے | تا ورا اے کون بینی ساعتے
وارهی از ننگے و از ننگ و نام | عشق اندر عشق بینی والسلام
پس بدانی چونکه رستی از بدن | گوش و بینی چشم می تاند شدن
راست گفتست آن شه شیرین زبان | چشم گردد مو بموے عارفان
جسم را چشمے نبود اول یقین | در رحم بود او جنین گوشتین

علت دیدن مدان پیه ای پسر ۱۰ ور نه خواب اندر ندیدی کس صور

آن پری و دیو می بینند شبیه ۱۱ نیست اندر دیدگان هر دو پیه

نور را با پیه خود نسبت بود ۱۲ نسبتش نبخشید خلاق ودود

آدمست از خاک کی ماند بخاک ۱۳ جنی است از نار بی هیچ اشتراک

نیست خود مانند آتش آن پری ۱۴ گرچه اصلش اوست چون می بنگری

مرغ از باد است کی ماند بباد ۱۵ نامناسب را خدا نسبت بداد

نسبت این فرعها با اصلها ۱۶ هست بیچون ارچه دادش وصلها

آدمی چون زادهٔ خاک و نباست ۱۷ این پسر را با پدر نسبت کجاست

نسبتے گر هست مخفی از خرد ۱۸ هست بیچون و خرد کے پی برد

باد را بے چشم اگر بینش نداد ۱۹ فرق چون میکرد اندر قوم عاد

چون همی دانست مومن از عدو ۲۰ چون همی دانست می را از کدو

آتش نمرود را گر چشم نیست ۲۱ با خلیلش چون بچشم کرد نیست

گر نبودے نیل را آن نور دید ۲۲ از چه قبطی را ز سبطے می گزید

گر نه کوه و سنگ بادیدار شد — پس چرا داود را آوار شد

این زمین را گر نبودی چشم جان — از چه قارون را فرو خورد آنچنان

گر نبودی چشم دل حنانه را — چون بدیدی هجر آن فرزانه را

سنگ گریزه گر نبودی دیده ور — چون گواهی دادی اندر مشتهر

اے خرد پرکش تو پر و بالها — سوره برخوان زلزلت زلزالها

در قیامت این زمین بر نیک و بد — کے زنا دیده گواهی ها دهد

که تحدث حالها و اخبارها — تظهر الارض لنا اسرارها

این فرستادن مرا پیش تو میر — هست برهانی که بد مرسل خبیر

که چنین دارو چنان ناسور را — هست درخور از پی تسطیر را

واقعاتی دیده بودی پیش ازین — که خدا خواهد مرا کردن گزین

من عصا و نور برگرفته بدست — شاخ گستاخ ترا خواهم شکست

واقعاتے سهمگین از هجر این — گونه گونه مے نمودت رب دین

ور خور سر بد و طغیان تو — تا بدانے کوست درخود ان تو

تا بدانے کو حکیم ست و خبیر — مصلح امراض و درمان نا پذیر

تو بتا ویلات مے گشتی ازان — کور و کر کاین هست از خواب گران

آن طبیب و آن منجم در نمع — دید تعبیرش بپوشید از طمع

گفت دور از دولت و از تشنیعت — کر در آید غصه در آگاهیت

از غذاے مختلف یا از طعام — طبع شوریدہ ہمے بیند منام
زانکہ دیدا و کہ نصیحت جونۂ — تند و خونخواری و مسکین خونۂ
پادشاہان خون کنند از مصلحت — لیک رحمت شان فزونست از عنت
شاہ را باید کہ باشد خوی رب — رحمتِ او سبق گیرد بر غضب
نے غضب غالب بود مانند دیو — بی ضرورت خون کند از بہر ریو
نے حلیمے محتشت وا ارنیز — کہ شود زن روسپی زان و کنیز
دیو خانہ کردہ بودی سینہ را — قبلہ سازیدہ بودی کینہ را
شاخ نیرت بس جگرہا کہ خست — نک عصایم شاخ شوخت را شکست

حملہ آوردنِ این جہانیان و تاخت بردن بران جہانیان تا سنور ذرکہ سرحدِ غیب ست و غفلتِ ایشان از کمین کہ چون غازی بغزا رود و کافر تاخت آرد

حملہ بردند اسپۂ جسمانیان — جانبِ قلعہ و ذرِ روحانیان
تا فرو گیرند در بندان غیب — تا کسے ناید ازان سو پاک جیب
غازیان حملہ غزا چون کم برند — کافران برعکس حملہ آورند
غازیانِ غیب چون از حلمِ خویش — حملہ تا ورند بر توزشت کیش

حملہ بردی سوے دربندانِ غیب
تا نیایند این طرف مردانِ غیب

چنگ و صلب و رخصہا در زردی
تا کہ شارع را بگیرے از بدی

چون بگیری شہرہی کہ ذوالجلال
برکشاد ست از برای انتقال

سد شدی در بند ہارا اے لجوج
کورے تو کرد سنگی خروج

نک منم سرہنگ و ہنگت بشکنم
نک بنامش نام و ننگت بشکنم

تو ہلا در بند ہارا سخت بند
چند گاہے بر سبال خود بخند

سبلتت را بر کند یک یک قدر
تا بداند کا نقد زین سبت بصر

سبلتت تو تیز تر یا آن عاد
کہ ہمے لرزید از دم شان بلاد

تو ستیزہ رو ترے یا آن نمود
کہ نیامد مثل ایشان در وجود

صد از ینہا گر بگویم تو کرے
بشنوی و ناشنودہ آورے

توبہ کردم از سخن کا نگیختم
بے سخن من دارویت منگیختم

کہ نہم بر ریشِ خامت تا زند
تا بسوزد ریش و ریشت تا ابد

تا بدانی کو خبیرست اے عدو
ہمے دہد ہر چیز را در خورد او

کے کژی کردی و کے کردی تو شر
کہ ندیدی لائقش در پے اثر

کے فرستادی دمے بر آسمان
نیکیے کز پے نیامد مثل آن

گر مراقب باشے و بیدار تو
ہر دمے بینی جزائے کار تو

چون مراقب باشی و گیری یقین — حاجتت ناید قیامت آمدن

آنکه رمزے را بداند او صحیح — حاجتش ناید که گویندش صریح

این بلا از کودنے آید ترا — که نکردی فهم نکته در رمزرا

از بدی چون دل سیاه و تیره شد — فهم کن اینجا نشاید خیره شد

ورنه خود تیرے شود آن تیرگی — در رسد در تو جزائے خیرگی

ور نیاید تیرت از بخشایش ست — نے پے نادیدنِ آلایش ست

بس مراقب باش گر دل بایدت — کز پے ہر فعل چیزے زایدت

ور ازین افزون ترا همت بود — از مراقب کار بالا تر رود

بیانِ آنکه تنِ خاکی آدمی زاد همچو آهنِ نیکو جوہر قابل آئینه شدن ست تا در دنیا بهشت و دوزخ و قیامت و غیرها معاینه نماید نه بطریقِ خیال بل بعیان

پس چو آهن گرچه تیره و بی‌صیقلی — صیقلی کن صیقلی کن صیقلی

تا دلت آئینه گردد پر صور — اندرو هر سو ملیحی سیم بر

آهن ار چه تیره و بی‌نور بود — صیقلی آن تیرگی از وی زدود

صیقلی دید آهن و خوش کرد رو — تا که صورتها توان دید اندرو

گر تن خاکی غلیظ و تیره است — صیقلش کن زانکه صیقل گیره است

تا در و اشکال غیبی رو دهد — عکس حوری و ملک در وی جهد

صیقل عقلت بدان داد است حق — که بدو روشن شود دل را ورق

صیقلی را سته ای بی‌نیاز — وان هوا را کرده دو دست باز

گر هوا را بند بنهاده شود — صیقلی را دست بگشاده شود

آهنی کاینه غیبی بدی — جمله صورتها در و مرسل شدی

تیره کردی زنگ بادی در نهاد — این بود یُفسِدُونَ فِی الْاَرْضِ الْفَسَاد

تا کنون کردی چنین اکنون مکن — تیره کردی آب را افزون مکن

برمشوران تا شود این آب صاف
واندرو بین ماه و اختر در طواف

زانکه مردم هست همچون آب جو
چون شود تیره نه بینی قعر او

قعرِ جو پُر گوهر ست و پُر زُر
هین مکن تیره که هست آن صاف و خر

جانِ مردم هست مانندِ هوا
چون بگرد آمیخت شد پرده سما

مانعِ آید او زدیدِ آفتاب
چونکه گردش رفت شد صافی و ناب

حاصل آنکه کم مکن ای بی سرور
صیقلے واللہ اعلم بالصُّدور

باز گفتنِ موسیٰ اسرارِ فرعون را و واقعات او را بظهرِ الغیب تا بخیرے حقِ ایمان آورد و قصهٔ آن زنگی که بر آئینه رید

با کمالِ تیرگے حق واقعات
می نمودت تا روی راهِ نجات

ز اهرمن تیره بقدرت مے نمود
واقعاتے که در آخر خواست بود

تا بگنے کمتر تو آن ظلم و بدے
آن همی دیدی و بدتر مے شدی

نقشهائے زشت خوابت مے نمود
می رسیدی زان و آن نقش تو بود

همچو آن زنگے که در آئینه دید
روے خود را زشت و بر آئینه رید

که چه زشتی لائقِ اینی و بس
زشتیم آن تو ست ای کورِ خس

این جفا بر روے زشت می کنی
نیست بر من تا که هستم روشنی

گاه مے دیدی لباسِ سوخته
گه دهان و چشم تو بر دوخته

گاه حیوان قاصد خونت شده
گه نگون اندر میان آب ریز
گه ز بامے نوفتاده گشته پست
گاه دیده خویش در زنجیر و غل
گه ندات آمد ازین چرخ نهفتے
گه ندات آمد صریحا از جبال
گه ندا مے آمدت از هر جماد
گه خطاب آمد ترا از هر نبات
زین چنین تیرها که نمیگویم ز شرم
اندکے گفتم بتو اے ناپذیر
خویشتن را کور می کردی دمات
چند بگریزی نمک آمد پیش تو

گه سر خود را بدندان دره
گه غریق سیل خون آمیز تیز
گاه در اشکنجه بسته دو دست
گاه منزلت را زدندی چون دهل
گه شقی و گه شقی و گه شقی
گه بروهستی ز اصحاب شمال
تا ابد فرعون در دوزخ فتاد
گشت مطرود ابد فرعون دمات
تا نگردد طبع معکوس تو گرم
زاندکے دانی که هستم من خبیر
تا نیندیشی ز خواب و واقعات
کوری ادراک مکر اندیش تو

در بیان آنکه در توبه و استغفار باز است از کرم حق

همین کمن زین پس فراگیر احتراز
توبه را از جانب مغرب دری

گه ز بخشایش در توبه است باز
باز باشد تا قیامت بر وری

تا ز مغرب برزند سر آفتاب — باز باشد آن دراز و رو متاب
هست جنت را ز رحمت هشت در — یک در توبه است زان هشت ای پسر
آن همه گه باز باشد گه فراز — وان در توبه نباشد جز که باز
همین غنیمت دان در بازست زود — رخت آنجا کش بکوی جود
پیش ازان کز قهر دربسته شود — بعد ازان زاری تو کس نشنود
باز گرد از کفر و این در باز یاب — تا نگردی از شقاوت رد باب

گفتن موسی علیه السلام مر فرعون را که از من یک پند قبول کن
و چهار فضیلت عوض بستان و پرسیدن فرعون که آن چهار کدام ست

همین زمن بپذیر یک چیز و بیار — پس ز من بستان عوض آن را چهار
گفت ای موسی کدام ست آن یکی — شرح کن با من ازان یک اندکی
گفت آن یک که بگوئی آشکار — که خدائی نیست غیر از کردگار
خالق افلاک و انجم بر علا — مردم و دیو و پری و مرغ را
خالق دریا و کوه و دشت و تیه — ملکت او بیحد و او بی شبیه
حافظ هر چیز و هر کس هر مکان — رازق هر جانور اندر جهان
هم نگهدارندهٔ ارض و سما — هم پدیدآرندهٔ گل از گیا
مطلع او بر ضمیر بندگان — حاکم و جبار بر گردنکشان

او ست بر هر پادشاهے پادشا — حکم اور ایفعل اللہ ما یشا

گفت ای موسیٰ کدام ست آنچنان — که عوض بد ہے مرا بر گو بیان

یا بود کز لطفِ آن وعدہ حسن — سست گردد چارمیخ کفرِ من

یا بوَد کز آن خوش وعدہ ہاے مغتنم — برکشاید قفلِ کفرِ صد صنم

یا بوَد کز تاثیرِ جوے انگبین — شہد گردد در تنم این زہرِ کین

یا ز عکسِ جوے آن پاکیزہ شیر — پرورش یابد دمی عقلِ اسیر

یا بوَد کز عکسِ آن جوہاے خمر — مست گردم بوبرم از ذوقِ امر

یا بوَد کز لطفِ آن جوہاے آب — نازگے یابد تنِ شورہ خراب

شورہ ام را سبزہ پیدا شود — خارزارم جنت الماوا شود

بوَد کہ از عکسِ بہشت و چار جو — جان شود از یاریِ حق یار جو

آنچنان کز عکسِ دوزخ گشتہ ام — آتش و در قہرِ حق آغشتہ ام

کہ ز عکسِ نارِ دوزخ ہیچ مار — گشتہ ام بر اہلِ جنت زہرمار

کہ ز عکسِ جوششِ آبِ حمیم — آبِ ظلم کرد خلقان را ہیم

من ز عکسِ زمہریرم زمہریر — یا ز عکسِ آن سعیرم چون سعیر

وای آنکس کز درویشِ مظلوم کنون
موسیا باشد که بکشائیم در
موسیا باشد که یابم مامنے
هین بگو با من کدامست آن چهار

آن یکی زخم درویش مظلوم کنون
در فضیلتهات گردم باخبر
وارهم از کثرتِ ما و منے
که عوض خواهیم دادن بر شمار

شرح کردن موسیٰ آن چار فضیلت را جهت یافتن ایمان فرعون

گفت موسیٰ کاولینِ آن چهار
این عللها ئیکه در طب گفته اند
ثانیاً باشد ترا عمرِ دراز
وین نباشد بعدِ عمرِ مستوی
بلکه خواهانِ اجل چون طفل شیر
مرگ جو باشی ولی ز عجز و رنج
پس بدستِ خویش گیری تیشه
که بجاب گنج بینی خانه را

صحتے باشد تنت را پائدار
ور باشد از تنت ای ارجمند
که اجل دارد ز عمرت احتراز
که بناکام از جهان بیرون روی
نے ز رنجے که ترا دارد اسیر
بلکه بینی در خرابِ خانه گنج
مے زنی بر خانه بی اندیشه
مانع صد خرمن این یک دانه را

Marginal Persian commentary

پیش در آتش افگنی این در زرکار
پیش گیری تیشهٔ مردانه را

برکنی این خانهٔ تن بے دریغ
تا بردن آید مهت از زیر میغ

اتمی بیک برگ زباغے ماندهٔ
همچو کرمے برگش از زر راندهٔ

چون کرم این کرم را بیدار کرد
ازدهاے جهل را این کرم خورد

کرم کرمے شد پر از میوه درخت
اینچنین تبدیل کرد او نیکبخت

تفسیر کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف

خانه برکن کز عقیق این یمن
صد هزاران خانه شاید ساختن

گنج زیر خانه است و چاره نیست
از خرابی این میندیش دمالیست

کز هزاران خانه از یک نقد گنج
نی توان کردن عمارت بی زرنج

عاقبت این خانه خود ویران شود
گنج از زیرش یقین عریان شود

لیک آن تو نباشد زانکه روح
مزد ویران کردنش آن فتوح

چون نکرد انکار فرزش هست لا
دست خائی بعد ازان تو کای دریغ
من نکردم آنچه گفتند از بهی
مانع صد خرمن این یک دانه بود
خانه را اجرت گر فتے وکرے
این کری را مدتے او تا اجل
پارهٔ دوزی میکنی اندر دکان
هست این دکان کرائی زود باش
تا که تیشه ناگهان برکان نهی
پارهٔ دوزی چیست خورد آب و نان
هر زمان می در دراین دق تنت
اے ز نسل پادشاه کام یار
پاره برکن ازین قعر دکان

کیس للانسان الا ما سعی
انچنین ماهے بدامن در زمینے
گنج رفت و خانه و دستم تهی
حائل گنج و حجاب این خانه بود
نیست ملک تو بهیے یا شرے
تا درین مدت کنی در وے عمل
زیر این دکان تو مدفون دو کان
تیشه بستان و تگش اے تراش
از دکان و پاره دوزے داری
میزنے این پاره بر دق گران
پاره بردی میزنی زین خورد نت
با خود آزین پاره دوزی ننگ دار
تا برآرد سر به پیش تو دکان

فقیر محمد جهلمی عفی عنه

پیش ازان کاین مهلت خانه کری — آخر آید تو بخود نوحه زوبری
پیش ترا بیرون کند صاحب دکان — این دکان را برکند از روی کان
تو زحسرت گاه بر سر می زنی — گاه ریش خام خود بر می کنی
گای دریغا آن من بود این دکان — کور بودم برنخوردم زین مکان
ای دریغا گنج را بگذاشتم — آنچنان را بخاک انباشتم
ای دریغا بود ما را برد باد — تا ابد یا حسرتا شد للعباد

یا حسرتا علی العباد ما یاتیهم من رسول الا کانوا بہ یستہزؤن

غره شدن آدمی به ذکاوت و تصورات طبع خویش و طلب ناکردن علم غیب که علم انبیاست علیهم السلام

دیدم اندر خانه من نقش و نگار — بودم اندر عشق خانه بیقرار
مانده ام در خانه حیران و نزار — لایدا از معنی شدم من عور و زار
عشق خانه در دل من کار کرد — لاجرم از گنج ماندم دور و فرد
بودم از گنج نهانی بیخبر — ورنه در دستینوی من بودی تبر
آه گر داد دمی تبر را داد مے — این زمان غم را تبر آداد مے
چشم را بر نقش مے انداختم — همچو طفلان عشقها مے باختم
پس نکو گفت آن حکیم کامیار — که تو طفلی خانه پر نقش و نگار
در اله نامه بس اندر زکرد — که برآرازد دمان خویش گرد

تمامی شرح کردن موسیٰ علیہ السلام با فرعون فضیلت چہارگانہ

بس کن ای موسیٰ بگو وعدہ سوم — کہ دل من ز اضطرابش گشت گم
گفت موسیٰ آن سوم ملک دِ تو — دو جہانے خالص از خصم و عدو
پیشتر زان ملک کاکنون داشتی — کان بداندر جنگ و این در آشتی
آنکہ در جنگت چنان ملکے دہد — بنگر اندر صلح خوانت چون نہد
آن کرم کاندر جفا آنہات داد — در وفا بنگر چہ باشد افتقاد
گفت ای موسیٰ چہارم چیست زود — باز گو صبرم شد و حرصم فزود
گفت چارم آنکہ مانے تو جوان — موی ہمچون قیر و رخ چون ارغوان
زنگ و بو در پیش مایس کاسدست — لیک تو پستی سخن کردیم پست
افتخار از زنگ و بو و از مکان — ہست شادی و فریب کودکان

بیان این خبر کہ کلموا الناس علی قدر عقولہم لا علی قدر عقولکم حتی لا یکذب اللہ و رسولہ صلی اللہ علیہ وسلم

چونکہ با کودک سر و کارم فتاد — ہم زبان کودکان باید گشاد
کہ برد کتاب تا مرغت حزم — یا مویز و جوز و فستق آورم
جز شباب تن بمیدانی بگیر — این جوانی را بگیر ای خرس پیر
ہیچ آثر ننگے نیفتد بر درخت — تازہ ماند این شباب فرخت
نے ترنج پیریت آید برد — نے قد چون سرو تو گردد دو تو
نے شود زور جوانی از تو کم — نے بدندانہا خللہا یا الم

نه بکمی در شهوت و طمث و بعال — که زنان را آید از ضعفت ملال
تا نشود مویت سفید و پشت خم — لیک خوشتر لحظه لحظه دمبدم
همچنان بکشایدت فرش شباب — که کشود آن مژده بر عکاشه باب

معنی حدیث من بشر فی بخروج الصفر بشرته بدخول الجنة و بسبق عکاشه

احمد آخر زمان را انتقال — در ربیع اول آمد بی جدال
چون خبر یابد دلش زین وقت نقل — عاشق آن وقت گردد دادِ عقل
چون صفر آید شود شاد از صفر — کز پسِ این ماه می سازم سفر
هر شبی تا روز از شوقِ مدد — او رفیقِ راه اعلی ایزدی
گفت هر کس که مرا مژده دهد — چون صفر پای از جهان بیرون نهد
که صفر بگذشت و شد ماهِ ربیع — مژده ور باشم مرا و را شفیع
چون صفر بربست رخت و ماهِ نو — گشت پیدا بر فلک با تاب و ضو
گفت عکاشه صفر بگذشت و رفت — گفت جنت مر ترا ای شیر زفت
دیگری آمد که بگذشت آن صفر — گفت عکاشه ببرد از مژده بر
پس رجال از نقلِ عالم شادمان — وز بقایش شادمان این کودکان
چونکه آبِ خوش ندید آن مرغ کور — پیشِ او کوثر نماید آبِ شور
همچنین موسی کرامت می شمرد — هم بدینان بی قدم ره می سپرد

که نگردد صاف اقبالِ تو دُرد — هم نگردد اطلس بختِ تو پَرد

هر چه خواهی یابی از بختِ جوان — شادمان مانی نگردی ناتوان

گفت احسنتَ نکو گفتی ولیک — تا کنم من مشورت با یارِ نیک

مشورت کردنِ فرعون با آسیه خاتون در ایمان آوردن بموسی علیه الصلوٰة والسلام و فرمودن آسیه او را بایمان آوردن

باز گفت او این سخن با آسیه — گفت جان افشان برین ای دل سیه

شب عنایتهاست من این مقال — زود دریاب ای شهِ نیکو خصال

وقتِ کشت آمد نهی پر سود کشت — این بگفت و گریه کرد و گرم گشت

بر جهید از جا و گفتا بخ لک — آفتابی تاج گشتت ای کلک

عیب کل را خود بپوشاند کلاه — خاصه چون باشد کلاه خورشید و ماه

همدران مجلس که بنشنیدی تو این — چون نگفتی آرے و صد آفرین

این سخن در گوش خورشید ارشدی — سر نگون بر بوی آن زیر آمدے

شیخ میدانی چه وعده است و چه داد — میکند ابلیس را حق افتقاد

چون بدین لطف آن کریمت باز خواند — ای عجب چون زهره ات برجای ماند

زهره ات ندرید تا زان زهره ات — بودی اندر هر دو عالم بهره ات

زهره کز بهر حق آو بر درد — چون شهیدان از دو عالم برخورد

غافلی هم حکمت ست و این عمی — تا بماند لیک تا این حد چرا

غافلی هم حکمت ست و نعمت ست — تا نپردزد سرمایه زدست

لیک نی چندانکه ناسورے شود — عقل و جان زهر جان و عقل ریخوری شود

خود که یابد این چنین بازار را — که بیک گل مے خری گلزار را

دانه را صد در خستان عوض — حبه را آمد صدکان عوض

کان لله دادن آن حبه است — تا که کان الله له آید بدست

زانکه این هوے ضعیف بیقرار — هست شد زان هوی رب پایدار

هوی فانی چونکه خود با او سپرد — گشت باقی دائم و هرگز نمرد

همچو قطره خائف از باد و ز خاک — که فنا گردد بدین هر دو هلاک

چون باصل خود که دریا بود جست — از تف خورشید و باد و خاک رست

ظاہرش گم گشت در دریا و لیک
ذاتِ او معصوم و پا بر جا و نیک

ہین بدہ ای قطرہ خود را بے ندم
تا بیابی در بہائے قطرہ یم

ہین بدہ ای قطرہ خود را این شرف
در کفِ دریا شوا یمن از تلف

خود کرا آید چنین دولت بدست
قطرہ را بحرے تقاضا گر شدست

چون تقاضا میکند دریا ترا
پس چہ استادی و دربا ندی ہلا

اللہ اللہ زود بفروش و بخر
قطرہ دہ بحرِ پر گوہر ببر

اللہ اللہ ہیچ تاخیرے مکن
کہ ز بحرِ لطف آمد این سخن

اللہ اللہ زود بشتاب و بجو
چونکہ بحرِ رحمت ست این نیست عجب

اللہ اللہ گوی شو بید ست و پا
تا شود چوگانِ موسے پاک ترا

اللہ اللہ تو گمانِ بد مبر
بر چنین انعامِ عام اے بے خبر

اللہ اللہ زود دریاب ای فتا
تا نگردی در غلط بینی فنا

اللہ اللہ ترک کن ہستیِ خود
چونکہ خواندستت بر و اے معتمد

اللہ اللہ زود تر تعجیل کن
بر فروز از این اشارت بی سخن

اللہ اللہ تا کنون گر باختے
گردن اندر معصیت افراختے

اللہ اللہ چون عنایت در رسید
بی توقف در روی آمیزا ی عنید

اللہ اللہ چونکہ عصیانات تو
در زمنے نالد بر و بیت منکر گو

اللہ اللہ چون ز فضلت راہ داد
سر بخاکِ پاے او باید نہاد

الله الله با چنین کفر و تو — چون قبولت میکند اکرام او
لطف اندر لطف او گم می شود — کانسفلی بر چرخ هفتم می شود
هین که یک بازی فتادت بوالعجب — هیچ طالب این نیابد در طلب
در پذیر این چار خلعت زود زود — تا به بینی در عوض صد عز و سود
گفت با ها مان بگویم ای ستیر — شاه را لازم بود رای وزیر
گفت با ها مان مگو این راز را — کور کم پیری چه داند باز را

قصهٔ باز پادشاه و کم پیرزن که در خانهٔ او بود

باز اسپیدی بکمپیری دهی — او ببرد ناخنش بهر بهی
ناخنی که اصل کارست و شکار — کوز کمپیرے ببرد کو وار
که کجا بود دست مادر تا ترا — ناختان زینسان درانست ای کیا
ناخن و منقار و پرش را برید — وقت مهر این میکند زال پلید
چونکه تماجش دهد او کم خورد — خشم گیرد مهرها را بر درد
که چنین تماج بخشم بهر تو — تو تکبر می نمائی و عتو

تو سزائے مہمان ادبار را
نعمت و اقبال کے سازد ترا

آب تماجش دہد کابین را بگیر
گر نمی خواہی کہ نوشی زان نفیر

آب تماجش نگیرد طبع باز
زان تبر ریخد شود خشمش دراز

از غضب آن آتش سوزان بر سرش
زان فرو ریزد شود گل منعفرش

اشک ازان چشمش فرو ریزد ز سوز
یاد آرد لطفِ شاہِ دل فروز

زان دو چشمِ نازنین با دلال
کہ ز چہرہ شاہ دارد صد کمال

چشمِ باز اغش شدہ پر زخم زاغ
چشمِ نیک از چشمِ بد بادر دود داغ

چشمِ دریا بسطتے کز بسط او
ہر دو عالم مے نماید تار مو

گر ہزاران بحر در چشمش رود
ہمچو چشمہ پیشِ قلزم گم شود

چشم بگذشتہ ازین محسوسہا
یافتہ از غیب بینی بوسہا

خود نمی یابم یکے گوشے کہ من
نکتہ گویم ازان چشمِ حسن

مے چکید آن آب محمودِ جلیل
می ربودی قطرہ اش را جبرئیل

تا بمالد در پر و منقارِ خویش
گردہد دستوریش آن خوب کیش

باز گوید چشم کمپیر ار فروخت
فر و نور و صبر و حلم را نسوخت

باز جانم باز صد صورت تند
زخم بر ناقہ نہ بر صالح زند

صالح آن یکدم کہ آرد با شکوہ
صد چنان ناقہ بزاید متنِ کوہ

دل ہمی گوید خموش و ہوشدار
ورنہ در اندید غیرت پود و تار

غیرتش را هست صد حلم نهان ۴۰ ورنه سوزیدی بیک دم صد جهان

۴۱ تخوت شاهی گر فتش جای پند تا دلِ خود را ز پندا او کرد بند

۴۲ که کنم با رای ها مان مشورت کوست پشتِ ملک و قطب مقدرت

۴۳ مصطفی را رای زن صدیق رب رای زن بوجهل را شد بولهب

۴۴ عرق جنسیت چنانش جذب کرد کان نصیحتها بپیشش گشت سرد

۴۵ جنس سوی جنس صد پرّه پرد بر خیالش بند ها را بر درد

قصهٔ آن زن که طفل او بر سر نادان نخریده بود و خطر افتادن داشت و از امیر المومنین علی کرم الله وجهه سوال کردن و چاره جستن مادر او

۴۶ یک زنی آمد بپیش مرتضی گفت شد بر نادوان طفلی مرا

۴۷ گرش میخوانم نمی آید بدست ور هلم ترسم که افتد او بپست

۴۸ نیست عاقل تا که دریابد چو ما گر بگویم کز خطر سوی من آ

۴۹ هم اشارت را نمی داند بدست ور بداند نشنود اینهم بدست

۵۰ بس نمودم شیر و پستان را بدو او همی گرداند از من چشم و رو

۵۱ از برای حق نمائیدای مهان دستگیر این جهان و آن جهان

۵۲ زود درمان کن که مے لرزد دلم که بدر وازمیوهٔ دل نگسلم

۵۳ گفت طفلی را برآور هم بیام تا به بیند جنس خود را آن غلام

مثنوی جنس آید شبک زآن ناودان
جنس بر جنس ست عاشق جاودان

زآن چنان کرد و چو دید آن طفل او
جنسِ خود خوش خوش بدو آورد رو

سوی بام آمد ز متنِ ناودان
جاذبِ هر جنس را همجنس دان

غر غران آمد بسوی طفلِ طفل
وا رهید از او فتادن سوی سفل

زآن بود جنسِ بشر پیغمبران
تا بجنسیت رهند از ناودان

پس بشر فرمود خود را مثلکم
تا بجنس آیند و کم گردند گم

زانکه جنسیت عجائب جاذبی ست
جاذبش جنس ست هر جا طالبی ست

عیسی و اویس برگردون شدند
با ملائک چونکه همجنس آمدند

یاز آن هاروت و ماروت آورند — جنس تن بودند ازان زیر آمدند
کافران همجنس شیطان آمده — جان شان شاگرد شیطانان شده
صد هزاران خوے بد آموخته — دیده های عقل و دل بردوخته
کمترین خوشان بدستی این حسد — آن حسد که گردن ابلیس زد
زان سگان آموخته حقد و حسد — که نخواهد خلق را الملک ابد
هر کرا دید او کمال از چپ و راست — از حسد قولنجش آمد در خاست
زانکه هر بد بخت خرمن سوخته — می نخواهد شمع کس افروخته
هین کمالے دست آور تا تو هم — از کمال دیگران نفتے بغم
از خدا می خواه دفع این حسد — تا خدایت وارهاند زین جسد
مر ترا مشغولیے بخشد درون — که نپردازی ازان سوے برون
جرعه می را خدا آن مے دهد — که بدو هست از دو عالم مے رهد
خاصیت بنهاده در کف حشیش — کو ز مانے می رهاند از خویش
خواب را یزدان بدانسان می کند — کز دو عالم فکر را بر میکند
کرد مجنون را ز عشق پوستے — کو نه بشناسد عدو از دوستی
صد هزاران این چنین می دارد او — که برادر را کات تو بگمارد او
هست میهای شقاوت نفس را — که زره بیرون برد آن نحس را
هست میهای سعادت عقل را — که بیابد منزل بی نقل را

خیمهٔ گردون ز سرمستی خویش — برکند زان سو بگیرد راه پیش
این بمستی دلا غره مشو — هست عیسی مست حق خرمست جو
اینچنین مے را نجوزین خنبها — مستیش نبود ز کوته دنبها
زانکه هر معشوق چون خنب ست پر — آن یکے درد و دگر صافی چو در
می شناسا هین بچش با احتیاط — تا مے یابی منزه زاختلاط
می شناسا هین بچش زهری ترش — آن مِ صافی کز و گردی ممش
هر دو مستی میدهندت لیک این — مستیت آرد کشان تا رب دین
تا رهی از فکر و وسواس و حیل — بی عقال این عقل در رقص الجمل
انبیا چون جنس روح اند و ملک — هر ملک را جذب کردند از فلک
باد جنس آتش ست و یار او — که بود آهنگ هر دو بر علو
چون به بندی تو سر کوزه تهی — در میان حوض یا جوئے نهی
تا قیامت آو فرو ناید بپست — که دلش خالی ست در وی باد هست
میل بادش چون سوے بالا بود — ظرف خود را هم سوے بالا کشد
باز آن جا نها که جنس انبیاست — سوی ایشان کش کشان چون یها ست
زانکه عقلش غالب ست و بی ز شک — عقل جنس آمد بخلقت با ملک
وان هوای نفس غالب بر عدو — نفس جنس اسفل آمد شد بدو
بود قبطی جنس فرعون و منم — بود سبطی جنس موسے و کلیم

بود ہامان جنس فرعون را — برگزیدش بر دل و صدر سرا

لاجرم از صدر درقعرش کشید — کہ ز جنس دوزخ اند آن دو پلید

ہر دو سوزندہ چو دوزخ ضد نور — ہر دو چون دوزخ ز نور دل نفور

زانکہ دوزخ گوید اے مومن تو زود — برگذر کہ نورت آتش را ربود

در بیان حدیث رسول صلی اللہ علیہ وسلم جز یا مومن فان نورک اطفاء نارک

بگذر اے مومن کہ نورت می کشد — آتشم را چونکہ دامن مے کشد

مے رمد آن دوزخی از نور ہم — زانکہ طبع دوزخستش اے صنم

دوزخ از مومن گریزد آنچنان — کہ گریزد مومن از دوزخ بجان

زانکہ جنس نار بنود نور او — ضد نار آمد حقیقت نور جو

در حدیث آمد کہ مومن در دعا — چون امان خواہد ز دوزخ از خدا

دوزخ از وی ہم امان خواہد بجان — کہ خدایا دور دارم از فلان

جاذبہ جنسیت ست اکنون ببین — کہ تو جنس کیستی از کفر و دین

گر بہامان مائلے یا مائنے — ور بموسے مائلے سجانے

ور بہر دو مائلے انگیختہ — نفس و عقلے ہر دوان آمیختہ

ہر دو در جنگند ہان وہان بکوش — تا شود بر نفس غالب عقل و ہوش

ساغر صدق از کف موسے بنوش — تا شود غالب معانی بر نقوش

در جهانِ جنگ و شادی این بس است — که به بینی بر عدو هر دم شکست
جهد کن تا خصمت اشکسته شود — گرچه فرعونِ دنی این نشنود
این حدیث آمد دراز ای ناگزیر — باز گو اضلالِ فرعونِ شریر

مشورت کردنِ فرعون با وزیرش هامان در ایمان آوردن بموسے علیه الصلوٰة والسلام

آن ستیزه رو بسختی عاقبت — گفت با هامان برای مشورت
وعده هاے آن کلیم الله را — گفت و محرم ساخت آن گمراه را
گفت با هامان چو تنهایش بدید — حبست هامان و گریبان را درید
بانگها زد گرپیا کرد آن لعین — کوفت دستار و کله را بر زمین
که چگونه گفت اندر روی شاه — اینچنین گستاخ آن حرفِ تباه
جمله عالم را مسخر کرده تو — کار را بابخت چون زر کرده تو
از مشارق و ز مغارب بے لجاج — سوی تو آرند سلطانان خراج
بادشاهان لب همی مالند شاد — بر ستانه خاکِ تو اے کیقباد
اسپ باغی چون به بیند اسپِ ما — رو بگرداند گریزد بے عصا
تا کنون معبود و مسجودِ جهان — بوده گردے کمینه بندگان
در هزار آتش شدن زین خوشتر ست — که خداوندے شود بنده پرست

فی تکبش اول مرا اے شاہ ہین — تا نہ بیند چشم من بر شاہ این
خسروا اول مرا گردن بزن — تا نہ بیند این مذلت چشم من
خود نبود دست و مبادا اینچنین — کہ زمین گردون شود گردون زمین
بندگانمان خواجہ تاشِ ما شوند — بید لامان دلخراشِ ما شوند
چشم روشن دشمنان زود دست کور — گشت ما را پس گلستان قعرِ گور

تزئیف سخن ہامان با فرعون علیہ اللعنۃ

دوست از دشمن ہمے نشناخت او — نرد را کورانہ کژ مے باخت او
دشمنِ تو جز تو نبودای لعین — بیگناہان را مگو دشمن بکین
پیشِ تو این حالت بد دولت ست — کہ دوا دو اول و آخرلت ست
گر ازین دولت نتازی خر خزان — این بہارت را ہمی آید خزان
مشرق و مغرب چو تو بس دیدہ اند — کہ سرِ ایشان ز تن ببریدہ اند
مشرق و مغرب کہ نبود برقرار — چون کنند آخر کسے را پائدار
تو بدان مخرآوری کز ترس و بند — چاپلوست گشت مردم روزچند
ہر کرا مردم سجودے می کنند — چاپلوس کشتہ گشت تر ۱۲
چونکہ برگردد ازو آن ساجدش — زہر اندر جانِ او مے آگنند

دانند او کان زہر بود و موبدش

۱۲ ۱۲ ۱۲

ای خنک آن را که ذلت نفسه
وای آن کز سرکشی شد چونکه او

این تکبر زهر قاتل دان که هست
از می پر زهر گشت آن کج دمست

چون می پر زهر نو شد مدبرے
از طرب یک دم بجنباند سرے

بعد یک دم زهر در جانش فتد
زهر در جانش کند داد و ستد

گرچه نداری زهریش را اعتقاد
گرچه زهر آمد نگردد در قوم عاد

چونکه شاهی دست یابد بر شهی
بکشدش یا باز دارد در چهی

ور بیابد خسته افتاده را
مرهمش سازد شه و بدهد عطا

گر نه زهرست آن تکبر پس چرا
گشت شه را بیگناه و بی خطا

وین دگر را بے زخدمت چون نواخت
زین دو جنبش زهر را باید شناخت

راهزن هرگز گدائے را نزد
گرگ و گرگِ مرده را هرگز گزد

خضر کشتی را برای آن شکست
تا تواند کشتی از فجار رست

چون شکسته می رهد اشکسته شو
امن در فقرست اندر فقر رو

آن کهے کو داشت ارکان نقد چند
گشت پاره پاره از زخم کلند

تیغ بهر اوست کو را گردنیست
سایه کافگندست بروی زخم نیست

مهتری نفطست و آتش ای غوی
ای برادر چون برآذر میروے

هر چه او هموار باشد با زمین
تیرها را کے هدف گردد به بین

سر برآرد از زمین آنگاه او
چون هدف نبود ز خم یابد بے رفو

نردبانِ خلق این مادنی ست — عاقبت زین نردبان افتادنی ست

هر که بالاتر رود ابله تر ست — کاستخوان او بتر خواهد شکست

این فروع ست و اصولش آن بود — که ترفع شرکتِ یزدان بود

چون نه مُردی و نه گشتی زنده زو — یعنی فنا فی اللہ با عینی با شئے بشرکت ملک جو

چون بدو زنده شدی آن خود دویست — وحدتِ محض ست آن شرکت کی ست

شرحِ این در آئینهٔ اعمال جو — که نیابی فهمِ این او گفتگو

گر بگویم آنچه دارم در درون — بس جگرها گردد اندر حال خون

بس کنم خود زیرکان را این بس ست — بانگ دو کردم اگر درده کس ست

حاصلِ آن هامان بدآن گفتارِ بد — این چنین راهے برآن فرعون زد

نقمهٔ دولت رسیده تا دهان — از گلوے او بریده ناگهان

خرمنِ فرعون را داد او بباد — هیچ شه را این چنین صاحب مباد

از چنین همراه بد دوری گزین — زینهار الله اعلم بالیقین

نومید شدنِ موسیٰ از ایمان آوردنِ فرعون
و جا یافتنِ سخنِ هامانِ لعین در دلِ فرعون

گفت موسیٰ لطف بنمودیم وجود — خود خداوندیت را روزی نبود

آن خداوندے که بنمود راستین — مرورانی دست دان نی آستین

آن خداوندے کہ دزدیدہ بود | بیدل و بی جان و بی دیدہ بود
آن خداوندے کہ دادندت عوام | باز بستانند از تو ہیچ وام
آن خداوندے تو از بندگی | کمتر ست ار باز دانی اندکے
وہ خداوندیِ عاریت بحق | تا خداوندیت بخشد مشتق

منازعت کردنِ امیرانِ عرب با رسولِ خدا صلی اللہ علیہ وسلم کہ ملک را مقاسمہ کن تا نزاعی نباشد و جوابِ رسول ایشان را کہ من مامورم درین امارت و بحثِ ایشان از طرفین

آن امیرانِ عرب گرد آمدند | نزدِ پیغمبر منازع می شدند
کہ تو میرے ہر یک از ما ہم امیر | بخش کن این ملک و بخشِ خود بگیر
ہر یکے در بخشِ خود انصاف جو | تو ز بخشِ ما و دستِ خود بشو
گفت میری مر مرا حق داده است | سروری و امرِ مطلق داده است
کاین قرانِ احمد ست و دورِ او | ہین بگیرید امر را و اتقوا
قوم گفتندش کہ ما ہم زان قضا | حاکمیم و دادہ میری ما خدا
گفت لیکن مر مرا حق ملک داد | مر شما را عاریت از بہر زاد
میریِ من تا قیامت باقی ست | میریِ عاریتی خواہد شکست
قوم گفتندش اے امیر افزون مگو | چیست حجت بر فزون جوئی تو

سہیل آمدن و قضیب انداختنِ امر اجمت دفع شدن

سیل و غالب شدنِ مصطفےٰ علیہ السّلام بر امیران

در زمانِ ابرے برامد زامرِ مر — سیل آمد گشت آن اطراف پر
رو بشہر آورد سیلی بس مہیب — اہلِ شہر افغان کنان جملہ ز رعیب
گفت پیغمبر کہ وقتِ امتحان — آمد اکنون تا نہان گردد عیان
ہر امیرے نیزۂ خود در فگند — تا شود در امتحان آن سیل بند
نیزہ ہا را ہمچو خاشاکے ربود — آب تیز سیل پُر جوش و عنود
پس قضیب انداخت در روی مصطفےٰ — آن قضیبِ معجز ذی ماں روا
نیزہ ہا گم گشت جملہ و آن قضیب — بر سرِ آب ایستادہ چون رقیب
زاہتمامِ آن قضیب آن سیل رفت — رو بگردانید و سوی بحر رفت
چون بدیدند از وے آن امرِ عظیم — پس مقر گشتند آن میر آن زیم
جز سہ کس کہ حقدِ ایشان چیرہ بود — ساحرش گفتند و کاہن از جحود
بود بوجہل لعین و بولہب — وان سوم ہم بود بوسفیانِ حرب
ملک بر بستہ چنان باشد ضعیف — ملک بر رستہ چنان باشد شریف
نیزہ ہا را اگر ندیدے یا قضیب — نامِ شان بین نامِ او بین ای نجیب
نام شان را سیل تیز مرگ برد — نامِ او در دولت تیزش بمزد
ہیچ نوبت می زنندش بر دوام — ہم چنین ہر روز تا روزِ قیام

در تمامی حدیث موسےٰ علیہ السّلام و تقریع و توبیخ فرعون

گر ترا عقل ست کردم لطفها
در خرے آوردہ ام خر را عصا

آنچنان زین آخرت بیرون کنم
کز عصا گوش و سرت پر خون کنم

اندرین آخر خران و مرخران
مے نیابند از جفاے تو امان

تک عصا آوردہ ام بہر ادب
ہر خرے را کو نباشد مستجب

اژدہائے مے شود در قہر تو
کاژدہائے گشتہ در فعل و خو

اژدہائے کوہیے تو بی امان
لیک ہنگ اژدہائے آسمان

این عصا از دوزخ آمد چاشنی
بر تو و بر مومن آمد روشنی

مر ترا گوید کہ اے گبر دنی
کہ ملا بگریز اندر روشنی

ورنہ درمانے تو در زندان من
مخلصت بنود ز دربندان من

باز گرد از کفر سوے دین حق
ورنہ در نار ابد مانے خلق

باز گرد اے گمرہ بدبخت دون
ورنہ در دوزخ درافتی سرنگون

این عصائی بود اینندم اژدہاست
تا نگوئی دوزخ یزدان کجاست

در بیان آنکہ شناسای قدرت حقتعالے نپرسد کہ بہشت کجاست و دوزخ چہ جاست

ظاہرست این دوزخ اما بر دلت
ہست پوشیدہ یقین ز آب و گلت

ہر کجا خواہد خدا دوزخ کند
اوج را بر مرغ دام و فخ کند

هم ز دندانت برآرد درد ها — تا بگوئی دوزخ ست و آذرها

یا کند آب دهانت را عسل — تا بگوئی که بهشت است و جلل

از بن دندان بروید شکر — تا بدانی قوت حلم قدر

پس بدندان بیگناهان را مگز — فکر کن از ضربت نامحترز

نیل را بر قبطیان حق خون کند — سبطیان را از بلا مصون کند

آب بر فرعون در دم خون شود — بهر کلیمی قند ممنون شود

تا بدانی پیش حق تمییز هست — در میان هوشیار راه و مست

نیل تمییز از خدا آموخته است — کز کشاد آن را و این را رخت بست

لطف او عاقل کند میر نیل را — قهر او ابله کند قابیل را

در جمادات او کرم عقل آفرید — عقل از عاقل بقهر خود برید

در جماد از لطف عقلے شد پدید — وز نکال از عاقلان دانش رمید

عقل چون باران بامر آنجا برخت — عقل این سو خشم حق دید و گریخت

ابر و خورشید و مه و انجم بکند — جمله بر ترتیب آیند و روند

هر یکے ناید مگر در وقت خویش — که نه پس ماند ز هنگام و نه پیش

چون نکردے فهم این از انبیا — دانش آوردند در سنگ و عصا

تا جماداتِ دگر را بے لباس
چون عصا و سنگ داری از قیاس

طاعتِ سنگ و عصا ظاہر شود
وز جماداتِ دگر مخبر شود

کہ ز یزدان آگہیم و طائعیم
ما ہمہ بے اتفاقی ضائعیم

ہمچو آبِ نیل دانے وقتِ غرق
کو میانِ ہر دو امت کرد فرق

چون زمین کشتِ دانش آمد و قتِ خسف
در حقِ قارون کہ قہرش کرد نسف

چون قمر کہ امر بشنید و شتافت
پس دو نیمہ گشت بر چرخ و شگافت

چون ستون نالید از ہجرِ نبے
با خبر گشتہ ازان شیخ و صبی

چون درخت و سنگ کاندر ہر مقام
مصطفے را گفت ظاہر والسلام

بحث کردنِ سنی و فلسفی و جواب دہری کہ منکرِ الوہیت است و عالم را قدیم داند

دہری یکے میگفت عالم حادث ست
فانی ست این چرخ و حشر و وارث ست

فلسفی گفت چون دانی حدوث
حادثی را چون داند غیوث

ذرہ خود نیستی از انقلاب
تو چہ میدانی حدوثِ آفتاب

کرمکے کاندر حدث باشد دفین
مرکبے کو در نیابد اندرین

این بتقلید از پدر بشنیدہ
از حماقت اندرین پیچیدہ

چیست برهان بر حدوث این بگو — ور نه خامش کن فزون گوئی مجو
گفت دیدم اندرین بحر عمیق — بحث می کردند روزی دو فریق
در جدال و در خصام و در شکوه — گشته هنگامه بران دو کس گروه
سوی آن هنگامه گشتم من روان — تا بیابم اطلاع از حال شان
من بسوی جمع هنگامه شدم — اطلاع از حال ایشان بستدم
آن یکی می گفت گردون فانی ست — بی گمانی این بنا را بانی ست
وان دگر گفت این قدیم و بی کیست — نیستش بانی و یا بانی و یست
گفت منکر گشته خلاق را — روز و شب آرندهٔ و رزاق را
گفت بی برهان نخواهم من شنید — آنچه گوئی آن به تقلیدی گزید
هین بیاور حجت و برهان که من — نشنوم بی حجت این ادرز من
گفت حجت در درون جانم ست — در درون جان نهان برهانم ست
تو نمی بینی هلال از ضعف چشم — من همی بینم مکن بر من تو خشم
گفتگو بسیار گشت و خلق تنگ — در سر و پایان این چرخ چنگ
گفت یارا در درونم محتجی ست — بر حدوث آسمانم ایمنی ست

من یقین دانم نشانش آن بود — مر یقین دان را که در آتش رود
در زبان می ناید این حجت بدان — همچو حال و سرّ عشق عاشقان
نیست پیدا سرّ گفت و گوی من — جز که زردی و نزاری روی من
اشک خون بر رخ روانه می رود — حجت حسن و جمالش می شود
گفت من اینها ندانم حجتی — که بود در پیش عامه آیتی
گر بیاری من کنم آن را قبول — ورنه کوته کن حدیث عرض و طول
گفت چون قلبی و نقدی دم زنند — که تو قلبی من نکویم وا رهند
هست آتش امتحان آخرین — کاندر آتش در فتند آن دو قرین
عام و خاص از حال شان عالم شوند — از گمان و شک سوی ایقان روند
آب و آتش آمد اے جان امتحان — نقد و قلبی را که آن باشد نهان
یا من و تو هر دو در آتش رویم — حجت باقی حیران شویم
یا من و تو هر دو در بحر اوفتیم — لیک در دعوے من و تو کوفتیم
همچنان کردند و در آتش شدند — هر دو خود را بر تف آتش زدند
فلسفی را سوخت خاکستر بکرد — متقی را ساخت تازه تر بکرد
آن خدا گوینده مرد مدعی — رست و سوزیدند در آتش آن دعی
آزموده بشنو این اعلام را — کوری افزون روان خام را
کش مسمی صد ربوده است از اجل

Mevlana Museum

صد هزاران روح شد دلداده
صد هزاران خلق را در بادیه
صد هزاران زین رهان اندر قران
چون گرو بستند غالب شد صواب

در رهِ او سر بسر افتاده
سر گروه و بی عصا را زاویه
بر دریده پرده‌ها ی منکران
در دوام معجزات و در جواب

نسخه خطی

فهم کردم کانکه دم زد از سبق — در حدوث چرخ پیر فرزست وحق
حجت منکر همه زرد رو — یک نشان بر صدق این انکار کو
یک مناره در ثنای منکران — کو در این عالم که تا باشد عیان
منبرے کو کہ در انجا منجرے — یاد آرد در روزگار منکرے
روی دینار و درم از نام شان — تا قیامت میدهد از حق نشان
سکهٔ شاهان همیگردد دگر — سکهٔ احمد به بین تا مستقر
بر رخ نقره و یا روی زرے — وانما بر سکهٔ نام منکرے
بر رخ سیم و زرے اندر جهان — سکه بنا بنام منکران
خود بگیر این معجزه چون آفتاب — صد زبان و نام اوام الکتاب
زهره نی کس را که یک حرفی ازان — یا بدزد یا فزاید در بیان
یار غالب شو که تا غالب شوی — یار مغلوبان مشو هین ای غوے
حجت منکر همین آمد که من — غیر این ظاهر نمے بینم وطن

هیچ ۱ ندیدند که هر جا ظاهر است — آن ز حکمتهای پنهان مخبر است
فائده ۲ هر ظاهری خود باطن است — همچو نفع اندر دواها کامن است
این ۳ تفاوت حق نهاد اندر زمان — تا بداند اهل عرفان در جهان
عمر ۴ کرگس سیصد و پانصد است — مرکبوتر را چه باشد زان بدست
شما ۵ نمیرند از کبوتر صد هزار — مرگ کرکس می نه بینند آشکار
جمله ۶ پندارند کرگس باقیست — نی غلط کردند یک کس باقیست
چونکه ظاهر بین شدند از جهل خویش — می نه بینند از عمی نے پس نه پیش
شما ۷ نماند در جهان یک تار مو — کل شیء هالک الا وجهه
هر چه پیدا کرد بهر معنیست — باطنش بنگر بین ظاهر مایست

تفسیر آیه کریمه ما خلقنا السموات والارض وما بینهما الا بالحق نیافریدیم

شان از بهر همین که شما می بینید بلکه بهر معنی و حکمتی باقیه که شما نمی بینید آن را

هیچ نقاشی نگارد زین نقش
بے امید نفع بهرِ عینِ نقش

بلکه بهرِ میهمانان و کهان
که بفرجه وارهند از اندهان

شادیِ بچگان و یادِ دوستان
دوستانِ رفته را از نقشِ آن

هیچ کوزه گر کند کوزه شتاب
بهرِ عینِ کوزه نے از بهرِ آب

هیچ کاسه گر کند کاسه تمام
بهرِ عینِ کاسه نے بهرِ طعام

هیچ خطاطے نویسد خط بفن
بهرِ عینِ خط نه بهرِ خواندن

نقشِ ظاهر بهرِ نقشِ غائبست
وان برائے غائبِ دیگر ربست

تا سوم چارم دهم بر سے شمر
این فوائد را بمقدارِ نظر

همچو بازیهائے شطرنج اے پسر
فائده هر لعب در ثانے نگر

این نهاده بهرِ آن لعبِ نهان
وان برائے آن و آن بهرِ فلان

همچنین دیده جهات اندر جهات
در پے هم تا رسی در بردومات

اول از بهرِ دوم باشد چنان
که شدن بر پایهائے نردبان

وان دوم بهرِ سوم میدان تمام
تا رسے تو پایه پایه تا ببام

شهوتِ خوردن ز بهرِ آن منے
وآن منی از بهرِ نسل و روشنی

کند بنیش مے نه بیند غیرِ این
عقلِ او بے سیر چون بنت زمین

نبت را چه خوانده چه ناخوانده
هست پائے او بگل درمانده

گر سرش جنبد ببادِ تیز رو
تو بسر جنبانیش عنره مشو

آن سرش گوید ممنعنا یا صبا — پای او گوید عصینا خلنا

چون ندارد سیر میراند چو عام — بر توکل می نهد چون کور گام

بر توکل تا چه آید در نظر — چون توکل کردن اصحاب زر

وان نظرهائی که آن افسرده نیست — جز روندهٔ جز درندهٔ پرده نیست

آنچه در ده سال خواهد آمدن — این زمان بیند بچشم خویشتن

همچنین هر کس باندازهٔ نظر — غیب و مستقبل به بیند خیر و شر

چونکه سد پیش و سد پس نماند — شد گزارهٔ چشم و لوح غیب خواند

چون نظر پس کرد تا بدو وجود — آخر و آغاز هستی رو نمود

بحث افلاک و زمین با کبریا — در خلیفه کردن بابای ما

چون نظر در پیش افکند او بدید — آنچه خواهد بود تا محشر پدید

پس ز پیش می بیند او تا اصل نیل — پیش می بیند عیان تا روز فصل

هر کسے اندازۂ روشن دلی
ہر کہ صیقل بیش کرد او بیش دید
گر تو گوئی کان صفا فضلِ خداست
قدرِ ہمت باشد آن جہد و دعا
و اہبِ ہمت خداوندست و بس
بخششِ تخصیص خدا کس را نکار
یعنی تخصیص انواع انتہا نہ نیست

غیب را بینند بقدرِ صیقلے
بیشتر آمد بروِ صورت پدید
نیز این توفیقِ صیقل زان عطاست
لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی
ہمتِ شاہی ندارد ہیچ حرص
مانعِ طمع و مراد و اختیار

لیک چون رنجی دهد بهر نجت را
او گریزاند بکفران رخت را

نیک بختی را چو حق رنجی دهد
رخت را زود یکتر وا مے نهد

بد دلان از بیم جان در کارزار
کرده اسباب هزیمت اختیار

پر دلان در جنگ هم از بیم جان
حمله کرده سوی صف دشمنان

رستمان را ترس و غم واپس برد
هم ز ترس آن بد دل اندر خویش مرد

چون محک آمد بلا و بیم جان
زان پدید آمد شجاع از هر جبان

حاصل آن گزد و سه هر سو گسیخت
از قضا هم در قضا باید گریخت

وحی کردن حق تعالی بموسی علیه السلام که ای موسی من که خالق تم را دوست دارم

گفت موسے را بوحی دل خدا
کاے گزیده دوست میدارم ترا

گفت چه خصلت بود ای فر والکرام
موجب آن تا من آن افزون کنم

گفت چون طفلے به پیش والده
وقت قهرش دست هم بردی زده

خود دند اند که جز او دایه نیست
هم از و مخمور و هم از اوست مست

مادرش گر سیلیے بروی زند
هم بمادر آید و بروے تند

از کسے یارے نخواهد غیر او
اوست جمله مشفق او خیر او

خاطر تو هم ز مادر خیر و شر
التفاتش نیست جاهاے دگر

غیر من پشت چو سنگست و کلوخ — گر صبی و گر جوان و گر شیوخ

همچنان آن که ایاک نعبد در حنین — در بلا از غیر تو لا نستعین

هست این ایاک نعبد حصر را — در بغت و آن از پی نفی ریا

هست ایاک نستعین هم بهر حصر — حصر کرده استعانت را و قصر

گر عبادت مر ترا آریم و بس — طمع یاری هم ز تو داریم و بس

خشم کردن پادشاه بر ندیم خود و شفاعت کردن شفیع مغضوب علیه را و از پادشاه درخواستن و قبول کردن پادشاه درخواست و شفاعت کردن شفیع و در انجیدن ندیم از شفیع که چرا شفاعت کردی

پادشاهی بر ندیمی خشم کرد — خواست تا از وی برآرد دود و گرد

گرد شه شمشیر بیرون از غلاف — تا زند بر وی جزای آن خلاف

تا یکیس را زهره نی تا دم زند — یا شفیعی بر شفاعت برتند

جز عماد الملک نامی از خواص — در شفاعت مصطفی وارانه خاص

بر جهید و زود در سجده فتاد — در زمان شمشیر قهر از کف نهاد

گفت اگر دیوست من بخشیدمش — ور بلیسی کرد من پوشیدمش

چونکه آمد پای تو اندر میان — ما ضمیم گر کرد مجرم صد زیان

صد هزاران خشم را تا نم شکست — که ترا آن فضل و آن مقدار هست
لا به ات را هیچ نتوانم شکست — ز انکه لا به تو یقین لا به من ست
گر زمین و آسمان بر هم زدی — ز انتقام این مرد بیرون نامدی
ور شدی ذره بذره لا به گر — او نبردی این زمان از تیغ سر
بر تو می ننهیم منت اے کریم — لیک شرح عزت تست ای ندیم
این نکردی تو که من کردم یقین — اے صفات در صفات ما فعین
تو درین مستعملی نے عاملے — ز انکه محمول منی نے حاملے
مار میت از میت گشته — خویشتن در موج چون کف هشته
لا شدی پهلوے الا خانه گیر — ای عجب که هم اسیری هم امیر
انچه دادی تو ندادی شاه داد — او ست بس و الله اعلم بالرشاد
وان ندیم رسته از زخم و بلا — زین شفیع آزرده و برگشت از ولا
دوستی ببرید زان مخلص تمام — رو بجائط کرد تا نارد سلام
زین شفیع خویشتن بیگانه شد — زین تعجب خلق در افسانه شد
گر نه مجنون ست یاری چون برید — از کسے که جان او را او خرید
وا خریدش آن دم از گردن زدن — خاک نعل پاش بایستی شدن
باز گونه رفت و بیزاری گرفت — با چنین دلدار کین داری گرفت
پس ملامت کرد او را ناصحے — کین جفا چون میکنی با مصلحے

جانِ تو بخرید آن دلدارِ خاص — آن دم از گردن زدن کردت خلاص

گر جفا کردی نبایستے رمید — خاصه نیکی کرد آن یارِ حمید

گفت بهرِ شاه مبذول ست جان — او چرا آید شفیع اندر میان

لی مع الله وقت بود آندم مرا — لا یسعنی فیه نبیٌ مجتبیٰ

من نخواهم رحمتے جز رحمِ شاه — من نخواهم غیرِ آن شه را پناه

غیرِ شه را بهرِ آن لا کرده ام — که بسوئے شه تولا کرده ام

گر ببرّد او بقهر خود سرم — شاه بخشد شصت جانِ دیگرم

کارِ من سربازے و نخویشی است — کارِ شاهنشاهِ ما سرّ بخشی است

فخرِ آن سر که کفِ شاهش برد — ننگِ آن سر که بغیرے سر برد

شب که شاه از قهر در قیرش کشید — ننگ دارد از هزاران روزِ عید

خود طوافِ آنکه او شه بین بود — فوقِ قهر و لطف و کفر و دین بود

زان نیامد یک عبارت در جهان — که نهانست و نهانست و نهان
زانکه این اسما و الفاظ جمید — از کلا به آدمی آمد پدید
علم الاسما بدآدم را امام — لیک نی اندر لباس عین و لام
چون نهاد از آب و گل بر سر کلاه — گشت آن اسمای جانی روسیاه
که نقاب حرف و دم در خود کشید — تا شود در آب و گل معنی پدید
گرچه از خشم شهم کرد او خلاص — لیک هم شه شد مر احقا ناص
گرچه از یک وجه منطق کاشف ست — لیک از ده وجه دیگر مکنف ست

گفتن جبرئیل علیه السلام خلیل علیه السلام را که هل لک حاجة قال بلی اما الیک فلا

من خلیل وقتم و او جبرئیل — من نخواهم در بلا او را دلیل
او ادب ناموخت از جبریل راد — که بپرسید از خلیل حق مراد
که مرادت هست تا یاری کنم — ورنه بگریزم شبکباری کنم

نسخه یاری کردن نمالی از بارهای نسبت و آنچه محمد رضا نوشته که مراد از سبکباری تصحیف تصدیع ست مر خلیل را از پرسش حال اشتی

گفت ابراهیم نے رو از میان — واسطه رحمت بود بعد العیان

بهر این دنیاست مرسل الرطبه — مومنان را زانکه هست او واسطه

هر دل را سامع بدی وحی نهان — حرف و صوتی کے بدے اندر جهان

گرچه او محو حق ست و بی سر است — لیک کار من ازان نازکتر است

کردهٔ او کردهٔ شاه است لیک — پیش چشم بد نماینده است نیک

آنچه عین لطف باشد بر عوام — قهر شد بر عشق کیشان کرام

بس بلاورنج ها باید کشید — عامه را تا قرن را تا نند دید

کاین حروف واسطه ای یار غار — پیش واصل خار باشد خار خار

بس بلاورنج بایست و وقوف — تا دمد آن روح صافی از حروف

لیک بعضے زین صدا کر تر شدند — باز بعضے صافی و برتر شدند

همچو آب نیل آمد این بلا — شد بر ارباب صبر و کرد و دشمن را شفا

هر که پاپان بین ترا و مسعود تر — جد ترا و کار دکافزون دید بر

زانکه داند کاین جهان کاشتن — هست بهر محشر و برداشتن

هیچ عقدے بهر عین خود نبود — بلکه از بهر مقام دیگرے

هیچ نبود منکری گر بنگری — منکرش بهر عین منکری

بل برائے قهر خصم اندر رسد — یا فزونی جستن و اظهار خود

وان فزونی هم پے طمع دگر — بے معانی چاشنی ندهد صور

زان همی پرسی چرا این میکنی — که صور زیت است و معنی روشنی

ور نه این گفتن چرا از بهر چیست — چونکه صورت بهر عین صورتیست

این چرا گفتن سوال از فائده است — جز برائے این چرا گفتن بدست

از چه رو فائده جوئی اے امین — چون بود فائدهٔ این خود همین

پس نقوش آسمان و اهل زمین — نیست حکمت کان نبود بهر همین

گر حکیمی نیست این ترتیب چیست — ور حکیمی هست چون فعلش تهی ست

کس نسازد نقش گرنه بهر خطاب — جز پے قصد صواب و ناصواب

هر چه بینی در جهان از آیتے — هست بهر معنیی و حکمتے

مطالبت کردن موسیٰ از حضرت عزت که لم خلقت خلقا

سوم خبر ما که انا ساعے جلالی هست ۱۲ الطایف ۱۲ در رشحه ۱۲ قبله عالم جناب حضرت حاجی محمد امداد الله صاحب دام فیضهم ۱۲ قوله مطالبت کردن الخ این

فاہلکتہ وَاَحرقتہ وجواب آمدن از حضرت عزت

گفت موسیٰ ای خداوند حساب — نقش کردی باز چون کردی خراب

نر و ماده نقش کردی جانفزا — وانگهی ویران کنی این را چرا

گفت حق دانم که این پرسش ترا — نیست از انکار و غفلت وز هوا

ورنه تادیب و عتابت کردمے — بهر این پرسش ترا آزردمے

لیک مے خواهی که در افعال ما — باز جوئی حکمت و سر بقا

تا ازان واقف کنے مرعام را — پخته گردانی بدین هر خام را

فاصد اسائل شدی درکاشفی — بهر عامه ار چه توزان واقفی

زانکه نیم علم آمد این سوال — هر بروئے را نبا شد این مجال

هم سوال از علم خیزد هم جواب — همچنانکه خار و گل از خاک و آب

هم ضلال از علم خیزد هم هدے — همچنانکه تلخ و شیرین از ندے

زانتهائی خیزد این بغض و ولا — ور غذائے خوش بود سقم و شفا

مستفید اعجمی شد آن کلیم — تا عجمیان را کند زین سر علیم

تا هم ازوے اعجمی سازیم خویش — پاسخش آریم چون بیگانه پیش

خرفروشان خصم یکدیگر شدند — تا کلید قفل آن عقد آمدند

پس بفرمودش خدا ای ذولباب — چون بپرسیدی بیا بشنو جواب

موسیا تخمی بکار اندر زمین — تا تو خود هم وا دهی انصاف این

چونکه موسی کشت شد کشتش تمام — خوشهایش یافت خوبی و نظام

واس بگرفت و مر آن را مے برید — پس ندا از غیب در گوشش رسید

که چرا کشتی کنے و پروری — چون کمالے یافت آن را می بری

گفت یا رب ان کنم ویران و پست — که در اینجا دانه هست و کاه هست

دانه لائق نیست در انبار گاه — کاه در انبار گندم هم تباه

نیست حکمت این دور آمیختن — فرق واجب می کند تمییز تن

گفت این دانش تو از که یافتی — که بدانش بیدری بر ساختی

گفت تمییزم تو دادی اے خدا — گفت پس تمییز چون نبود مرا

در خلائق روحهای پاک هست — روحهاے تیرهٔ گلناک هست

این صد فها نیست در یک مرتبه — در یکے درست و در دیگر شبه

واجب ست اظهار این نیک و تباه — همچنان کاظهار گند مها ز کاه

بهر اظهار ست این خلق جهان — تا نماند گنج حکمتها نهان

کنت کنزاً گفت مخفیا شنو — جوهر خود گم مکن اظهار شو

بیان آنکه روح حیوانی و عقل جزوی و وهم و خیال مثال دو غند و روح وحیی که باقی ست درین دوغ همچون روغن نهان

جوهرِ صدقت خفی شد در دروغ
آن دروغت این تنِ فانی بود
سالها این دوغ تن پیدا و فاش
تا فرستد حق رسول سبزه‌ئ
تا بجنباند بنجبار و بفن
یا کلامِ بندهٔ کان جزوِ اوست
اذن مومن وحی مارا داعی است
آنچنان که گوشِ طفل از گفتِ بام
ور نباشد طفل را گوشِ رشد
دائما بر کرا صلے گنگ بود
وانکه گوشش کر و گنگ از آفتیست
کر پذیرائے دمِ تعلیم نیست

همچو طعمِ روغن اندر طعمِ دوغ
راست است آن جانِ ربانی بود
روغن جان اندر و فانی و لاش
دوغ را در خمره جا بنده
تا بداند من که پنهان بود من
در رود در گوشِ آنکو وحی جست
آن چنان گوشی ترین دانی است
پر شود ناطق شود او در کلام
گفت ما در نشنود گنگی شود
ناطق آن کس شد که از ما در شنود
زانکه در گوشش رسیده علتی است
لاجرم مر نطق را تسلیم نیست

آنکه بے تعلیم بد ناطق خداست — که صفات او ز علتها جداست

یا چو آدم کرده تلقینش خدا — بے حجاب مادر و دایه ورا

یا مسیحی کو به تعلیم و ورود — در ولادت ناطق آمد در وجود

از برائے دفع تهمت در ولادت — که نه زادست از زنا و از فساد

چیزے بایست اندر اجتهاد — تا که دوغ آن روغن از دل باز داد

روغن اندر دوغ باشد چون علم — دوغ در هستی برآورده علم

آنکه هستت می نماید هست پوست — وانکه فانی مے نماید اصل اوست

دوغ روغن ناگرفت ست و کهن — تا نه بگزینی ببنه خرجش مکن

هین بگردانش بدانش دست دست — تا نماید آنچه پنهان کرده است

زانکه این فانی دلیل باقی است — لابه مستان دلیل ساقی است

روغن اندر دوغ پنهان می شود — هر چه می سازی تواش آن می شود

مثالِ دیگر همدرین معنی

هست بازیهای آن شیرِ علم — مخبرے از بادهائے مکتتم

گر نبودے جنبشِ آن بادها — شیر مرده کے بجستی در هوا

زان شناسی بادرا که آن صباست — یا ز بوست این بیانِ آن خفاست

این بدن مانندِ آن شیرِ علم — فکرِ مے جنباند و راد مبدم

فکرکان از مشرق آید آن صباست
و انکه از مغرب دمد باد وباست

مشرقِ این باد فکرت دیگرست
مغربِ این باد فکرت زان سرست

خورِ جماد است و بود شرقش جماد
جانِ جانِ جان بود شرقش فواد

شرقِ خور شیئے که شد باطن فروز
قشر و عکسِ آن بود خورشید روز

زانکه چون مرده بود تن بی لهب
پیشِ او نے روز بنماید نه شب

ور نه باشد آن چو باشد این تمام
بی شب و بی روز دارد انتظام

همچنانکه چشم ما بیند بخواب
بی مه و خورشید و ماه و آفتاب

نوم ما چون شد اخ الموت ایفلان
زین برادر آن برادر را بدان

ور بگویندت که هست آن فرعِ این
مشنو آن را ای مقلدِ بی یقین

بازگشتن باد خاصیت جبل و شقاوت یعنی روح در قشر است

عود

این باشد

مثنوی به بیند خواب جانت صیف حال — که به بیداری نه بینی بیست سال

در پی تعبیر آن تو عمرها — میدوی سوی شهان باد ها

که بگو آن خواب را تعبیر چیست — فرع گفتن اینچنین سیر آسیگی است

خواب عام ست این و خود خواص خواص — باشد اصل اجتبا و اختصاص

پیل باید تا چو خسپد او ستان — خواب بیند خطهٔ هندوستان

خر نه بیند هیچ هندوستان بخواب — خرز هندوستان نکرده است اعتراب

جان همچو پیل باید نیک و رفت — تا بخواب او هندوستان در رفت تفت

ذکر هندوستان کند پیل از طلب — پس مصور گردد آن ذکرش بشب

ذکر دا الله کار هر اوباش نیست — ارجعی بر پای هر قلاش نیست

لیک تو آئین مشو هم پیل باش
ورنه پیلے در پئ تبدیل باش

کیمیا سازان گردون را ببین
بشنو از مینا گران هر دم طنین

نقشبندانند در جوف فلک
کارسازانند بهر دلک

گر نه بینی خلق مشکین حبیب را
بنگر اے شب کور این آسیب را

هر دم آسیب ست بر ادراک تو
بنت نو نو رسته بین از خاک تو

زین بدا براهیم او هم دید خواب
بسط هندستان دل را بی حجاب

لاجرم زنجیرها را بردرید
مملکت برهم زد و شد ناپدید

آن نشان دید هندوستان بود
که جهد از خواب و دیوانه شود

مے فشاند خاک بر تدبیرها
مے داند حلقهٔ زنجیرها

ترک گیرد ملک دنیا سر بسر
جملگی برهم زند بے دردسر

آنچنان که گفت پیغمبر ز نور
که نشانش آن بود اندر صدور

که تجافے جوید از دار الغرور
هم انابت آرد از دار السرور

بهر شرح این حدیث مصطفے
داستانے بشنوای یار صفا

حکایت آن پادشاهزاده که بادشاهی حقیقی بوی روی نمود و یوم یفر المرء من اخیه و امه و ابیه نقد وقت او شده پادشاهی این خاک تودهٔ که کودک طبعان قلعه گیری نام کنند آن کودکے

که چیره آید بر سر خاک توده بر آید و لاف زند که قلعه مراست

کو دکانِ دیگر بروے رشک برند که اَلتُّرابُ رَبیعُ الصِّبیان

آن پادشاهزاده چون از قید رنگها برست گفت من این خاکهای

رنگین را همان تودهٔ خاک دون میگویم و زر و طلس

اکسون نمیگویم من ازین اکسون رهزن رستم و بیک سو جستم

و آتیناهُ الحُکمَ صبیّا ارشاد حق را مرورِ سالها

حاجت نیست در قدرت کن فیکون کس سخن قابلیت نگوید

پادشاهے داشت یک زیبا پسر
خواب دید او کان پسر ناگه بمرد
خشک شد از تابِ آتش مشکِ او
آنچنان پُر شد ز دودِ درد شاه

ظاهر و باطن مزین از هنر
صافی عالم بر آن شه گشت دُرد
که نماند از تفِ آتش اشک او
که نمے یابید در وے راه آه

۱ ای پادشاه بیاعث دخان در درد و سوز که از خواب پیدا شده بهر چندان پرسند که آه را هم راه باقی نماند ای بسوخت و مدهوش گردید

خواست مردن قالبش بیکار شد
عمر ماندہ بود شہ بیدار شد

شادیے آمد ز بیداریش پیش
کو ندیدہ بود اندر عمر خویش

کہ ز شادی خواست ہم فانی شدن
پس مطوق آمد اینجا با بدن

از دمِ غم می بمیرد این چراغ
وز دمِ شادی بمیرد انیقِ بالغ

در میانِ این دو مرگ او زندہ است
این مطوق شکلِ جایِ خندہ است

شاہ با خود گفت شادی را سبب
آنچنان غم بود از تسبیبِ رب

این عجب یک چیز از یک روی مرگ
وان ز یک روی دگر احیا و برگ

آن یکے نسبت بدان حالت ہلاک
باز ہم از سوئے دیگر امتساک

شادیِ تن سوئے دنیاوی کمال
سوی روزِ عاقبت نقص و زوال

خندہ را در خواب ہم تعبیر خوان
گریہ گوید با دریغ و اندھان

گریہ را در خواب شادی و فرح
ہست در تعبیر آی صاحب مزح

شاہ اندیشید کاین غم خود گذشت
لیک جان از جنسِ این بدظن گشت

ور رسد خارے چنین اندر قدم
اگر رود گل یادگارے بایدم

چشم ز خمے زین مبادا کہ شود
یادگارے بایدم گر او رود

چون قضا را شد سبب بی منتها
پس کدامین راه را بندیم ما

صد دریچه وا در سوی مرگ لدیغ
میکند اندر کشادن تیغ تیغ

تیغ تیغ تلخ آن درهای مرگ
نشنود گوش حریص از حرص برگ

از سوی تن درد ها بانگ درست
وز سوی خصمان جفا بانگ درست

تا شمار ریگ سینی رنجها
بین برو برخوان کتاب طب را

ای پسر برخوان دمی فهرست طب
تا شمار علتها نظر کن ملتهب

زان همه بر من درین خانه ره است
هر دو گامی پرز کژدم چاه است

با وقندیل ست و چراغم ابتری
زو بگیرانم چراغ دیگری

تا بود کز هر دو یک وا نی شود
گر بیاد آن یک چراغ از جا رود

همچو عارف کز تن ناقص چراغ
شمع دل افروخت از بهر فراغ

تا که روزی کاین بمیرد ناگهان
پیش چشم خود نهد او شمع جان

او نکرد این فهم پس داد از غرر
شمع فانی را بفانی دگر

چاره اندیشید لیکن چاره نی
گفت با خود نیست بیرون رفتنی

عروس خواستن پادشاه از بهر پسر از خوف انقطاع نسل

پیش عروسے خواست باید بهر او — تا بماند زین نمد زوج نسل آدو

گر رود سوے فنا این باز باز — فرخ او گردد ز بعد باز با

صورت این باز گر زیبا رود — معنے او در ولد باقی بود

بهر این فرمود آن شاه نبیه — مصطفے که الولد سر ابیه

بهر این معنی همه خلق ضعیف — مے بیامونزند طفلان را حرف

تا بماند آن معانی در جهان — چون شود آن قالب ایشان نهان

حق بحکمت حرص شان داد است و جهد — بهر رشد هر صغیر مستعد

من هم از بهر دوام نسل خویش — جفت خواهم پور خود را خوب کیش

وحی آید خواهم از نسل صالحے — نے ز نسل پادشاهی طالحے

شاه خود آن صالح ست آزاده داد — نے اسیر حرص فرج ست و گلو ست

مر اسیر آن را لقب کردند شاه — عکس چون کافور نام آن سیاه

شد مهذب از هوا و حرص و آز — نیک بخت آن پسر را گویند عام

بر اسیر شهوت و حرص و امل — بر نوشته میر یا صدر اجل

آن اسیران اجل را عام داد — نام امیران اجل اندر بلاد

صدر خوانندش که در صف نعال — جان او بسته است یعنی جاه و مال

اختیار کردن پادشاه دختر زاهد را از جهت پسر و اعتراض کردن

اہل بیت و تنگ داشتنِ ایشان از پیوندِ درویشان

این سخن را نیست پایان خواست جفت — بہرِ پورِ خویشتن شاہ از نہفت
شاہ چون بازاہدے خویشی گزید — این خبر در گوشِ خاتونان رسید
نادر شہزادہ نفت از نقصِ عقل — شرطِ کفویت بود در عقل و نقل
تو ز شح و بخل خواہے وز دہا — تا بہ بندی پورِ ما را بر گدا
گفت صالح را گدا گفتن خطاست — کو غنی القلب از دادِ خداست
در قناعت میگریزد از تقے — ز نسیمے و کسل ہمچون گدا
قلتی کان از قناعت وز تقاست — آن ز فقر و قلتِ دونان جداست
حبہ آن گر بیابد سر بہد — وین ز گنجِ زر بہمت مے جہد
شہ کہ او از حرص قصدِ ہر حرام — میکند او را گدا گوید ہمام
گفت کو شہرِ و قلاع او را بگیر — یا نثارِ گوہر و دینار زر
گفت رو ہر کو غمِ دین بر گزید — باقیِ غمہا خدا از وے برید
غالب آمد شاہ و بستد دختری — از نژادِ صالحے خوش جوہرے
در ملاحت خود نظیرِ خود نداشت — چہرہ اش تابان تر از خورشید چاشت
حسنِ دختر این خصالش آنچنان — گر بگویم مے نگنجد در بیان
صیدِ دین کن تا رسد اندر تبع — حسن و مال و جاہ و بختِ منتفع
آخرت قطار اشتران عمو — در تبع دنیاش ہمچون پشک و مو

بہر پور خویشتن شاہ از نہفت — این خبر در گوشِ خاتونان رسید
شرطِ کفویت بود در عقل و نقل — تا بہ بندی پورِ ما را بر گدا
کو غنی القلب از دادِ خداست — ز نسیمے و کسل ہمچون گدا
آن ز فقر و قلتِ دونان جداست — وین ز گنجِ زر بہمت مے جہد
میکند او را گدا گوید ہمام — یا نثارِ گوہر و دینار زر
باقیِ غمہا خدا از وے برید — از نژادِ صالحے خوش جوہرے
چہرہ اش تابان تر از خورشید چاشت — گر بگویم مے نگنجد در بیان
حسن و مال و جاہ و بختِ منتفع — در تبع دنیاش ہمچون پشک و مو

پشم بگزینی شتر بنود ترا | ور بود اشتر چه قیمت پشم را

جادوئی کردنِ کپیر کابلی شاهزاده را و فریفته شدن شاهزاده

چون برآمد این نکاح آن شاه را | با نژادِ صالحان داد ولیا
از قضا کپیرکِ جادو که بود | عاشقِ شهزادهٔ باحسن وجود
جادوئی کردش عجوزِ کابلی | که بردزان رشک سحرِ بابلی
سه بچه شد عاشقِ کپیر زشت | تا عروس و آن عروسی را بهشت
یک سیه دیوے و کابولی زنے | گشت بر شهزاده ناگه رهزنے
زان سیه روئی خبیث نابکار | گشت آن شهزاده مدهوش و نزار
آن نود ساله عجوزهٔ گنده پیر | نی خرد هشت آن ملک را نی ضمیر
تا بسالے بود شهزاده اسیر | بوسه جایش نعل کفشِ گنده پیر
صحبتِ کپیر او را سے ربود | تا ز کاهش نیم جانے مانده بود
دیگران از ضعفِ دی با دردِ سر | او ز سرِ سحر از خود بیخبر
این جهان بر شاه چون زندان شده | وین پسر گریه شان خندان شده
شاه بس بیچاره شد در بردوات | روز و شب میکرد قربان و زکات
زانکه هر چاره که میکرد آن پدر | عشقِ کپیرک همے شد بیشتر
پس یقین گشتش که مطلق آن سر است | چاره او را بعد ازین لابه گری ست
سجده میکرد و لوگه هم فرمان ترا است | غیرِ حق بر ملکِ حق فرمان کرا است

۱۴ یک آه یعنی مرا هم حکومت فرمان نیست لیکن این مسکین آه ۱۲

لیکن این مسکین همے سوزد چو عود — لیکن این مسکین — دست گیرش اے رحیم و دادمی دود

مستجاب شدن دعای پادشاه در خلاص پسر از جادوئی کابلی

۱۵ باز یارب یارب و افغان شاه — ساحرش — ساحر ے استاد پیش آمد ز راه

۱۶ او شنیده بود از دور این خبر — فسونده — که اسیر پیرزن گشت آن پسر

۱۷ کان عجوزه بود اندر جادوئی — دست — بے نظیر و امین از مثل دوئی

۱۸ دست بر بالای دستست اے فتے — در فن و در زور تا ذات خدا

۱۹ منتهاے دستها دست خداست — سلیمانست — بحر بیشک منتهاے جویهاست

۲۰ هم از و گیرند مایه ابرها — هم بدو باشد نهایت سیل را

۲۱ گفت شاهش کاین پسر از دست رفت — گفت آینک آمدم درمان زفت

۲۲ نیست همتا زال را زین ساحران — جز من داهی رسیده زان کران

۲۳ چون کف موسے بامر کردگار — انک برآرم من ز سحر او دمار

۲۴ که مرا این علم آمد زان طرف — نے ز شاگردی سحر مستخف

۲۵ آمدم تا برکشایم سحر او — تا نماند شاهزاده زردرو

۲۶ سوے گورستان بر و وقت سحور — گور و — پهلوے دیوار هست اسپید گور

۲۷ سوے قبله باز کاو آن جا بے را — تا به بینی قدرت و صنع خدا

۲۸ بس دراز است این حکایت تو ملول — زنده را گویم رها کردم فضول

۲۹ سوے گورستان برفت آن شاه زود — گور را آن شاه آن دم برگشود

۱۴ یعنی فرد گذاشتم و چیزی نگفتم مقولهٔ سوگنامه باشد که این حکایت ساحر استاد با بیان آن ساحر که از گور مخصوص دشناه را نشان داده بود و بر کاو دیدن و شگافتن آن مرکزده و مشاهده ضفع

جادو بیا دید نهان اندرو — صد گره بر بسته بر یک تار مو
وآن گره های گران را بر گشاد — پس ز محنت پوسته را آزاد داد
آن پسر با خویش آمد شد دوان — سوی تخت شاه با صد امتحان
سجده کرد و بر زمین میسود ذقن — در بغل کرده پسر تیغ و کفن
شاه آیین بست و اهل شهر شاد — وان عروس ناامید و بی مراد
عالم از سر زنده گشت و با فروز — ای عجب آن روز روز امروز روز
یک عروسی کرد شاه اورا چنان — که جلاب و قند بد پیش سگان
جادوی کمپیر از غصه بمرد — روی و خوی زشت با مالک سپرد
شاه آیین بست و آمد در نیاز — راز گفتی با خدای کارساز
شاهزاده در تعجب مانده بود — کز من او عقل و نظر چون در ربود
نو عروسی دید همچون ماه حسن — که همیرد بر ملیحان راه حسن
گشت بیهوش و بر و اندر فتاد — تا سه روز از صدر او گم شد فواد
شاه روز سه ز شه باز و ز او ز خود بیهوش گشت — تا که خلق از غشی او پر جوش گشت
از جلاب و از علاج آمد بخود — اندک اندک فهم گشتش نیک و بد
بعد سالی شاه گفتش در سخن — کای پسر یاد آر ازان یار کهن

۱۱۱

یاد آور زان منجم وزان فراش
تا بدین مد بیوفا در مباش

گفت رو من یافتم دار السرور
وارهیدم از چه دار الغرور

همچنان باشد چو مومن راه یافت
سوی نور حق ز ظلمت روی تافت

مخلص این قصه برگفتم تمام
تا بدانی مقصد خود والسلام

در بیانِ آنکه شاهزاده آدمی زاده است پدرش آدم صفی خلیفهٔ حق مسجود ملائکه و آن کیمیر کابلی دنیا است که آدمی بچه را از پدر ببرید بسحر و انبیا و اولیا آن طبیبند ارک کننده اند

ای برادر دان که شهزاده توئی
در جهانِ کهنه زاده از نوی

کابلی جادو این دنیاست کو
کرده مردان را اسیرِ رنگ و بو

چون در افگندت درین آلوده زود
دمبدم میخوان و میدم قل اعوذ

تا رهی زین جادوئی وزین عقوق
استعانت خواه از رب الفلق

زان نبی دنیات را استاره خواند
کو بافسون خلق را در چه نشاند

هین فسون گرمش دارو گنده پیر
کرده شاهان را دمِ گرمش اسیر

در درونِ سینه نفثات اوست
عقده های سحر را اثبات اوست

ساحرہ دنیا قوی و دانا زنی ست — مکر سحر او بیائے عامہ نیست

ور کشادی عقدہ او را بعقلہا — انبیا را کے فرستادے خدا

ہین طلب کن خوش دمی عقدہ کشا — راز دان لِتَفعَلَ اللہ یا شا

ہمچو ماہی بستہ است او بہ شست — شاہزادہ ماندہ سالی و تو شصتیت

شصت سال از شست او در اضطرب — نے خوشی نے بر طریق منتہی

فاسقی بدبخت نی دنیات خوب — نے رہیدہ از وبال و از ذنوب

نفخ او این عقدہا را سخت کرد — پس طلب کن نفخہ حلاق فرد

تا نفخت فیہ من روحی ترا — وا رہاند زین و گوید برتر آ

جز بنفخ حق نسوزد نفخ سحر — نفخ قہرست این و آن دم نفخ مہر

رحمت او سابق ست از قہر او — سابقی خواہے برو سابق بجو

تا رسی اندر نفوس زوجت — کای شہ مسجور اینک مخرجت

باد جود زال ناید انخلال — در شبیکہ در بران پر دلال

۴ نزدیکی کہ بیت دوم ۴ الصفا مریع اول ست ۱۲

۱ شنو کہ فرمود آن سراج امتان — ایمنان و آبمنان را ضرتان
۲ پیش وصال این فراق آن بود — صحت این تن سقام جان بود
۳ سخت می آید فراق این مہم — پس فراق آن مقرر آن سخت تر
۴ چون فراق نقش سخت آید ترا — تا چہ سخت آید ز نقاشش جدا
۵ ایکہ صبرت نیست از دنیای دون — چونت صبرست از خدا امید دست چون
۶ چونکہ صبرت نیست زین آب سیاہ — چون صبوری داری از چشمہ آلہ
۷ چونکہ بی این شرب کم داری سکون — چون ز ابرآری جدا و زیشربون
۸ گر بہ بینی یک نفس حسن ودود — اندر آتش افگنی جان و وجود
۹ جیفہ بینی بعد ازان این شرب را — چون بہ بینی کر و فر و قرب را
۱۰ ہمچو شہزادہ رسی در یار خویش — پس برون آری ز پا تو خار خویش
۱۱ جہد کن در بیخودی خود را بیاب — زود تر واللہ اعلم بالصواب
۱۲ ہر زمانے ہین مشو با خویش جفت — ہر زمان چون خرد رآب گل مسیت
۱۳ از قصور چشم باشد آن عثور — کہ نہ بیند شیب و بالا را ز دور
۱۴ بوی پیراہان یوسف کن سند — زانکہ بویش چشم روشن میکند

۱ قولہ شنو کہ فرمود آن سراج امتان ایمنان و آبمنان را ضرتان
۲ قولہ پیش وصال این فراق آن بود صحت این تن سقام جان بود
۳ قولہ سخت می آید فراق این مہم پس فراق آن مقرر آن سخت تر
۴ قولہ چون فراق نقش سخت آید ترا تا چہ سخت آید ز نقاشش جدا
۵ قولہ ایکہ صبرت نیست از دنیای دون چونت صبرست از خدا امید دست چون
۶ قولہ چونکہ صبرت نیست زین آب سیاہ چون صبوری داری از چشمہ آلہ
۷ قولہ چونکہ بی این شرب کم داری سکون چون ز ابرآری جدا و زیشربون
۸ قولہ گر بہ بینی یک نفس حسن ودود اندر آتش افگنی جان و وجود
۹ قولہ جیفہ بینی بعد ازان این شرب را چون بہ بینی کر و فر و قرب را
۱۰ قولہ ہمچو شہزادہ رسی در یار خویش پس برون آری ز پا تو خار خویش
۱۱ قولہ جہد کن در بیخودی خود را بیاب زود تر واللہ اعلم بالصواب
۱۲ قولہ ہر زمانے ہین مشو با خویش جفت ہر زمان چون خرد رآب گل مسیت
۱۳ قولہ از قصور چشم باشد آن عثور کہ نہ بیند شیب و بالا را ز دور
۱۴ قولہ بوی پیراہان یوسف کن سند زانکہ بویش چشم روشن میکند

صورتِ پنہان و آن نورِ عجیب — کردہ چشمِ انبیا را دوربین

نورِ آن رخسار بر ہاند ز نار — ہین مشو قانع بنورِ مستعار

چشم را این نورِ حالی بین کند — چشم و عقل و روح را گرگین کند

صورتش نورست و در تحقیق نار — گر ضیا خواہی دو دست از وی بدار

دنبدم در رو فتد ہر جا رود — دیدہ و جانے کہ حالی بین بود

دور بیند دور بین بے ہنر — ہمچنانکہ دور دیدن خواب در

خفتہ باشی بر لبِ جوئے خشک لب — می دوی سوئے سراب اندر طلب

دور می بینی سرابے می دوی — عاشقِ آن بینشِ خود می شوی

میزنی در خواب با یاران تولاف — کہ منم بینا دل و پردہ شگاف

تک بدان سو آب دیدم ہین شتاب — تا رویم آنجا و آن باشد سراب

ہر قدم زین آب تازی دورتر — دو دوان سوئے سراب با غرر

عینِ آن عبرت حجابِ آن شدہ — کہ تو پیوستہ است و آمدہ

بس کسا عزمے بجائی میکند — از مقامے کان غرض دروی بود

دیدہ و لافِ خفتہ می ناید بکار — جز خیالے نیست دست از وی بدار

خوابناکے لیک ہم زراہ خسپ
اللہ اللہ بررہِ اللہ خسپ

بود کہ سالکے بر توزند
از خیالاتِ نعاست برکند

خفتہ را گر فکر گردد ہمچو موے
او ازان دقت نیابد راہِ کوے

فکر خفتہ گرد دتا وگرستہ تاست
ہم خطا اندر خطا اندر خطاست

گرچہ چشمش تیز بین و باضیاست
ہم ہبا اندر ہبا اندر ہباست

موج بروے میزند بی احتراز
خفتہ پویان در بیابانِ دراز

خفتہ مے بیند عطشہاے شدید
آب اَقرَب منہ مِن حَبلِ الورید

حکایت آن زاہدے کہ در سالِ قحط خندان و شاد بود با مفلسی و بسیاری عیال و خلق می مردند از گرسنگی باو گفتند کہ ہنگامِ تعزیت ست نہ شادی گفت مرا با کے نیست

ہمچنان کان زاہد اندر سالِ قحط
بود او خندان و گریان جملہ رہط

پس بگفتندش چہ جاے خندہ است
قحط بیخ مومنان برکندہ است

رحمت از ما چشمِ خود بر دوختہ است
زآفتابِ تیز صحرا سوختہ است

کشت و باغ و زرسیہ افتادہ است
ورزمین نم نیست نی بالا نہ پست

خلق مے میرند زین قحط و عذاب
وہ وہ و صد صد چو ماہی دور آب

بر مسلمانان منے آری تو رحم ۔۔۔ مومنان خوشند یک تن بخشم و لحم

بر تنے ۔۔۔ گر دم صلح ست یا خود ملحمہ است

رنج یک جزوی ز تن رنج ہمہ است ۔۔۔ پیش چشمم چون بہشت ست این زمین

گفت در چشم شما قحط ست این ۔۔۔ خوشہا انبہ رسیدہ تا میان

من ہمی بینم بہر دشت و مکان ۔۔۔ پر بیابان سبز تر از گند نا

گندنا در تنے ۔۔۔ سیر کہ بیان پر بیابان کارد نا

خوشہا در موج از بادِ صبا ۔۔۔ دست و چشمِ خویش را چون بر کنم

ز آزمون من دست بوے میزنم ۔۔۔ زان نماید مر شمارا نیل خون

یار فرعون تنید اے قوم دون ۔۔۔ تا نماند خون و بینید آب رود

یار موسے خر دگردید زود ۔۔۔ آن پدر در چشمِ تو سگ مے شود

از پدر بر تو جفائے چون رود ۔۔۔ کہ چنان رحمت نظر را سگ نماست

رحمت پدر ۔۔۔ اے پدر

آن پدر سگ نیست تاثیر جفاست ۔۔۔ چونکہ اخوان را حسودی بود و خشم

گر گ مے دیدند یوسف را بچشم ۔۔۔ آن سگی شد گشت با بابا یزفت

با پدر چون صلح کردی خشم رفت

در بیانِ آنکہ محبوبِ عالم صورتِ عقلِ کل است چون با عقلِ کل بکژروی جفا کردی صورتِ عالم ترا غم فرایدِ غلبِ اعوان چنانکہ دل با پدر بد کردی صورتِ پدر ترا غم فرایدِ و توانی او را دیدن اگرچہ پیش از ان نو رسیدہ بودہ باشد و راحتِ جان

کل عالم صورتِ عقلِ کل ست — گوست بابای هر آن کاهل و قل ست

چون کسے با عقلِ کل کفران فزود — صورتِ کل پیشِ او هم سگ نمود

صلح کن با این پدر رعاتی بهل — تا که فرشِ رز نماید آب و گل

پیشِ قیامت نقدِ حالِ تو بود — پیشِ تو چرخ و زمین مبدل شود

منکه صلحم دائما با این پدر — این جهان چون جنتستم در نظر

هر زمان نو صورتے و نو جمال — تا ز نو دیدن فرو میرد ملال

من همے بینم جهان را پر نعیم — آبها از چشمها جوشان مقیم

بانگِ آبش میرسد در گوشِ من — مست می گردد ضمیر و هوشِ من

تا خمار قصان شده چون تائبان — بر گها کف زن مثالِ مطربان

برق آئینه است لامع از نمد — گر نماید آئینه تا چون بود

از هزاران من نمی گویم یکے — زانکه آگنده است هر گوش از شکے

پیش و هم این گفت مژده داد نست — عقل گوید مژده چه نقد من ست

این بیت منقول از حضرت مولویت رضی الله عنه

قصهٔ فرزندانِ عزیر علیه السلام که از پدر احوالِ او می پرسیدند

گفت آری دید مش از عقب می آید بعضی که شناختندش بیهوش شدند و آنان که نشناختندش می گفتند این شخص خوشش مژده داده این بیهوشی را چیست و این حالت

همچو پورانِ عزیر اندر گذر — آمده پرسان ز احوالِ پدر

گشته ایشان پیر و باباشان جوان — پس پدرشان پیش آمد ناگهان

پس بپرسیدند ازو کای رهگذر — از عزیر ما عجب داری خبر

که کسی مان گفت کامروز آن سند — بعد نومیدی ز بیرون میرسد

گفت آری بعدِ من خواهد رسید — آن یکی خوش شد چو این مژده شنید

بانگ می زد کای مبشر باش شاد — وان دگر بشناخت بیهوش اوفتاد

که چه جایِ مژده است ای خیره سر — که در افتادیم در کان شکر

وهم را مُرده است پیشِ عقل نقد — زانکه چشمِ وهم شد محجوب فقد

کافران را دُرد و دومومن را شَکِر — لیک نقدِ حال در چشمِ بصیر

زانکه عاشق دردِ دم نقدست مست — لاجرم از کفر و ایمان برترست

کفر و ایمان هر دو خود دربانِ اوست — کوست مغز و کفر و دین او را دو پوست

کفر قشرِ خشک و رو بر تافته — باز ایمان قشرِ لذت یافته

قشرهایِ خشک را جا آتش ست — قشرِ پیوسته بمغزِ جان خوش ست

مغز خود از مرتبه خوش برترست — برترست از خوش که لذت گسترست

این سخن پایان ندارد باز گرد — تا برآرد موسیم از بحر گرد

در خور عقل عوام این گفته شد
از سخن باقی آن بنهفته شد

زر عقلت ریزه است ای متهم
بر قراضه مهر سکه چون نهم

عقل تو قسمت شده بر صد مهم
بر هزاران آرزوی و طمع مال کثیرم

جمع باید کرد اجزا را عشق
تا شوی خوش چون سمرقند و دمشق

جو جو ای چون جمع گردی اشتباه
پس توان زد بر تو سکه پادشاه

ور ز شقاب ای شوی افزون تو خام
از تو سازد شه یکی زر تمام

پس پر و هم نام و هم القاب شاه
تا که معشوقت بود هم نان هم آب

جمع کن خود را جماعت رحمت است
هم چراغ و شاهد و نقل و شراب

زانکه گفتن از برای باوریست
تا توانم با تو گفتن آنچه هست

جانِ شرک از باوری حق بریست
جانِ شرک از ناوری شر آمد

جانِ قسمت گشته در جو فلک
در میانِ شصت سودا مشترک

پس خموشی به دهد او را ثبوت
پس جوابِ احمقان آمد سکوت

این همیدانم ولی مستی تن
مے کشاید بے مرادِ من دهن

آنچنان کز عطسه واز خامیاز
این دهان گردد بناخواه و بناز

در تفسیر حدیث انی لاستغفر اللہ ربی فی کل یوم سبعین مرۃ

همچو پیغمبر زگفت و از نشار — توبه آرم روز من هفتاد بار
نیک آن مستی بود توبه شکن — منتسبی ست این مستی تن جامه کن
حکمت اظهار تاریخ دراز — مستی انداخت بر دانای راز

بسم اللہ الرحمن الرحیم

راز پنهان با چنین طبل و علم
آب چون شان گشته از جف القلم

رحمت بیحد روانه مر زمان
خفته ایمان در رک آن امی مردمان

جامه خفته خورد از جوی آب
خفته اندر آب جویای سر آب

شیر و دکا نجای بوی آب هست
زین تفکر راه را بر خویش بست

چونکه آنجا گفت زینجا دور شد
بر خیالے از حق مهجور شد

دور بینانند و بس خفته روان
رحمتے آرید شان ای رهروان

من ندیدم تشنگی خواب آورد
خواب آرد تشنگی بے خرد

خود خرد آنست کو از حق خبرید
نے خرد کان را عطارد آورید

بیان آنکه عقل جزوی تا بگوید پیش نه بیند و در باقی مقلد انبیا و اولیاست

پیش بینی این خرد تا گور بود
وآن صاحبدل نفخ صور بود

این خرد از گور دو خاکے نگذرد
وین قدم عرصه عجائب نسپرد

زین قدم وین عقل رو بیزار شو — چشم عنبی جوے و برخوردار شو
همچو موسے نور کے یابد زجیب — سخرۂ استاد و شاگرد کتیب
زین نظر وین عقل نماید جز دوار — پس نظر بگذار و بگزین انتظار
از سخن گوئی مجو ئید ارتفاع — منتظر را بہ ز گفتن استماع
منصب تعلیم نوعے شہوتست — ہر خیالے شہوتے در رہ بتست
گر بفضلش پے ببردی ہر فضول — کے فرستادے خدا چندین رسول
عقل جزوی همچو برقست و درخش — ور درخشی کی توان شد سوی وخش
نیست نور برق بہر رہبرے — بلکہ امرست ابر را کہ مے گرے
برق عقل ما برای گریہ است — تا بگرید نیستی در شوق ہست
عقل کودک گفت بر کتاب تن — لیک نتواند بخود آموختن
عقل ریجوز آردش سوے طبیب — لیک نبود در دوا عقلش مصیب
تک شیاطین سوی گردون می شدند — گوش بر اسرار بالا می زدند
میر بودند آنک کے زان رہ ازها — تا شہابے راندشان زود از سما
کہ رویدآنجا رسولے آمدہ است — ہر چہ مے خواہید از و آید بدست
گر ہمے جویید در بے بہا — اُدخلوا الابیات من ابوابہا
می زن آن حلقہ در و جو باب اوست — کز سوی بام فلک تان راہ نیست
نیست حاجت تا بدین راہ دراز — خاکیے را دادہ ایم اسرار راز

رسول صلے اللہ علیہ وسلم

پیشش او آید اگر خائن نه اید
نیشکر گردید ازو گرچه نی اید

سبزه روید از مذاق خاک آن دلیل
نیست کم از سُمِ اسپِ جبرئیل

سبز گردی تازه گردی از نوی
گر تو خاکِ اسپِ جبرئیلے شوی

سبزهٔ جان بخش کان را سامری
کرد در گوسالهٔ تا شد گوهرے

جان گرفت و بانگ زد زان سبزه او
آنچنان بانگے کہ شد فتنه عدو

گر این آید سوے اہلِ راز
وا رہید از سرکلہ مانندِ باز

سرکلاہِ چشم بندِ گوش بند
کہ از و بازست مسکین و نژند

آن کلہ بر چشم بازان راشدست
کہ ہمہ میلش سوے جنسِ خودست

چون برید از جنس باشہ گشت یار
برکشاید چشم اورا باز دار

راندہ دیوان را حق از مرصادِ خویش
عقل جزوی را ز استبدادِ خویش

کہ مسری کم کن نہ تو مستبد — بلکہ شاگردِ دلی و مستعد

رو بر دل رو کہ تو جزو دلی — ہین کہ بندہ پادشاہِ عادلی

بندگی آدم بہ از سلطانی است — کہ انا خیر دم شیطانی است

فرق بین و بر گزین تو ای خسیس — بندگی آدم از کبرِ ابلیس

گفت آنکہ ہست خورشید رہ نو — حرفِ طوبیٰ ہر کہ ذلت نفسہ

سایۂ طوبیٰ ببین و خوش بخسپ — سر بنہ در سایۂ سرکش بخسپ

ظلِ ذلت نفسہ خوش مضجعی ست — مستعدان صفا را منبعی ست

گر ازین سایہ روی سوئے منی — زود طاغی گردی و رہ گم کنی

بیان آیۂ کریمہ یا ایہا الذین آمنوا لا تقدموا بین یدی اللہ و رسولہ و اتقوا اللہ ان اللہ سمیع علیم

چون نبی نیستی ز امت باش — چونکہ سلطان نہ رعیت باش

پیش و حامشان و خامشان باش — وز خودی رای زحمتی مترا ش

پیش روی خاموش باش از انقیاد — زیر ظل امر شیخ اوستاد

پیش روی صامت شو و خاموش باش — از وجود خویش والی کمتر اش

ور نہ گر چہ مستعد و قابلے — مسخ گردی تو ز لافِ کاملے

ہم ز استعداد و آمانی اگر — سرکشی ز استاد را دِ یا خبر

صبر کن در موزہ دوزے کہ سوز — در مشوی بے صبر مانی پارہ دوز

کہنہ دوزان گر نہ دی شان صبر و حلم — جملہ نو دوزان شدندے ہم بعلم

الصبر من الایمان بمنزلۃ الرأس من الجسد

پس بکوشی و بآخر از کلال
همچو آن مرد مفلسف روز مرگ
بی غرض میکرد آن دم اعتراف
از غروری سر کشیدم از رجال
آشنا هیچ ست اندر بحر روح
کاشکے کو آشنا ناموختی
ایچنین فرمود آن شاه رسل
باک کسے کو در بصیر تهاے من
کشتے نوحیم در دریا که تا
همچو کنعان سوی هر کوهے مرو
می نماید پست این کشتی زبند
پست منگر هان و هان این پست را
در بلندی کوه فکرت کم نگر
گر تو کنعانی مدار اے بادرم
گوش کنعان کے پذیرد این کلام

خود بخود گوئی که العقل و عقال
عقل را میدید بس بی بال و برگ
کز ذکاوت رآندیم اسپ از گزاف
آشنا کردیم در بحر خیال
نیست آنجا چاره جز کشتی نوح
تا طمع در نوح و کشتی دو ختے
که منم کشتی درین دریاے کل
شد خلیفه راستین بر جاے من
رو نگردانی ز کشتی اے فتی
از نبے لا عاصم الیوم شنو
مے نماید کوه فکرت بس بلند
بنگر آن فضل خدا پیوست را
که یکے موجش کند زیر و زبر
گر دو صد چندین نصیحت آورم
که برد مهر خدا نیست و ختام

کے گذارد موعظت بر مهر حق — کے بگرداند حدث حکم سبق

لیک میگویم حدیثِ خوش پئے — بر امیدِ آنکه تو کمتر نه

آخر این اقرار خواهی کرد هین — هم ز اوّل روز آخر را ببین

می توانی دید آخر را من — چشمِ آخر بینت را کرو کهن

هر که آخر بین بود دیده مسعود دار — بود کش هر دم بود رفتن عثار

گر نخواهی هر دمی این حفت و خیر — کن ز خاکِ پای مردی چشم تیز

کحلِ دیده ساز خاکِ پاش را — تا نیندازی سر او باش را

که از این شاگردی و زین افتقار — سوزنی باشی شوی تو ذوالفقار

سرمه کن تو خاکِ هر گزیده را — هم بسوزد هم بسازد دیده را

چشم روشن کن ز خاکِ اولیا — تا ببینی ز ابتدا تا انتها

چشمِ اشتر زان بود بس نوربار — کو خورد از بهرِ نورِ چشمِ خار

خار خور تا گل بروید ترا — چشمِ تو روشن شود جان با صفا

خار را از چشمِ دل گر برکنی — چشمِ جان را حق ببخشد روشنی

قصهٔ شکایتِ اشتر با شتر که من بسیار در روی افتم در راه رفتن و تو کم می افتی چون است و جواب گفتنِ شتر مر اشتر را

اشترے را دید روزے اشترے — چونکه با او جمع شد در آخرے

گفت من بسیاری افتم برو
در گریوه و راه و در بازار و کو

کز چه در روی فتم بسیار من
در رهِ هموار و ناهموار من

خاصه از بالای که تا زیر کوه
در سر آیم هر زمانی از شکوه

کم همی افتی تو در رو بهر چیست
یا مگر خود جانِ پاکت دولتیست

در سر آیم هر دم و زانو زنم
پوز و زانوزان خطا پر خون کنم

کز شود پالان و رختم بر سرم
وز مکاری هر زمان زخمی خورم

همچو کم عقلی که از عقل تباه
بشکند توبه بهر دم از گناه

شحنهٔ ابلیس گردد در زمن
از ضعیفی رای آن توبه شکن

در سر آید هر زمان چون اسپِ لنگ
که بود بارش گران در راه سنگ

می خورد از غیب بر سر زخم او
از شکستِ توبه آن آید بار خو

باز توبه می کند بار ای دست
دیو یک لب کرد توبه را شکست

ضعف اندر ضعف و کبرش آنچنان
که بخواری بنگرد در اصلان

ای شتر که تو مثالِ مومنی
کم فتی در رو و کم بینی زنی

تو چه داری که چنین بی آفتی
بی غباری و کم اندر رو فتی

گفت گرچه هر سعادت از خداست
در میانِ ما و تو بس فرقهاست

سر بلندم من دو چشمِ من بلند
بینشِ عالی امان ست از گزند

از سر کهِ من به بینم پای کوه
هر که دو همواره را من تو که تو

۴۰ قولِ تو زنا و لادِ الخ مصرع دوم بطریق تمثیل اشعار بدست بانکہ اخلاق ذمیمہ اصول در فروع سرایت میکنند و اشارہ بقصہ

همچنان که دید آن صدرِ اجل ۱ پیشِ کارِ خویش تا روزِ اجل

آنچه خواهد بود بعدِ بست سال ۲ داند اندر حالِ آن نیکو خصال

حالِ خود تنها ندید آن متقی ۳ بلکه حالِ مغربی و مشرقی

نور در چشم و دلش ساز دسکن ۴ بهرِ چه سازد پیِ حبّ الوطن

همچو یوسف گو بدید اوّل بخواب ۵ که سجودش کرد ماه و آفتاب

از پسِ ده سال بلکه بیشتر ۶ آنچه یوسف دیده بُد بر کرد سر

نیست آن نیظر بنورِ الله گزاف ۷ نورِ ربّانی بود گردون شگاف

نیست اندر چشمِ تو آن نور رو ۸ هستی اندر حسِّ حیوانی گرو

تو ز ضعفِ چشم بینی پیشِ پا ۹ تو ضعیف و هم ضعیفت پیشوا

پیشوا چشم ست دست و پای را ۱۰ گو نه بیند جای رانا جای را

دیگر آنکه چشمِ من روشن تر است ۱۱ دیگر آنکه خلقتِ من اطهر ست

زانکه هستم من ز اولادِ حلال ۱۲ نی ز اولاد زنا و اهلِ ضلال

تو ز اولاد زنائی بی گمان ۱۳ تیر کژ پرّد چو کژ باشد کمان

تصدیق کردن استر جوابهای اشتر را و اقرار آوردن بفضلِ او

بر خود و از و استعانت خواستن و بدو پناه گرفتن بصدق

و نواختنِ اشتر او را و راه نمودن و یاری دادن پدرانه و شاهانه

گفت استر راست گفتی اے شتر — گو بخشم از این بگفت و گرد چشم از اشک پُر

ساعتی بگریست در پایش فتاد — گفت اے بگزیدۂ رب العباد

چیر زیان دارد گر از فرخندگے — در پذیرے تو مرا در بندگے

فضلِ تو بر من فزونست از شمار — ہم ز فضلِ خود مرا معذور دار

گفت چون اقرار کردی پیشِ من — روکہ رستی تو ز آفاتِ زمن

دادمی انصاف ور ہیدی از بلا — تو عدو بودی شدی اہلِ ولا

خوے بد در ذاتِ تو اصلی نبود — کز بدِ اصلی نیاید جز جحود

آن بد عاریتے باشد کہ او — آرد اقرار و شود او توبہ جو

ہمچو آدم زلّتش عاریہ بود — لاجرم اندر زمان توبہ نمود

چونکہ اصلی بود جرمِ آن بلیس — رہ نبودش جانبِ توبہ نفیس

روکہ رستی از خود و از خوے بد — وز زبانہ نار و ز دندان دد

روکہ اکنون دست در دولت دہی — در فگندی خود بہ بختِ سرمدی

ادخلوہا چون فی عبادے یافتی — ادخلے فی جنتی دریافتی

در عبادش راہ کردی خویش را — رفتے اندر خلد از راہِ خفا

اہدنا گفتے صراط المستقیم — دستِ تو بگرفت و بردت تا نعیم

نار بودی نور گشتی اے عزیز — غورہ بودی گشتی انگور و مویز

اخگرے بودی شدی تو آفتاب — شاد باش اللہ اعلم بالصواب

ای ضیاء الحق حسام الدین بگیر
شهد خویش اندر فگن در جوی شیر

یار ده آن شیر از تغییر طعم
یا بدار از بحر مزه تا شیر شیر

متصل گردد بدان بحر الست
چونکه شد دریا ز هر تغییر رست

منقذے یابد دران بحر عسل
آفتے را نبود اندر وے عمل

غرّه کن شیروار ای شیر حق
تا رود آن غرّه بر نفتم طبق

چه خبر جان ملول سیر را
کے شناسد هوش غرّه شیر را

بر نویس احوال خود با آب زر
بهر هر دریا دلی نیکو گهر

آب نیل ست این حدیث جانفزا
یار بش در چشم قبطی خون نما

ناشر

لابه کردنِ قبطی مر سبطی را که یک ظرف به نیتِ خویش از نیل پُر کن و بر لبِ من نِه تا بخورم بحقِ دوستی و برادری سُبو که شما سبطیان بهرِ خود پُر می کنید از نیل آب صاف است و سبو که ما قبطیان پُر می کنیم خونِ صاف است

من شنیدم که درآمد سبطیے	از عطش اندر دقاقِ سبطیے
گفت هستم یار و خویشاوندِ تو	گشته ام امروز حاجتمندِ تو
زانکه موسے جادوئی کرد و فسون	تا که آبِ نیل ما را کرد خون
سبطیان زان آبِ صافی میخورند	پیشِ قبطی خون شد آب از چشمِ بند
قبطیان نک می مرند از تشنگی	از پیِ ادبار خود یابد رگی
بهرِ خود یک طاس را پُر آب کن	تا خورد از آبت این یارِ کهن
چون برائے خود کنی این طاس پُر	خون نباشد آب باشد پاک و حُر
من طفیلِ تو نبوشم آب هم	که طفیلے در تبع بجهد ز غم
گفت ای جانِ جهان خدمت کنم	پاس دارم اے دو چشمِ روشنم
بر مرادِ تو رَوم شادی کنم	بندهٔ تو باشم آزادی کنم

طاس را از نیل او پر آب کرد — بر دهان بهر فادینی را بخورد

طاس را اگژ کرد سوی آبخواه — که بخور تو هم شد آن خون سیاه

باز ازین سو کرد کژ خون آب شد — قبطی اندر خشم و اندر تاب شد

ساعتی بنشست تا خشمش برفت — بعد ازان گفتش که ای صمصام رفت

ای برادر این گره را چاره چیست — گفت این را آن خورد کو متقی ست

متقی آنست کو بیزار شد — از رهِ فرعون و موسیٰ وار شد

قوم موسیٰ شو بخور این آب را — صلح کن با مه ببین مهتاب را

صد هزاران ظلمت ست از خشم تو — بر عباد الله اندر چشم تو

خشم بنشان چشم بگشا شاد شو — عبرت از یاران بگیر استاد شو

کے طفیلِ من شوی در اعتراف — چون ترا کفر ست همچون کوهِ قاف

کوه در سوراخ سوزن کے رود — جز ز گرد آن کوه برگِ کہ شود

کوه را که کن باستغفار خوش — جامِ مغفوران بگیرد خوش بکش

تو بدین تزویر چون نوشی ازان — چون حرامش کرد حق بر کافران

خالقِ تزویر تزویرِ ترا — کے خرد ای منتری منتر ترا

آلِ موسیٰ شو که حیلت سود نیست — حیلهات بادِ تهی پیمود نیست

زهره دارد آب کز امرِ صمد — گر دود با کافران آبی کند

یا تو پنداری که تو نان مے خوری — زهر مار و کاهشِ جان می خوری

نان کجا اصلاح آن جانی کند — کو دل از فرمانِ نان ده برکند
یا تو پنداری که حرفِ مثنوی — چون بخوانی رایگانش نشنوی
یا کلامِ حکمت و سحر و بیان — اندر آید سهل در گوشِ کمان
اندر آید لیک چون افسانها — پوست بنماید نه مغز دانها
در سر و رو در کشیده چادرے — رو نهان کرده ز چشمت دلبرے
شاهنامه یا کلیله پیشِ تو — همچنان باشد که قرآن از عتو
فرق انگه باشد از حق و مجاز — گفت کند کحلِ عنایت چشم باز
ورنه پشگ و مشک پیشِ او خشمے — هر دو یکسانست چون نبود شمے
خویشتن مشغول کردن از ملال — باشدش قصد از کلامِ ذوالجلال
کاتش و سواس را و غصه را — زان سخن بنشاند و سازد دوا
بهرِ این مقدارِ آتش شاندن — آبِ پاک و بول یکسان شد لفن
آتشِ وسواس را این بول و آب — هر دو بنشانند همچون خمر و خواب
لیک گر واقف شوی زین آبِ پاک — که کلامِ ایزد ست و روحناک
نیست گردد وسوسه کلی ز جان — دل بیابد ره بسوے گلستان
زانکه در باغے و در جوئے پرد — هر که از سرِ صحف پوئے برد
یا تو پنداری که روے اولیا — آنچنانکه هست مے بینیم ما
در تعجب مانده پیغمبر ازان — چون نمے بینند رویم مومنان

۲۲ دشمنِ پرستی لیکن خدمت و عبادت حق ترا کیمیا و سنگ پارس می سازد کہ مسِ خود و دیگران را زر سازی ۱۲ ۵ ے یعنی تو اے محمد صلعم

چون نمی بینند نور روم خلق — که سبق بُرد ست بر خورشید شرق
ور همی بینند این حیرت چراست — تا که وحی آمد که آن رود در خفاست
سوی تو ماه است و سوی خلق ابر — تا نه بینند رایگان روی تو گبر
سوی تو دانه است و سوی خلق دام — تا ننوشد زین شرابِ خاصِ عام
گفت یزدان که ترا هم ننظرون — نقش حمام اند هم لا یبصرون
می نماید صورت ای صورت پرست — کان دو چشمِ مُردهٔ او ناظر ست
پیشِ چشمِ نقش مے آری ادب — که چرا پاسم نمیدارد عجب
از چه بس بے پاسخست این نقش نیک — که نمیگوید سلامم را علیک
می نجنباند سر و سبلت ز جود — پاسِ آنکه کردمش من صد سجود
حق اگر چه سر نجنباند برون — پاسِ آن ذوقے دهد در اندرون
که دو صد جنبیدنِ سر از ز آن — سر چنین جنباند آخر عقل و جان
عقل را خدمت کنے در اجتهاد — پاسِ عقل آنست کافزاید رشاد
حق نجنباند بظاهر سر ترا — لیک سازد بر سرِ آن سر ورا
مر ترا چیزے دهد یزدان نهان — که سجودِ تو کنند اهلِ جهان
انچنان که داد سنگے را هنر — تا عزیزِ خلق شد یعنی که زر

قطرهٔ آبے بیابد لطفِ حق
گوہری گردد ببرد از زر سبق

جسم خاک ست و چو حق تابش داد
در جہانگیری چو مہ شد اوستاد

ہیں طلسم ست این و نقشِ مردہ است
احمقان را چشمش از رہ بردہ است

مے نماید او کہ چشمے میزند
ابلہان سازیدہ اند آن را سند

در خواستن قبطی دعای خیر و ہدایت از سبطی و دعا کردنِ سبطی قبطی را بخیر و مستجاب شدنِ آن دعا از اکرم الاکرمین جل جلالہ

گفت قبطی تو دعائے کن کہ من
از سیاہے دل ندارم آن دہن

تا بود کہ قفلِ این دل وا شود
زشت را در بزمِ خوبان جا شود

از تو مسخے صاحبِ خوبی شود
یا بلیسے باز کرد بے شود

یا بفرِ دستِ مریم بوے مشک
یا بد و تری دہد شاخِ خشک

سبطی آن دم در سجود افتاد و گفت
کاے خدائے عالم جہر و نہفت

سبطی و قبطی ہمہ بندۂ تو اند
عاجز از امرِ تو اندر و مستمند

جز تو پیشِ کہ برآرد بندہ دست
ہم دعا دہم اجابت از تو است

ہم ز دل تو دہی میلِ دعا
تو دہی آخر دعا ہا را جزا

اوّل و آخر توئی مادر میان
ہیچ ہیچے کہ نیاید در بیان

اینچنین میگفت تا افتاد طشت
از سرِ بام و دلش بیہوش گشت

باز آمد او بهوش اندر دعا — لیس للانسان الا ما سعی

در دعا بود او که ناگه نعره‌ئ — از دل قبطی بجست و غره‌ئ

کی خلل یابد شتاب و ایمان عرضه کن — تا نبرم زود زنار کهن

آتشی در جانِ من انداختند — مر بلیسی را بجان بنواختند

دوستیِ تو ز حبِّ ناشکفت — حمد لله عاقبت دستم گرفت

کیمیایی بود صحبتهای تو — کم مباد از خانه‌ئ دل پای تو

تو یکی شاخی بدی از نخلِ خلد — چون گرفتم آدمرا تا خلد برد

سیل بود آنکه تنم را در ربود — بُرد سیلم تا لبِ دریای جود

من بوی آب رفتم سوی سیل — بحر دیدم در گرفتم کیل کیل

طاس آور دشک کنون آب گیر — گفت روشد آبها پیشم حقیر

شربتی خوردم ز الله اشتری — تا به محشر تشنگی ناید مرا

آنکه جوی و چشمها را آب داد — چشمه اندر درونِ من گشاد

این جگر گه تو بود گرم و آب خوار — گشت پیشِ همتِ او آب خوار

کاف کافی آمد بهر عباد — صدق وعده کهیعص

کافیم بدہم ترا من جملہ خیر
بی سبب بے واسطہ یاری غیر

کافیم بے نان ترا سیری دہم
بے سپاہ و لشکرت میری دہم

کافیم بے دارویت درمان کنم
کوہ را و چاہ را میدان کنم

بے بہارت نرگس و نسرین دہم
بے کتاب و اوستا تلقین دہم

موسیے را دل دہم بایک عصا
تا زند بر عاملے شمشیرہا

دستِ موسیٰ را دہم یک نور و تاب
کہ طپانچہ میزند بر آفتاب

چوب را مارے کنم من ہفت سر
کہ نہ زاید مادہ مار او را نر

خون نیامیزم در آب نیل من
خود کنم خون عین آبش را لبن

شادیت را غم کنم چون آبِ نیل
کہ نیابی سوے شادی ہیچ سبیل

باز چون تجدیدِ ایمان برتنی
باز از فرعون بیزاری کنی

موسیے رحمت بہ بینی آمدہ
نیل خون بینی ازو آبے شدہ

چون سرِ رشتہ نگہداری درون
نیلِ ذوقِ تو نگردد ہیچ خون

من گمان بردم کہ ایمان آورم
تا ازین طوفانِ خون آبے خورم

ظن چہ دانستم کہ تبدیلی کند
در نہادِ من مرا نیلی کند

سوے چشمِ خود بیے نیلم روان
برقرارم پیشِ چشمِ دیگران

ہمچنانکہ این جہان پیشِ نبی
غرق تسبیح ست و پیشِ ما ابی

پیشِ چشمش این جہان پر عشق و داد
پیشِ چشمِ دیگران مردہ و جماد

ف۱ قولہ ہمچنانکہ این جہان الخ ای ہمچنانکہ این جہان پیشِ نبی غرق تسبیح ست و پیشِ ما ابی ہمچنان پیشِ چشمش این جہان پر عشق و داد و پیشِ چشمِ دیگران مردہ و جماد

ف۲ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۳ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۴ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۵ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۶ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۷ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۸ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۹ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۱۰ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۱۱ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

ف۱۲ قولہ ابی ای مورد شکوک و اشکال تمام

۴۴ پرورش کنندگان کنایہ از مریدان و معتقدان ۱۲

پست و بالا پیشِ چشمش تیز رو — از کلوخ و سنگِ اوفتادہ شتو

با عوام این جملہ پست او مردہ — زین عجب‌تر من ندیدم پردہ

گور ہا یکسان بہ پیشِ چشمِ ما — روضہ و حفرہ بہ پیشِ اولیا

عامہ گفتندے کہ پیغمبر ترش — از چہ گشتہ است و شدست او ذوقِ کش

خاصہ گفتندے کہ پیشِ چشمِ تان — می نماید او ترش اے آمتان

یک زمان در چشمِ ما آئید تا — خندہ ہا بینید اندر ہل اتے

از سرِ امرود بن بنماید آن — منعکس صورت بزیر آ اے جوان

آن درختِ ہستیت امرود بن — تا برآنجائے نماید نو کہن

تا برآنجائے بہ بینی خارزار — پُر ز کژدمہاے خشم و پُر ز مار

چون فرود آئی بہ بینی رایگان — یک جہان پُر گلرخان و دایگان

چون فرود آئی فرود آید ترا — در درون اسرارِ فیضِ کبریا

حکایتِ آن زنِ پلید کار کہ شوہر را گفت کہ این خیالات از سرِ امرود بن می نماید چشم آدمی را از سرِ امرود بن فرود آ تا آن خیالات برود و اگر کسی گوید کہ انچہ مردمید خیال نبود جواب آنست کہ این مثال ست نہ مثل در مثال ہمین قدر بس بود کہ اگر او

بر سرِ امرود بن بمیرفت آن را نمیدید خواہ حقیقت بود خواہ خیال

آن زنے میخواست تا با مولِ خود — بر زند در پیشِ شوہر گول خود

پس بشوہر گفت زن کای سخت بخت — من برآیم میوہ چیدن بر درخت

چون برآمد بر درخت آن زن گریست — چون زبالا سوی شوہر بنگریست

گفت شوہر را کہ اے بابون مرد — کیست آن لوطی کہ بر تو مے فتد

تو بزیرِ او چو زن لعنودہ — اے بفا تو خود مخنث بودہ

گفت شوہر نی سرت گوئی بگشت — ورنہ اینجا نیست غیرِ من بدشت

زن مکرر کرد کاے بابرطلہ — کیست بر پشتت فرو خفتہ بلہ

گفت ای زن ہین فرود آ از درخت — کہ سرت گشت و خرف گشتی تو سخت

چون فرود آمد برآمد شوہرش — زن گزید آن مولِ را اندر برش

گفت شوہر کیست این ای بروپسی — کہ ببالاے تو آمد چون کسے

گفت زن نی نیست اینجا غیرِ من — ہین سرت برگشتہ شد ہرزہ مزن

او مکرر کرد بر زن آن سخن — گفت زن این ہست از امرود بن

از سرِ امرود بن من ہمچنان — کژ ہمی دیدم کہ تو اے قلتبان

پس فرود آ تا بہ بینی ہیچ نیست — این ہمہ تخییل از امرود بنی ست

ہزل تعلیم ست آن را جد شنو — تو مشو بر ظاہرِ ہزلش گرو

ہر جدی ہزلست پیشِ ہازلان — ہزلہا جد ست پیشِ عاقلان

کاهلان امرودبن جویند لیک — تا بدان امرودبن راهیست نیک

نقل کن زامرودبن اکنون برو — گشتهٔ تو خیره چشم و خیره رو

این منی و هستیِ اوّل بود — که ازو دیده کژ و احول بود

چون فرود آئی ازین امرودبن — کژ نماید فکرت و چشم و سخن

یک درخت سخت بینی گشته این — شاخ او بر آسمانِ هفتمین

چون فرود آئی ازو گردی جدا — مبدلش گرداند از رحمت خدا

زین تواضع گر فرود آئی خدا — راست بینی بخشدت آن چشمِ ترا

راست بینی گر بدے آسان چنین — مصطفےٰ کے خواستی از رب دین

گفت هذا جزو جز از فوق و پست — آنچنانکه پیشِ تو آن جزو هست

بعد ازان بر رو بران امرودبن — که مبدل گشت و سبز آزاد کن

چون درخت موسوی شد این درخت — چون سوی موسیٰ کشانیدی تو رخت

آتش او را سبز و خرم میکند — شاخ او انی انا الله میزند

زیرِ ظلش جمله حاجاتت روا — اینچنین باشد اے کیمیا

آن منی و هستیت باشد حلال — که درو بینی صفاتِ ذوالجلال

شد درختِ کج مقوم حق نما — اصلها ثابت و فرعه فی السما

کژ نمائی تو = کژ نماید فکرت و چشم و سخن

سخت بینی گشته این = شاخ او بر آسمانِ هفتمین

چون فرود آئی ازو گردی جدا = مبدلش گرداند از رحمت خدا

زین تواضع گر فرود آئی خدا = راست بینی بخشدت آن چشمِ ترا

راست بینی گر بدے آسان چنین = مصطفےٰ کے خواستی از رب دین

گفت هذا جزو جز از فوق و پست = آنچنانکه پیشِ تو آن جزو هست

بعد ازان بر رو بران امرودبن = که مبدل گشت و سبز آزاد کن

چون درخت موسوی شد این درخت = چون سوی موسیٰ کشانیدی تو رخت

آتش او را سبز و خرم میکند = شاخ او انی انا الله میزند

زیرِ ظلش جمله حاجاتت روا = اینچنین باشد اے کیمیا

آن منی و هستیت باشد حلال = که درو بینی صفاتِ ذوالجلال

شد درختِ کج مقوم حق نما = اصلها ثابت و فرعه فی السما

کاهلان = کژ نمائی تو

نقل کن زامرودبن اکنون برو = گشتهٔ تو خیره چشم و خیره رو

این منی و هستیِ اوّل بود = که ازو دیده کژ و احول بود

چون فرود آئی ازین امرودبن = کژ نماید فکرت و چشم و سخن

یک درخت سخت بینی گشته این = شاخ او بر آسمانِ هفتمین

چون فرود آئی ازو گردی جدا = مبدلش گرداند از رحمت خدا

زین تواضع گر فرود آئی خدا = راست بینی بخشدت آن چشمِ ترا

راست بینی گر بدے آسان چنین = مصطفےٰ کے خواستی از رب دین

گفت هذا جزو جز از فوق و پست = آنچنانکه پیشِ تو آن جزو هست

بعد ازان بر رو بران امرودبن = که مبدل گشت و سبز آزاد کن

چون درخت موسوی شد این درخت = چون سوی موسیٰ کشانیدی تو رخت

آتش او را سبز و خرم میکند = شاخ او انی انا الله میزند

زیرِ ظلش جمله حاجاتت روا = اینچنین باشد اے کیمیا

آن منی و هستیت باشد حلال = که درو بینی صفاتِ ذوالجلال

شد درختِ کج مقوم حق نما = اصلها ثابت و فرعه فی السما

کاهلان = کژ نمائی تو

نقل کن زامرودبن اکنون برو = گشتهٔ تو خیره چشم و خیره رو

این منی و هستیِ اوّل بود = که ازو دیده کژ و احول بود

چون فرود آئی ازین امرودبن = کژ نماید فکرت و چشم و سخن

یک درخت سخت بینی گشته این = شاخ او بر آسمانِ هفتمین

چون فرود آئی ازو گردی جدا = مبدلش گرداند از رحمت خدا

زین تواضع گر فرود آئی خدا = راست بینی بخشدت آن چشمِ ترا

راست بینی گر بدے آسان چنین = مصطفےٰ کے خواستی از رب دین

گفت هذا جزو جز از فوق و پست = آنچنانکه پیشِ تو آن جزو هست

بعد ازان بر رو بران امرودبن = که مبدل گشت و سبز آزاد کن

چون درخت موسوی شد این درخت = چون سوی موسیٰ کشانیدی تو رخت

آتش او را سبز و خرم میکند = شاخ او انی انا الله میزند

زیرِ ظلش جمله حاجاتت روا = اینچنین باشد اے کیمیا

آن منی و هستیت باشد حلال = که درو بینی صفاتِ ذوالجلال

شد درختِ کج مقوم حق نما = اصلها ثابت و فرعه فی السما

باقی قصّهٔ موسی علیه الصّلوٰة والسّلام

کامدش پیغام از وحی مهیم — که کژی بگذار اکنون فاستقم
این درخت تن عصای موسی است — کارش آمد که بیندازش ز دست
تا به بینی خیر او و شر او — بعد ازان برگیر او را از امر هو
پیش ز افگندن نبود او غیر چوب — چون بامرش برگرفتی شد چو ب
اوّل او بُد برگ افشان بره را — گشت معجز آن گروه غره را
گشت حاکم بر سر فرعونیان — آب شان خون کرد کف بر سر زنان
از مزارع شان برآمد قحط و مرگ — از ملخهاے که می خوردند برگ
تا برآمد بیخود از موسے دعا — چون نظر افتادش اندر منتهے
لیک همه اعجاز و کوشیدن چراست — چون نخواهند این جماعت گشت راست
امر آمد کاتباع نوح کن — ترک پایان بینی و مشروح کن

منگر آخر کہ تو داعی رہی
امر بلغ ہست بنود آن تہی

گفتہ ترین حکمت کزین الحاح تو
جلوہ گردد آن لجاج و آن عتو

تا کہ رہ بنمودن و اضلالِ حق
فاش گردد بر ہمہ اہل فرق

چونکہ مقصود از وجود اظہار بود
بایدش از پند و اغوا آزمود

دیو الحاحِ غوایت میکند
شیخ الحاحِ ہدایت میکند

باز گرد و قصۂ قبطے بگو
گردِ کفر از باطنِ خود زود شو

چون پیاپے گشت آن امرِ محن
نیل می آمد سر اسر جملہ خون

سخت شدنِ کار بر قبطیان و شفاعت طلب کردنِ فرعون از موسی

تا بنفسِ خویش فرعون آمدش
لابہ مے کرد و دو تا گشتہ قدش

کانچہ ما کردیم اے سلطان مکن
نیست مارا روے ایرادِ سخن

پارہ پارہ گرد مت فرمان پذیر
من بعزتت خود گرم سختم مگیر

آمین بجنبان لب بر حمت ای امین
تا بہ بند این دہان آتشین

گفت یارب مے فریدا و مرا
مے فریداو فریبیدہ ترا

بشنوم یا من دهم هم خدعه اش
تا بداند اصل را آن فرع کش

کاصل هر مکری و حیلت پیش ماست
هر چه بر خاکست اصلش بر سماست

گفت حق آن سگ نیرزد هم بآن
پیش سگ انداز از دور استخوان

هین بجنبان آن عصا تا خاکها
واد هد هر چیز لمخ کردش فنا

وآن ملمها در زمان گردد تباه
تا به بیند خلق تبدیل الٰه

که سیمیانیست حاجت مر مرا
آن سبب بهر حجابست و غطا

تا طبیعی خویش بردارد زند
تا بیابد راه تا منجم روبه ستاره کند

تا منافق از حریفی بامداد
سوی بازار آمد از بیم کساد

بندگی ناکرده و نا شسته رو
لقمهٔ دوزخ بگشته لقمه جو

آکل و ماکول آمد جان عام
همچو آن بره چریده از حطام

می چرد آن بره و قصاب شاد
که برای ما چرد برگ مراد

کار دوزخ میکند در خوردنی
بهر او خود را تو فربه میکنی

کار خود کن روزی حکمت بجر
تا شود فربه دل با کر و فر

خوردن تن مانع این خوردنست
جان چو بازرگان و تن چون بادبست

شمع تا جر آنگه هست افروخته
که بود رهزن چو هیزم سوخته

خویشتن را گم مکن یاوه مگوش
که تو آن هوشی و باقی هوش پوش

وانکه هر شهوت چو خمرست و چو بنگ
پردهٔ هوشست و عاقل زو گریزان

خمر تنها نیست سرمستی هوش — هر چه شهوانی ست بند چشم و گوش
ترک شهوت کن اگر خواهی تو هوش — دان که شهوت بندت هم چشم و گوش
آن بلیس از خمر خوردن دور بود — مست بود او از تکبر و زجحود
مست آن باشد که آن بنهد که نیست — زر نماید آنچه مس و آهنیست
این سخن پایان ندارد موسیا — لب ببند آن تا برون آید بیا

دعا کردن موسی علیه السلام و سبز شدن کشت زارها و باران آمدن

همچنان گرد دهم اندر دمین — سبز گشت از سنبل و حب و نگین
اندر افتادند در لوت آن نفر — قحط دیده مرده از جوع البقر
چند روزی سیر خوردند از عطا — آن دمی و آدمی و چارپا
چون شکم پر گشت و برنعمت زدند — وان ضرورت رفت پس طاغی شدند
نفس فرعونیست هان سیرش مکن — تا نیارد یاد زان کفر کهن
بی تف آتش نگردد نفس خوب — تا نشد آهن چو اخگر هین مکوب

در حق آدم و وظفه در حق فرزندان دی ۱۲ اولی محمد سح

بی مجاعت نیست تن جنبش کنان — آهن سرد است میکوبی بدان
گر نگردد ور نالد زار زار — او نخواهد شد مسلمان هوش دار
او چو فرعون مست در قحط آنچنان — پیش موسے سر نهد لابه کنان
چونکه مستغنی شد او طاغی شود — خر چو بار انداخت آسکیزه زند
پیش فراموشش شود چون رفت پیش — کار او از آه و زاریهاے خویش
سالها مردیکه در شهرے بود — یک زمان گشت چشم در خوابی شود
شهر دیگر بیند او پُر نیک و بد — هیچ در یادش نیاید شهر خود
که من آنجا بوده ام این شهر نو — نیست آن من در ریجام گرو
بل چنان داند که خود پیوسته او — همدرین شهر ش نبود ابداع و خو
چه عجب گر روح موطنهاے خویش — که بدستش مسکن و میلاد پیش
مے نیارد یاد کاین دنیا چو خواب — می فرو پوشد چو اختر را سحاب
چند نوبت آزمودی خواب را — خواب دنیا را همان بین زا بتلا
خاصه چندین شهریارا کو فتد — گرد ها از درگه او تا رود
اجتهاد گرم ناکرده که تا — دل شود نخشانی و بیند ما جرا
سر برون آرد دش از نجر راز — اول و آخر به بیند چشم باز

بیان اطوار و منازل خلقت آدمی از ابتدای فطرت

آمده اول بافلیم جماد — وز جمادے در نباتی اوفتاد

سالہا اندر نباتی عمر کرد — وز جمادی یاد ناورد از نبرد
وز نباتی چون بحیوانی فتاد — نامدش حال نباتی ہیچ یاد
جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن — خاصہ در وقت بہار و ضمیر آن
ہمچو میلِ کودکان با مادران — سر میلِ خود ندانند در بیان
ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید — سوی آن پیرِ جوان بخت مجید
جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست — جنبشِ این سایہ زان شاخِ گل ست
سایۂ آتش فانی شود آخر درو — پس بداند سرِ میل و جستجو
سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت — کے بجنبد گر بجنبد این درخت
باز از حیوان سوی انسانیش — میکشد آن خالقے کہ دانیش
ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت — تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت
عقلہاے اولینش یاد نیست — ہم ازین عقلش تحول کرد نیست
تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب — صد ہزاران عقل بیند بو العجب
گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش — کے گذارندش دران نسیان خویش
باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — تا کند بر حالتِ خود رستخیز
گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب — چون فراموشم شد احوالِ صواب

ف ۱ سالہا اندر مرتبۂ نباتی عمر کرد ۱۲
ف ۲ وز نباتی چون بحیوانی فتاد ۱۲
ف ۳ جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن ۱۲
ف ۴ ہمچو میلِ کودکان با مادران ۱۲
ف ۵ ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید ۱۲
ف ۶ جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست ۱۲
ف ۷ سایۂ آتش فانی شود آخر درو ۱۲
ف ۸ سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت ۱۲
ف ۹ باز از حیوان سوی انسانیش ۱۲
ف ۱۰ ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت ۱۲
ف ۱۱ عقلہاے اولینش یاد نیست ۱۲
ف ۱۲ تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب ۱۲
ف ۱۳ گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش ۱۲
ف ۱۴ باز ازان خوابش بہ بیداری کشند ۱۲
ف ۱۵ گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب ۱۲

ف ۱ سالہا اندر نباتی عمر کرد — مدت علقہ و مضغہ و دوران در بیخ روز ست ۱۲
ف ۲ وز نباتی چون بحیوانی فتاد — ایمن از آفات و بلاہاے نباتان ۱۲
ف ۳ جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن — ہمہ ۱۲ گلستان ۱۲
ف ۴ ہمچو میلِ کودکان با مادران — مواردِ ۱۲
ف ۵ ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید — جزوِ ۱۲
ف ۶ جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست — میلِ سرِ ۱۲
ف ۷ سایۂ آتش فانی شود آخر درو — دگر ۱۲
ف ۸ سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت — چون ۱۲ سایۂ شاخ ۱۲ در شاخ ۱۲
ف ۹ باز از حیوان سوی انسانیش — آن ۱۲
ف ۱۰ ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت — یعنی عقل و ادراک معقولات عطاے فرماید ۱۲
ف ۱۱ عقلہاے اولینش یاد نیست — ۱۲ حالت ۱۲
ف ۱۲ تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب — عقل معادی ۱۲ عقل بنیادی ۱۲
ف ۱۳ گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش — ۱۲ درین ۱۲
ف ۱۴ باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — ۱۲ ازین ۱۲
ف ۱۵ گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب — ۱۲ گرچہ ۱۲

ف ۱ سالہا اندر نباتی عمر کرد — ۱۲
ف ۲ وز نباتی چون بحیوانی فتاد — ۱۲
ف ۳ جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن — ۱۲
ف ۴ ہمچو میلِ کودکان با مادران — ۱۲
ف ۵ ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید — ۱۲
ف ۶ جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست — ۱۲
ف ۷ سایۂ آتش فانی شود آخر درو — ۱۲
ف ۸ سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت — ۱۲
ف ۹ باز از حیوان سوی انسانیش — ۱۲
ف ۱۰ ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت — ۱۲
ف ۱۱ عقلہاے اولینش یاد نیست — ۱۲
ف ۱۲ تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب — ۱۲
ف ۱۳ گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش — ۱۲
ف ۱۴ باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — ۱۲
ف ۱۵ گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب — ۱۲

ف ۱ سالہا اندر نباتی عمر کرد — ۱۲
ف ۲ وز نباتی چون بحیوانی فتاد — ۱۲
ف ۳ جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن — ۱۲
ف ۴ ہمچو میلِ کودکان با مادران — ۱۲
ف ۵ ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید — ۱۲
ف ۶ جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست — ۱۲
ف ۷ سایۂ آتش فانی شود آخر درو — ۱۲
ف ۸ سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت — ۱۲
ف ۹ باز از حیوان سوی انسانیش — ۱۲
ف ۱۰ ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت — ۱۲
ف ۱۱ عقلہاے اولینش یاد نیست — ۱۲
ف ۱۲ تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب — ۱۲
ف ۱۳ گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش — ۱۲
ف ۱۴ باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — ۱۲
ف ۱۵ گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب — ۱۲

ف ۱ سالہا اندر نباتی عمر کرد — ۱۲
ف ۲ وز نباتی چون بحیوانی فتاد — ۱۲
ف ۳ جز ہمان میلے کہ دارد سوی آن — ۱۲
ف ۴ ہمچو میلِ کودکان با مادران — ۱۲
ف ۵ ہمچو میلِ مفرطِ ہر نو مرید — ۱۲
ف ۶ جزوِ عقلِ این ازان عقلِ کُل ست — ۱۲
ف ۷ سایۂ آتش فانی شود آخر درو — ۱۲
ف ۸ سایۂ شاخِ درخت ای نیکبخت — ۱۲
ف ۹ باز از حیوان سوی انسانیش — ۱۲
ف ۱۰ ہمچنین اقلیم تا اقلیم رفت — ۱۲
ف ۱۱ عقلہاے اولینش یاد نیست — ۱۲
ف ۱۲ تا رہد زین عقلِ پُر حرص و طلب — ۱۲
ف ۱۳ گرچہ خفتہ گشت و شد ناسی ز پیش — ۱۲
ف ۱۴ باز ازان خوابش بہ بیداری کشند — ۱۲
ف ۱۵ گرچہ غم بود آنکہ می خوردم بخواب — ۱۲

چون ندانستم که آن غم و اعتلال — همچنین دنیا که حلم نائم ست
تا برآید ناگهان صبح اجل — خنده اش گیرد ازین غمهای خویش
هر چه اندر خواب بینی نیک و بد — آنچه کردی اندرین خواب جهان
تا نه پنداری که این بد کردنیست — بلکه این خنده بود گریه و نفیر
گریه و درد و غم و زاری خود — اے دریده پوستین یوسفان
کشته گرگان یک بیک خوهای تو — خون نخسپد بعد مرگت در قصاص
این قصاص نقد حیلت ساز بست — زین لعب خوامدست دنیا را خدا
این جزا تسکین خنگ و فتنه است — این سخن پایان ندارد موسیا

فضل خواست و فریبست و خیال — خفته پندارد که این خود دائم ست
وارهد از ظلمت ظن و دغل — چون به بیند مستقر و جای خویش
روز محشر یک بیک پیدا شود — گردد ت هنگام بیداری عیان
اندرین خواب و ترا تعبیر نیست — روز تعبیر اے ستمگر بر اسیر
شادمانی دان به بیداری خود — گرگ برخیزی ازین خواب گران
میدرانند از غضب اعضای تو — تو مگو که میرم و یابم خلاص
پیش زخم آن قصاص این بار بست — کاین جزا لعبست پیش آن جزا
آن چو احضارست دین چون فتنه است — هین رها کن آن خران را در کیا

تا همه زان خوش علف فربه شوند | همین که گرگانند ما را خشم مند

بیانِ آنکه خلق دوزخ گرسنگان اند و نالان اند و از حق خواهان که روزیهای ما را فربه گردان و زود و بما برسان که ما را صبر نماند

ناله گرگانِ خود را موقنیم | این خران را طعمهٔ ایشان کنیم
این خران را کیمیای خوش دمی | از لبِ تو خواست کردن آدمی
تو بسے کردی بدعوت لطف وجود | آن خران را طابع و روزی نبود
پس فرو پوشان لحافِ نعمتی | تا بر دشان زود خوابِ غفلتی
تا چو بجهند از چنین خواب این رده | شمع مرده باشد و ساقی شده
داشت طغیان شان ترا در حیرتے | پس بنوشند از جزا هم حسرتے
تا که عدلِ ما قدم بیرون نهد | در جزا هر زشت را در خور دهد
کان شهی که می ندید ندیش فاش | بود با ایشان نهان اندر معاش
چون خرد با تست مشرف بر تنت | گرچه زو قاصر بود این دیدنت
نیست قاصر دیدنِ ادای فلان | از سکون و جنبشت در امتحان
چه عجب گر خالقِ آن عقل نیز | با تو باشد در سکون و نقل نیز
از خرد غافل شود بر بد تند | بعد ازان عقلش ملامت میکند
تو شدی غافل ز غفلت عقل نے | کز حضورستش ملامت کردنی

---

۱۲ گاه بسبب غفلت (عقل فی) ای عقول تو غافل نیست (کز حضور) کان علت ست ای علامت عقل دلیل حضور اوست ۱۲ ع قولهم هر (علیهم یا هم خورش)

گر نبودے حاضر و غافل بدے
ور ملامت کے ترا سیلی زدے

ور ز غافل نبودے نفسِ تو
کے چنان کردے جنونِ نفسِ تو

پس ترا عقلت چو اصطرلاب بود
زان بدانی قربِ خورشیدِ وجود

قربِ بیچون ست عقلت را بتو
نیست از پیش و پس و سفل و علو

قربِ بیچون چون نباشد شاہ را
کہ نیابد بحثِ عقلِ آن راہ را

نیست آن جنبش کہ در اصبع تر است
پیش اصبع یا پسش یا چپ و راست

وقتِ خواب و مرگ ازوی میرود
وقتِ بیداری قرینش میشود

از چہ رہ مے آید اندر اصبعت
کہ اصبعت بے آن ندارد منفعت

نورِ چشم مردمک در دیدہ است
از چہ راہ آمد بغیرِ شش جہت

عالمِ خلق ست با سوی و جہات
بی جہت دان عالمِ امر و صفات

بی جہت دان عالمِ امرا ے صنم
بی جہت تر باشد آمر لاجرم

بیجہت بُد عقل و علّامِ البیان
عقل ترا ز عقل و جان ترہم ز جان

بے تعلق نیست مخلوقے بدو
آن تعلق ہست بیچون اے عمو

زانکہ فصل و وصل نبود در رواں
غیرِ فصل و وصل تندیشد گمان

غیرِ فصل و وصل پے برازدلیل
لیک پی بردن نہ بشناسد علیل

پی پیاپے می برازدوری ز اصل
تا رگِ مردیت آرد سوی وصل

این تعلق را خرد چون پے برد
بستہ فصل ست و وصل ست این خرد

زین وصیت کرد ما را مصطفی — بحث کم جوئید در ذات خدا

آنکه در ذاتش تفکر کرد نیست — در حقیقت آن نظر در ذات نیست

هست آن پندار او زیرا براه — صد هزاران پرده آمد تا اله

هر یکی در پردهٔ موصول جوست — وهم او آن ست کان عین خود اوست

پس پیمبر دفع کرد این وهم ازو — تا نباشد در غلط سودا ترا و

وآن که اندر وهم او ترک ادب — بی ادب را سر نگونی داد رب

سر نگونی آن بود کو سوی زیر — میرود پندارد او کو هست چیر

زانکه حد هست باشد اینچنین — کو نداند آسمان را از زمین

در عجبها یش بفکر اندر روید — از عظیمی و ز مهابت گم شوید

چون ز صنعش ریش و سبلت کم کنید — حد خود دانید آنکه تن زنید

جزکہ لا حصے نگوید او ز جان — کز شمار و حد بروں ست آن بیان
چوں بیانش بیحد ست ای ملبوس — بحث کم کن پیش ازیں کم زن نفس

رفتن ذوالقرنین بکوہِ قاف و درخواست کردن کہ اے قاف از عظمتِ صفاتِ حق تعالے شمہ با ما بگو و جواب او کہ صفتِ عظمتِ حق تعالے تبقریر در نیاید و لا بہ کردنِ ذوالقرنین کہ از انچہ توان گفت و بخاطر داری شمہ بگو

رفت ذوالقرنین سوی کوہِ قاف — دید کہ را کز زمرد بود صاف
گردِ عالم حلقہ گشتہ آن محیط — ماند حیران اندران خلق بسیط
گفت تو کوہی دگر ہا چیستند — کہ بہ پیشِ عظمتم تو باز ایستند
گفت رگہاے من اند آن کوہہا — مثلِ من نبوند در حسن و بہا
من بہر شہرے رگی دارم نہان — بر عروقم بستہ اطرافِ جہان
حق چو خواہد زلزلہ شہرے مرا — امر فرماید کہ جنبان عرق را
پس بجنبانم من آن رگ را بقہر — کہ بدان رگ متصل گشت است شہر
چوں بگوید بس شود ساکن رگم — ساکنم و زروے فعل اندر تگم

همچو مرهم ساکن و بس کارکن — چون خرد ساکن و زو جنبان سخن
نزد آن کس که نداند عقلش این — ز زله هست از بخاراتِ زمین
این بخاراتِ زمین نبود بدان — ز امرِ حق ست و ازان کوه گران

بیانِ آنکه مور کی بر کاغذ میرفت نوشتنِ قلم دید قلم را ستودن گرفت موری دیگر که چشمش تیزبین بود گفت ستایش انگشتان کن که این هنر از ایشان می بینم موری دیگر که از هر دو چشم او تیزتر بود گفت من ستایش بازو کنم که انگشتان فرعِ وی اند

مور کی بر کاغذی دید او قلم — گفت با موردگر این را هم
که عجایب نقشها آن کلک کرد — همچو ریحان و چو سوسن زار و ورد
گفت آن مور اصبعست آن پیشرو — وین قلم در فعل فرعست و اثر
گفت آن مور سوم کز بازو است — کاصبع لاغر نه ز ورزش نقش بست
همچنین می رفت بالاتا یکی — مهترِ موران فطن بود اندکی
گفت کز صورت مبینید این هنر — که بخواب و مرگ گردد بیخبر
صورت آمد چون لباس و چون عصا — جز بعقل و جان نجنبد نقشها

بیخبر بود او که آن عقل و فواد — بی تقلیب خدا باشد جماد
یک زمان از وی عنایت برکند — عقل زیرک ابلهی ها میکند

باز التماس کردن ذوالقرنین از کوه قاف و بیان عجائب آشنای حق

چونکه کوه قاف در نطق سفت — چونش گویا یافت ذوالقرنین گفت
کای سخنگوی خبیر رازدان — از صفات حق بکن با من بیان
گفت روکان وصف زانها برتر است — که بیان بردی تواند برد دست
یا قلم را زهره باشد کز بسر — برنویسد بر صحائف زان خبر
گفت کمتر داستانی باز گو — از عجبهای حق ای خبر نکو
گفت اینک دشت سه صد ساله راه — کوهها برف پر کرده است شاه
کوه برکه بی شمار و بی عدد — میرسد در هر زمان برفش مدد
کوه برفی می زند بر دیگری — میرساند برف سردی تا زنی
کوه برفی میزند بر کوه برف — دمبدم زانبار بیحد و شگرف
گر نبودی اینچنین دادی شها — قعر دوزخ محو کردی مر مرا
غافلان را کوهها ی برف دان — تا نسوزد بردهای عاقلان

گر نبودے عکسِ جہلِ برف باف — سوختے از نارشون آن کوہ قاف
آتشِ از قہرِ خدا خود ذرہ ایست — بہرِ تہدیدِ لئیمان درہ ایست
با چنین قہری کہ زفت و فائق ست — بردِ لطفش بین کہ بردی سابق ست
سبق بیچون و چگونہ معنوے — سابق و مسبوق دیدی بی دوئی
گر ندیدی آن بود از فہم پست — کہ عقولِ خلق زان کان یک جوست
عیب بر خود نہ نہ بر آیاتِ دین — کہ رسد بر چرخِ دین مرغِ گلین
مرغ را جولان گہِ عالی ہواست — زانکہ نشو و ارزشہوت و زہواست
پس تو حیران باش بی لا و بلے — تا ز رحمت مثبتیت آید محلے
چون ز فہمِ این عجائب کودنی — گر بلے گوئی تکلف میکنی
ور بگوئی نے زندنی گردنت — قہر بر بندد بدان نی رونت
پس ہمین حیران و والہ باش و بس — تا در آید نصرِ حق از پیش و پس
چونکہ حیران گشتے و گیج و فنا — باز بانِ حال گفتے اہدنا
زفت زفت ست و چو لرزان میشوی — می شود آن زفت نرم و مستوی
زانکہ شکل زفت بہرِ منکر ست — چونکہ عاجز آمدی لطف و برست

نمودنِ جبرئیل خود را بمصطفےٰ صلی اللہ علیہ وسلام بصورتِ خویش و از مقصد پرِ او چون یک پر ظاہر شد افق را بگرفت و آفتاب محجوب شد

مصطفےٰ می گفت پیش جبرئیل — کہ چنانکہ صورتِ تست ای خلیل

مر مرا بنمائے محسوس آشکار — تا بہ بینم مر ترا نظارہ وار

گفت نتوانی و طاقت نبودت — حس ضعیف ست و تنگ سخت آیدت

گفت بنما تا بہ بیند این جسد — تا چہ حد حس نازک ست و بے مدد

آدمی را ہست حسِ تن سقیم — ملیک در باطن یکے خلقِ عظیم

بر مثالِ سنگ و آہن این تنہ — لیک ہست او در صفت آتش زنہ

سنگ و آہن مولدِ ایجادِ نار — زاد آتش زین دو والد قہر بار

باز آتش دستکارِ وصفِ تن — ہست قاہر بر تنِ او شعلہ زن

باز در تن شعلہ ابراہیم وار — کہ از و مقہور گردد پرّ نار

گر برآری از درونت آتشے — آتشت گردد مطیع و دود لحمِ مشی

لاجرم گفت آن رسولِ ذو فنون — رمز نحن الآخرون السابقون

ظاهرِ این دو بسند انسی زبون
در صفت از کانِ آهنها فزون

پس بصورت آدمی فرعِ جهان
در صفت اصلِ جهان را این بدان

ظاهرش را پشه آرد در بخیز
باطنش باشد محیطِ هفت چرخ

چونکه کرد الحاج بنمودند کے
هیبتے که کہ شود زان مندکے

شهپرے بگرفته شرق و غرب را
از مهابت گشته بیهش مصطفیٰ

چون زبیم و ترس بیهوشش بدید
جبرئیل آمد در آغوشش کشید

آن مهابت قسمت بیگانگان
وان تحمیش دوستانرا ارمغان

هست شاهان را زمانی برنشست
هول سرهنگان وصار مهابست

دور باش و نیزه و شمشیرها
که بلرزند از مهابت شیرها

بانگ چاووشان و آن چوگان ها
که شود دست از نهیبش جانها

این برای خاص و عام رهگذر
که کند شان از شهنشاهی خبر

از برای عام باشد این شکوه
تا کلاهِ کبر نبند آن گروه

تا من و ماهای ایشان نشکند
نفسِ خودبین فتنه و شر کم کند

شهر ازان ایمن شود کان شهریار
دارد اندر قهر خشم و گیرودار

پس بمیرد آن هوسها در نفوس
هیبتِ شه مانع آید زان نحوس

در تغییر جامه

باز چون آید بسوی بزم خاص
کے بود آنجا مهابت یا قصاص

حلم بر حلم ست و رحمتها بجوش
نشنوی از غیر چنگ و نی خروش

طبل و کوس و هول باشد وقت جنگ
وقت عشرت با خواص آواز چنگ

هشت دیوان محاسب عام را
وآن پریویان گرفته جام را

آن زره وان خود در جنگ و وغا
وین شراب و نقل در بزم صفا

جوشن و آن خود مر جالیش راست
وین حریر و ورد مر تعریش راست

این سخن پایان ندارد وای جواد
ختم کن والله اعلم بالرشاد

اندر احمد آن حسے کان غا ربست
خفته این دم زیر خاک شیر بست

وآن عظیم الخلق آن گو صفدرست
بی تغیر مقعد صدق اندرست

قابل تغییر اوصاف تن ست
روح باقی آفتاب روشن ست

نے ز تغییرے که لاشرقیه
نے ز تبدیلی که لاغربیه

آفتاب از ذره گے مدهوش شد
شمع از پروانه کے بیهوش شد

جسم احمد را تعلق بدبدان
این تغیر آن تن را باشد بدان

همچو رنجوری و همچون خواب و درد
جان ازین اوصاف باشد پاک و فرد

خود تا نم در بگویم وصف جان
زلزله افتد درین کون و مکان

رو بهش گر یک دمے آشفته بود
شیر جان مانا که آن دم خفته بود

خفته بود آن شیر کز خوابست پاک	نوم	اینت شیر بزم ساز سهناک
خفته سازد شیر خود را آن چنان	کمون	که تمامش مرده دانند این سگان
ورنه در عالم کرا زهره بُدے	محذورش	کو ربودے از ضعیفے تربدے
نقش احمر زان نظر بیهوش گشت	بهر	بحر او از مهر کف پرجوش گشت

مه همه کف ست معطی نور پاش — ماه را گر کف نباشد گو مباش

احمد ار بگشاید آن پر جلیل — تا ابد بیهوش ماند جبرئیل

چون گذشت احمد ز سدره و مرصدش — وز مقام جبرئیل و از حدش

گفت او را کز پیم آو ما یست — گفت روزین پس مرا دستور نیست

گفت او را هین بپر اندر پیم — گفت رو رو من حریف تو نیم

باز گفت او را بیا ای پرده سوز — من بلوج خود ز فتستم هنوز

گفت بیرون زین حدای خوش قرین — گر زنم پر ے بسوزد پر من

حیرت اندر حیرت آمد زین قصص — بهشتی حاصگان اندر اخص

بهیشها جمله اینجا بازی است — چند جاندار که جان پروازی است

خبر ئیلا گر شریفی گر عزیز — تو نه پروانه و نی شمع بسیز

شمع چون دعوت کند وقت فروز — جانِ پروانه نپرهیزد ز سوز

این حدیثِ منقلب را گو رکن — شیر را بر عکسِ صیدِ گور کن

بند کن مشکِ سخن پاشیت را — دامکن انبانِ قلماشیت را

آنکه برنگذشت اجزاش از زمین — پیش او معکوس قلماشیت این

لاتخالفهم حبیبی دارهم — یا غریبانا زلافی دارهم

اعط ما شاؤوا وراموا ارضهم — یا ظعینا ساکنافی ارضهم

تا رسی اندر شه و در ناز خوش — زار یا بامرغزی میساز خوش

شرح مثنوی دفتر اول

ان

دامکه

ضیفا

تا سیلان در

مرد زنی

ماخوذ از روم مست یعنی طلب ۱۲

بیهوده و بیفائده ۱۲

کوبسوزی خود را با پروانه ۱۲

موسیا در پیشِ فرعونِ زمن — نرم باید گفت قولا لینا

آب گرد روغن جوشان کنی — دیگدان و دیگ را ویران کنی

نرم گو لیکن مگو غیرِ صواب — وسوسه مفروش در لین الخطاب

وقت عصر آمد سخن کوتاه کن — ایکم عصرت عصر را آگاه کن

گوئ تو مرگل خواره را که قند به — نرمی فاسد مکن طینش مده

نطقِ جان را روضه جانیستی — گر ز حرف و صوت مستغنیستی

این سر خر در میانِ قندزار — ای بسا کس را که بنهادست خار

وقف است

ظن ببرد از دور کاین آنست و بس
چون چنین قحبه مغلوب امیر فت پس

صورت حرف آن سر خردان یقین
در رز معنی و فردوس برین

ای ضیاء الحق حسام الدین در آر
این سر خر را ازین بطیخ زار

تا سر خر چون بمرد از مسلخه
نشود دیگر بخشدش آن بطیخه

هین ز ما صورتگری و جان تو
نی غلط هم این ز تو هم آن ز تو

مثنوی صورت بود جانش توئی
هم جهت هم نور و ارکانش توئی

بر فلک محمودی ای خورشید فاش
بر زمین هم تا ابد محمود باش

تا زمینی با سمائی بلند
یک دل و یک قبله و یک خو شوند

تفرقه برخیزد و شرک و دوئی
وحدت است اندر وجود معنوی

چون شناسد جان من جان ترا
یاد دارند اتحاد و ما جرا

موسی و هارون شوند اندر زمین
مختلط خوش همچو شیر و انگبین

چون شناسد اندک و منکر شود
منکری اش پردهٔ ساتر شود

پیش شناسائی بگردانید رو
زین سبب جان نبی را جان بدید
این همه خواندی فرو خوان لم یکن

بس خشم کرد آن مه زناشکری او
ناشناسا گشت و پشت پای زد
تا بدانی کج آن گبر کهن

در بیانِ اعتقادِ یهود و نصاریٰ پیش از بعثت در شانِ جناب حضرت پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام و نامِ او را حرزِ جان کردن و ظهورش را خواهان بودن

پیش از انکه نقشِ احمد فرنمود
کاین چنین کس هست تا آید پدید
سجده میکردند کای رب البشر
تا بنامِ احمد از بستفتحون
هر کجا حرب مهولے آمدے
هر کجا بیمارِ مزمن بدے

نعتِ او هر گبر را تعویذ بود
از خیالِ روش دل شان می طپید
در عیان آرش هر چه زودتر
با عیان شان می شدندی سرنگون
عون شان کرداری احمد بدے
یادِ او نشان داروی شافی شدے

Marginalia and boilerplate text

نقش او می گشت اندر راهِ شان — در دل و در گوش و در افواه شان
نقش اورا کے بیابد هر شغال — بلکه فرعِ نقشِ او یعنی خیال
نقشِ او بر روے دیوار ار فتد — از دلِ دیوار خونِ دل چکد
آنچنان فرخ بود نقشش برو — کہ رهد در حال دیوار از درو
گشته با یک رویئ اهلِ صفا — آن دو رویئ عیب مرد یوار را
این همه انکار و کفران زادِ شان — چون در آمد سیدِ آخر زمان
این همه تعظیم و تفخیم و وداد — چون بدیدندش بصورت بُرد باد
قلب آتش دید در دم شد سیاه — قلب را در قلب کے بود ست راه
قلب می زد لافِ اشواقِ محک — تا مریدان را در اندازد بشک
افتد اندر دامِ مکرش ناکسے — این گمان سر بر زند از هر خسے
کاین اگر نه نقدِ پاکیزه بدے — کے بسنگِ امتحان راغب شدے
هیچ از لافِ محک دیدن زدے — یا بسنگِ امتحان شوقش بدے
او محک می خواهد اما آنچنان — کہ نگردد قلبی او زان عیان
گر بگویم تا قیامت زین کلام — صد قیامت بگذرد این ناتمام
آن محک کو نهان دارد صفت — نی محک باشد نه نورِ معرفت
آئینه کو عیبِ رو دارد نهان — از برائے خاطرِ هر قلتبان
آئینه بود منافق باشد او — این چنین آئینه را هرگز مجو

سفال — نقش — رویِ کلی — عاقبت — دیدِ ولی — تا کسے — طالبانِ حقیقی را — میخواند — آنچنان — تا تانی

آئینه جو راست گوئی بی نفاق
ختم کن والله اعلم بالوفاق

تا کہ عین آئینه ات سازد خدا
کہ نماید عرش را همچون سما

عرش چه و چرخ چه ای ذوالباب
فهم کن والله اعلم بالصواب

قد تم الدفتر الرابع من الکتاب

المثنوی المعنوی للمولوی المعنوی

تمت

اعلان

ستایش و افزونی ستائش نثار بارگاہ حضرت آفریدگار عز اسمہ و جل برہانہ باد کہ تودہ خاکیٔ خاشاک مظہر انوار خود ساخت و مشت گل فانی بنی نوع انسانی را بخلعت خلافت پیراست و مؤلف جسمانی ہو بست از بحر الطاف او و بسیط روحانی دودہ ایست از گلزار اعطاف او و بمقتضای کمال رافت خود ارتباط ممکن بواجب بالذات احسن و جود باو جود حضرت انبیا علیہم الصلوٰۃ والتسلیم پیدا کرد و غایت کلی خلاصۂ کائنات حضرت محمد مصطفےٰ صلعم را بعالم ظاہر ہویدا۔ او تعالیٰ فخر انسان بر انواع حیوان را بہمین قالب طولانی ساختہ و کمال شرف المخلوقات نوع آدم را نہ باین جسم ہیولانی آراستہ ہمانا بر خلقش غایتے مہیا کردہ کہ مایۂ امتیاز گردد و وسیلۂ تحلی بحلیۂ خلیفۃ اللہ فی الارض شود بیشک آن نتیجۂ کبریٰ و خلاصۂ عالم صغریٰ و بضاعت سرلبندی آدمی حصول معرفت الٰہی ست کہ وسیلۂ جمیلۂ سیر الی اللہ و فی اللہ و اوراگشتن و راست و کلید گنجینۂ مطالب دینی و دنیوی او راشمردن بجا۔ ازینجاست کہ مقبولان بارگاہ یزدانی و معتمدان درگاہ سبحانی در تحصیل ذرائع طریقت بسا عی جمیلہ میفرمودند و در قطع منازل این طریق تودہ شوار گذار جان نثار ہا کردند۔ گاہی بتلاش مرشد کامل رفتند و دیگر وقت مطالعۂ کتب سلوک و تصوف را رہنمائی فاضل شمردند۔ عمدہ ترین وسائل این نعمت جزیلہ **مثنوی مولانا روم** است کہ طالبین ذات حقہ را دلیلی ست اکمل و مسترشدین راہ ہویت بحتہ را دلیلی اجل۔ صدہا اولیای کرام از مطالعش بحصول مقصد فائز شدند و نہر ہا صلحای عظام از مضامینش بہرہ یاب انتہا بند۔ مگر از غار تگریہای نسناسین قعانی بلند آسمان میرسید ہوا از کثرت غلاط دود آہ منافقین بآسمان میپیچید تا آنکہ بحر رحمت الٰہی بجوش آمد و گلبانگ شادمانی از چار طرف بخروش یعنی شعیرۂ تحقیق صنعم فیاضی تدقیق مولانا و مقتدانا جناب **مولانا احمد حسن صاحب** فرمان واجب الاذعان حضرت محبت اللہ فی الارضین سکان اعلیٰ علیین محبوب بارگاہ اسم با مسمیٰ **حاجی محمد امداد اللہ صاحب** مطبع نامی را مجاز بطبعش فرمودند حق این ست کہ خواص و عوام اقلیم ہند را مشکور نمودند۔ از احاطۂ توصیف حسن ظاہر و باطن این مطبوع جدید وسعت بیان معترف بقصور ست و از اظہار کما لاتش زبان ناطقہ مقر بفتور۔ مشک آنست کہ خود ببوید نہ کہ عطار گوید دفتر اول و دوم و سوم کہ بعد اختتام انطباع ہدیۂ ناظرین شدہ بر کمالش شاہد بست کافی و گواہیت وافی۔ الحمد للہ کہ بشرائط مجملۂ ذیل و ہمچنین اعلانات سابقہ اعنی تصحیح متن و تنقیح حواشی و ازالۂ معضلات غوامض و تزئین تحریرات حضرت مرشد کامل حاجی صاحب قدس سرہٗ انتخابات مدیدہ مخترعات غریبہ اندراج نسخ بمواقع مناسبہ و تقدیم و تاخیر اشعار بسر جنہای محققہ و تلخیص مضامین شروح متعددہ باختصار مرغوب و اقتصار مطلوب در **دفتر چہارم** ہم تحفۂ مشتاقین ہدیۂ مشتریان ست پس مرجو از عنایات حضرت باری آنکہ مطبوع خلائق گردد و بر ادیم زمین بنظیر شود۔ ہر چند از زیادہ حجم دفتر چہارم و دفاتر آینده تقاضی آن بود کہ قیمت بنسبت دفتر اول زیادتی کردہ شود مگر اعلانات سابقہ مشعر بر تساوی قیمت مانع آمد حضرت مولانا ممدوح سابق بر عایت تخفیف خریداران اعلان کتب مجلدہ کردہ اند و مفصلاً بقیمت مجلدہ و غیر مجلدہ اطلاع فرمودہ اند۔ مقولۂ الکریم اذا وعد وفا یخواہد کہ در دفتر ہذا تفصیل مجلد و غیر مجلد کردہ آید۔ مگر مولانا ممدوح در تیاری جلد نقصانات متعددہ بر خود گوارا کردند۔ انکار مجلدین این نسبت نسخہ و در لکھنؤ تلف مبلغات پیشگی دادہ۔ و بعد واپسی بعض احباب از ضرب صیمات ریلوی و پست آنہا شکستن جلد با و غیرہ و غیرہ امور۔ امید از خریداران منصف مزاج ہست کہ آینده مولانا را از طلب کتب مجلدہ معاف فرمایند با ینہمہ حضرات کہ حسب وعدۂ سابقہ از مولانا کتب مجلد طلب خواہند فرمود حضرت موصوف باوجود تحمل نقصان عظیم از تعمیل پہلو تہی نخواہند نمود دعا چنین تمام مطبع ہند مثل اہل مطابع زمانہ از خیانت اجتناب کردہ و از انطباع نسخجات زائد از قدر حاجت مالک و مصحح سعی کار نبودہ خریداران عالی مقدار و تجاران نامدار براہ راست کتاب مذکور را از مولانا **احمد حسن صاحب** زیل مسجد زنگیان کانپور طلب فرمایند و نظر بر عرقریزی مطبع و مصحح کردہ از تبدیل و تغییر لوح و طبع بلا اجازت مولانا ممدوح احتراز نمایند برکریمان کار ہا دشوار نیست ✤ بر رسولان بلاغ باشد و بس۔

	غیر مجلد	مجلد	محصول ڈاک
درجۂ اول کاغذ گندہ نہایت نفیس و مجلد قیمت	۹ے		۲ر
درجۂ دویم کاغذ سفید عمدہ و مجلد	۹ے	۶ر	۲ر
درجۂ سویم کاغذ بادامی عمدہ و مجلد	۹ر	۱ے	۵ر ۲ر

ماہ شعبان المعظم سنہ ۱۳۱۷ھ